

NR. 11, 2026

POLIS

Tidsskrift for samfundsfagsdidaktik

PLENUM

POLIS

Tidsskrift for samfundsfagsdidaktik

NR. 11, 2026

POLIS

Tidsskrift for samfundsfagsdidaktik

PLENUM

POLIS – tidsskrift for samfundsfagsdidaktik

Nr. 11, 2026

Redaktion

Mogens Hansen – cand.mag., redaktør og forfatter

Redaktionskomite

Torben Spanget Christensen, tidligere lektor ved Institut for Kulturvidenskaber, Syddansk Universitet

Anders Stig Christensen, lektor ved University College Lillebælt, læreruddannelsen i Odense

Mette Damgaard Jørgensen, lektor ved University College Lillebælt og medredaktør af POLIS

Bent Fischer-Nielsen, tidligere fagkonsulent i samfundsfag

Anders Hassing, direktør for Forlaget Plenum

Nadine Malich-Bohlig, adjunkt på læreruddannelsen, UC Syd

Ditte Kirstine Nørtøft Nielsen, fagkonsulent i samfundsfag

Magnus Pade Nørgaard, Foreningen af lærere i historie og samfundsfag (FALIHOS)

Rune Riberholt, lektor ved Københavns Professionshøjskole

Jacob Sinding Skött, lektor ved Nyborg Gymnasium og næstformand i Foreningen af Lærere i Samfundsfag (FALS)

Tine Studstrup, uddannelsesleder, Gefion Gymnasium

Lars Tønder, institutleder, Institut for Statskundskab, Københavns Universitet

Vibeke Allerup Petersen, lektor ved Frederiksborg Gymnasium og HF og medredaktør af POLIS

POLIS udgives af:

Forlaget Plenum

Østerbrogade 54 C

2100 København Ø

www.forlagetplenum.dk

Redaktionelle forespørgsler, indlæg og artikler sendes til polis@forlagetplenum.dk.

POLIS udgives under open access-licens og kan hentes gratis på tidsskrift.dk/POLIS

Grafisk tilrettelæggelse og omslag: Klahr

Tryk: Tarm Bogtryk

Printed in Denmark 2026

ISSN (trykt udgave): 2597-2766 POLIS

ISSN (online): 2597-2774 POLIS

Tidsskriftet udgives med støtte fra Forlaget Plenum Fond.

Indledning: Håb – et fagdidaktisk perspektiv	7
<i>Interview med Michael Bang Petersen</i>	
Demokratiets fremtid: Pligter og nye deltagelsesformer	13
<i>Christine Marie Hildeshejn og Ida Heise</i>	
Et nyt perspektiv på klimaengagement (peer review)	28
<i>Mikkel Thorup</i>	
3 former for håb og katastrofe – skæbne, handling og ambivalens	49
<i>Carsten Linding Jakobsen og Mogens Hansen</i>	
Håb, utopier og handling i samfundsfag	66
<i>Lars Egeskjold Levinsen</i>	
Analytisk styrketræning i samfundsfag	85
Om forfatterne	99

Redaktionel bemærkning:

Som varslet i forrige nummer af POLIS ændres udgivelsesformen fremover. Der vil fortsat udkomme to numre om året. På grund af stigende trykke- og forsendelsesomkostninger vil kun det ene af numrene udkomme på tryk, mens det andet vil udkomme digitalt. Det trykte nummer vil have et lidt mindre omfang end hidtil (80-90 sider), mens der ikke på forhånd er fastsat et omfang på det digitale nummer. Som hidtil vil alle numre være at finde på tidsskrift.dk. Af hensyn til den redaktionelle proces vil de to årlige numre normalt bevæge sig inden for samme tema.

Det kan allerede nu oplyses, at temaet for de to numre (nr. 13 og 14) i 2027 vil være: Nye veje i økonomididaktikken.

Håb – et fagdidaktisk perspektiv

Baggrund for temaet Håbets didaktik

POLIS 11 og POLIS 12 har temaet ”Håbets didaktik”. Hvad er temaets formål, og hvilke fagdidaktiske perspektiver er det ved at fokusere på det lidt uhåndterlige begreb håb i samfundsfagsundervisningen?

Begrundelsen skal findes i en række karakteristiske træk i det, som med et sociologisk begreb karakteriseres som det senmoderne samfund. Det er tesen, at disse træk har en række konsekvenser for undervisningen i samfundsfag.

Så lad os starte med det sociologiske perspektiv på det senmoderne samfund.

Den tyske sociolog Andreas Reckwitz (Reckwitz 2024) har i bogen ”Tab – et grundproblem i moderniteten” beskrevet en række karakteristiske træk ved det senmoderne samfund, som han tidsmæssigt placerer fra 1970’erne og fremad.

Det *moderne* industrisamfund havde sin storhedstid efter 2. Verdenskrig og frem til 1970’erne. Med et udtryk, der er taget fra den franske demograf Jean Fourastié, karakteriserer Reckwitz perioden som Les Trente Glorieuses. Det var en periode, der var præget af stor økonomisk fremgang med deraf følgende stigende velstand og stigende forbrugsmuligheder. Denne udvikling skabte en fremskridtstro og en tro på, at den ene generation efter den anden ville opleve et bedre liv. Den teknologiske udvikling og udviklingen inden for medicin ville skabe muligheder for både et rigere og sundere liv.

Bl.a. på baggrund af de økonomiske kriser i 1970’erne ændrede samfundet sig i *senmoderne* retning. Selv om der ikke er tale om en radikal ny samfundstype, sker der de følgende årtier en udvikling, som rejser alvorlige spørgsmålstejn ved den fremskridtstro, der havde karakteriseret det moderne samfund. Fremskridtstroen bliver afløst af en fremtidsskepsis på en lang række områder (Reckwitz 2024, 307 ff.).

For det første bliver der i stigende grad rejst spørgsmål ved troen på stadig økonomiske vækst, som var hele grundlaget for det moderne samfund. Selv om den økonomiske vækst er fortsat i det senmoderne samfund, oplever den enkelte – med finanskrisen i 2008 som det klareste eksempel – økonomiske kriser, der gør tilværelsen usikker for millioner af mennesker. Samtidig oplever flere, at de ikke får del af den økonomiske vækst. Gamle industrier forsvinder, arbejdspladser forsvinder, og dele af samfundet bliver præget af stagnation og manglende udvikling, samtidig med at nye grupper med afsæt i bl.a. IT-området etablerer sig som en ny velhavende middelklasse. Det er langt fra alle, der kommer med i den økonomiske udvikling.

Men også på et andet område mister den enkelte i stigende grad tilliden til, at økonomisk vækst kan skabe en bedre tilværelse. Den galopperende miljø- og klimakrise undergraver troen på, at økonomisk vækst i sig selv er værd at stræbe efter, da omkostningen er stigende miljø- og klimaproblemer. Den manglende tiltro til økonomisk vækst som nøglen til fremtiden viser sig også i form af en skepsis over for den teknologiske udvikling. Hvor denne i det moderne industrisamfund blev betragtet som et ubetinget gode, ser man i stigende grad med bekymring på de konsekvenser, den teknologiske udvikling kan have, f.eks. i form af udviklingen inden for tech-industrien.

Man kan således konstatere, at både med hensyn til fordelingen af den økonomiske vækst og konsekvenserne for miljø og klima bliver der i stigende grad udtrykt skepsis over for fremtiden. Fremskridtstro bliver afløst af fremskridtsskepsis hos store grupper af befolkningen.

For det andet viser fremskridtsskepsissen sig ved en stigende mangel på tiltro til, at staten som politisk organ kan løse de sociale og økonomiske problemer, det senmoderne samfunds står over for. De sociale problemer, som er opstået i kølvandet på afindustrialiseringen af visse områder, er det ikke lykkedes at løse – tværtimod ser man en marginalisering af visse grupper af befolkningen, oftest mennesker med lav eller ingen uddannelse, som bor i landområder eller byer, hvis eksistens har været baseret på gamle industrier.

En tilsvarende skepsis i forhold til statens muligheder for at løse alvorlige samfundsproblemer ser man indenfor miljø- og klimaområdet. På trods af problemernes stigende alvor og politiske hensigter kan man konstatere, at problemerne vokser i omfang,

og uden at staten er i stand til at garantere, at fremtiden bliver mindst lige så sikker som nutiden – snarere tværtimod.

Denne fremtidsskepsis viser sig naturligvis også på det individuelle, subjektive niveau. En række undersøgelser peger på, at der er en tendens til, ikke mindst blandt unge (Reckwitz 2024, 331; Jackson 2025; Törnquist 2025; Sandal et al. 2025), at der opstår modsatrettede forventninger til fremtiden. Der er hos mange unge en udtalt skepsis over for, hvordan samfundet vil udvikle sig fremover, ikke mindst i forhold til miljø og klima, men også i form af en manglende tro på, at det politiske system vil være i stand til at løse andre samfundsmæssige problemer.

Over for den manglende tro oplever mange unge til gengæld en stor tillid til, at de personligt vil være i stand til at klare sig godt i deres liv. Med Reckwitz' formulering sker der i senmoderniteten en subjektivering af troen på fremskridtet (Reckwitz 2025, 332): *"Fremgangen for de subjektive fremskridtforhåbninger ledsages af en tilsvarende afmontering af forhåbninger om et samfundsmæssigt fremskridt"* (Reckwitz 2025, 335).

Denne sociologiske analyse af den fremtidsskepsis, der på en række områder karakteriserer det senmoderne samfund, kan naturligvis begrundes og udbygges. Her skal den blot konstateres som udgangspunkt for en analyse af, hvilke konsekvenser denne kan have for undervisningen i samfundsfag – og med håbet som fagdidaktisk perspektiv.

Håb – et samfundsfagligt perspektiv

Der er to gennemgående træk i alle læreplaner for samfundsfag, dels at elever og studerende gennem kendskab til samfundsvidenskabelige teorier og metoder skal udvikle evnen til at analysere samfundsmæssige sammenhæng, dels at undervisningen skal forberede dem på at blive aktive, engagerede samfundsborgere. Dette dobbelt formål dækker også ganske præcist over den selvforståelse blandt lærerne/underviserne, som kommer til udtryk i de spørgeskemaundersøgelser, der blev gennemført i 2024 (se POLIS 10).

Hvis den analyse af unges forventninger til samfund og deres personlige liv, som blev nævnt ovenfor, giver et retvisende fingerpeg om, hvordan vores elever/studerende oplever verden, rejser der sig en række grundlæggende spørgsmål for undervisningen i samfundsfag:

Hvordan kan undervisningen i samfundsfag være med til at give elever/studerende tiltro til, at et samfundsmæssigt engagement giver mening? Eller skarpere formuleret: Hvordan kan undervisningen i samfundsfag give eleverne/de studerende et begrundet håb om, at de i fællesskab og gennem politisk og samfundsmæssigt engagement kan være med til at løse de problemer, som samfundet står over for? I forhold til analysen ovenfor kan udfordringen også formuleres på følgende måde: Kan vi gennem undervisningen bidrage til at gøre fremskridts-skepsissen mindre og i stedet give en forhåbning om, at de generationer af elever/studerende, vi underviser, får en tiltro til at være med til at skabe fremskridt og løse senmodernitetens udfordringer?

Det er disse spørgsmål, der har været baggrunden for, at redaktionen har valgt temaet Håbets didaktik som tema for både dette og det kommende af POLIS.

Om dette nummer

Dette nummers første artikel er et interview med professor *Michael Bang Petersen*, der er leder af den gruppe forskere, der arbejder med Magtudredningen 2.0. I forhold til temaet håb er der i interviewet særligt fokus på de udfordringer, der møder danske demokrati, og hvilke håb der er for at løse nogle af de udfordringer, som det liberale demokrati står over for i form af bl.a. den øgede polarisering, de populistiske bevægelser og partiernes stadig mindre rolle i forhold til at være bindeled mellem borgere og det politiske system. Der peges også i interviewet på vigtigheden af, at samfundsfagsundervisningen tager hele demokratidiskussionen op som noget centralt og også diskuterer de pligter, vores elever får som medborgere i forhold til demokratiet.

Christine Hildesheim og *Ida Heise* skriver om perspektivtagning som didaktisk perspektiv i samfundsfagsundervisningen. Med udgangspunkt i en omfattende empirisk undersøgelse blandt gymnasieelever diskuteres det, hvordan man ved systematisk at inddrage forskellige perspektiver på en konkret begivenhed i undervisningen kan påvirke gymnasieelevers miljø- og klimaengagement. Artiklen belyser både de metodiske problemstillinger ved at gennemføre en sådan undersøgelse og de konkrete resultater af, hvordan perspektivtagning kan påvirke

forskellige elevgrupper. I forhold til temaet om håb peges der på, at eleverne gennem perspektivtagning kan udvikle evnen til at handle.

Mikkel Thorup giver i sin artikel om håb og katastrofer et idéhistorisk perspektiv på begrebet håb. Han beskriver, hvordan begrebet i det førmoderne samfund havde karakter af et skæbne-håb, mens det i det moderne fra oplysningstiden og fremad havde karakter af et handlingshåb, hvor det enkelte individ gennem sine handlinger kan have et håb om at kunne forandre ting i en bedre retning. Nutidens håb er under indtryk af ikke mindst miljø- og klimaproblemerne blevet mere ambivalent. Han slutter af med en opfordring til, at vi som undervisere fokuserer på, hvordan tingene kan forandres med udgangspunkt i fællesskaber.

Carsten Linding Jakobsen og *Mogens Hansen* giver under overskriften Håb og handling et bud på, hvordan man kan tilrettelægge en undervisning, der i højere grad sætter elever og studerende i stand til at tænke i alternativer og dermed også pege frem mod en mere handlingsorienteret tilgang til undervisningen. Artiklen tager udgangspunkt i det spændingsfelt mellem det udviklingsoptimistiske og udviklingspessimistiske, der ofte er set i samfundsvidenskaben. Ved at inddrage håbsfilosoffen Ernst Bloch peges der på, at man gennem konkrete aktiviteter i undervisningen kan tydeliggøre over for elever og studerende, at der kan være potentialer til at ændre verden i en bedre retning.

Som et eksempel på en didaktik, der peger frem mod en større grad af forståelse af samfundsfaglige begreber, skriver *Lars Levinsen*, hvordan han arbejder med, hvad han kalder analytisk styrketræning. Det er en metode, hvor elever og studerende udvikler en mere aktiv og handleorienteret måde at arbejde med samfundsfaglige begreber. Artiklen beskriver både det læringsteoretiske grundlag for den analytiske styrketræning og giver praktiske anvisninger på, hvordan man kan arbejde med dette i den daglige undervisning. I forhold til håb-temaet peger artiklen på, at en bedre forståelse af de samfundsfaglige begreber kan inspirere til en højere grad af handlingsorientering.

I forbindelse med udarbejdelsen af dette nummer af POLIS vil jeg gerne takke medredaktør Mette Damgaard Jørgensen for at gennemlæse og kommentere en række af manuskripterne. En tak rettes også til Anders Stig Christensen, der har forestået processen omkring peer review af artiklen om perspektivtagning.

Litteratur

- Bario, Elfva. 2025. "Min generation törstar efter en framtid att tro på." I *Egentligen är världen full av hopp*, redigeret af Olle Törnquist m.fl. Bokförlaget Korpus.
- Jackson, Steve. 2025. "Alldagligt hopp." *Fronesis*, nr. 86-87: 160-184.
- Reckwitz, Andreas. 2025. *Tab – et grundproblem i moderniteten*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Sandal, Johan et al. 2025. "Elevers berättelser om framtiden – ett viktigt forskningsområde för de samhällsorienterande ämnena didaktik." *POLIS*, nr. 9.

Demokratiets fremtid: pligter og nye deltagelsesformer

– perspektiver fra Magtudredningen 2.0

INTERVIEW MED MICHAEL BANG PETERSEN,
PROFESSOR OG LEDER AF MAGTUDREDNINGEN 2.0*

Abstract

Magtudredningen 2.0. viser, at demokratiet udfordres af nye konfliktlinjer, hvor mistillid til systemet og oplevelsen af manglende anerkendelse fylder mere end klassiske ideologiske skel. Mange borgere – og ikke nødvendigvis kun borgere med lav kulturel kapital – føler sig ikke lyttet til. Derudover skaber den stigende professionalisering blandt politikere, embedsmænd og interesseorganisationer en oplevelse af afstand og lukkethed i den politiske proces. Samtidig svækkes partiernes rolle som brede medlemsorganisationer, hvilket yderligere svækker – eller helt afvikler – den traditionelle forbindelse mellem borgere og politiske beslutningstagere.

På trods af disse udfordringer peger magtudredningen dog på muligheder for at styrke demokratiet gennem nye deltagelsesformer. Lokale borgersamlinger, "digitale forsamlingshuse" og forsøg gennem udvalg nedsat efter § 17, stk. 4 giver borgere mulighed for at indgå i mere forpligtende og helhedsorienterede deliberative processer (Kommunestyrelsesloven § 17). Her kan borgere både blive hørt og selv tage ansvar for prioriteringer, hvilket potentielt skaber en mere meningsfuld forbindelse til det politiske niveau. Samtidig viser forskning, at politiske samtaler i lukkede digitale fællesskaber ofte er mere konstruktive end f.eks. politikeres åbne facebookopslag.

For samfundsfsagsundervisningen betyder dette, at tre temaer bliver særligt centrale. Eleverne skal have en klar forståelse af, hvad et liberalt demokrati er, og hvordan det adskiller sig fra bl.a.

populistiske demokratiopfattelser; såkaldt illiberalt demokrati. De bør ligeledes i større grad bevidstgøres om, at demokrati ikke kun er rettigheder, men også indebærer demokratiske pligter, der følger med at være borger – herunder ansvar for samtalen, informationssøgning og deltagelse. Og de skal introduceres til konkrete måder at udøve demokratisk indflydelse på, både gennem traditionelle kanaler og gennem nye deltagelsesformer som borgersamlinger og digitale fællesskaber. Dermed peger magtudredningen på, at demokratiets fremtid ikke kun rummer udfordringer, men muligheder for fornyelse og styrkelse.

Indledning

Siden 2023 har en lang række forskere arbejdet med magtudredningen 2.0. Den første magtudredning i Danmark blev afsluttet i 2003, og nu mere end 20 år efter har Folketinget sat en ny magtudredning i værk. Den skal løbe til 2028. Resultaterne bliver løbende publiceret i form af en skriftserie udgivet af Institut for Statskundskab på Aarhus Universitet (Magtudredningen 2.0).

I forbindelse med temaet ”Håbets didaktik” for POLIS 11 og 12 har vi gennemført et interview med lederen af Magtudredning 2.0, Michael Bang Petersen, professor på Aarhus Universitet (fremover MBP). Det overordnede tema for interviewet var status på de foreløbige resultater af magtudredningen med særligt henblik på en diskussion af, hvilke trusler og hvilket håb der er for demokratiet.* **

Vi har delt artiklen op i tre temaer

- Nutiden – bekymrende tendenser for demokratiet
- Demokratiske handlemuligheder – er der håb for demokratiet?
- Inspiration til samfundsfagsundervisningen.

* Citaterne i interviewet er taget fra en transskribering af hele interviewet. Der er foretaget enkelte sproglige rettelser/præciseringer i forhold til selve interviewteksten. Alle citater er godkendt af Michael Bang Petersen.

** Interviewet er foretaget af Carsten Linding Jakobsen og Mogens Hansen d. 19. januar 2026.

Nutiden – bekymrende tendenser for demokratiet

Polarisering og den demokratisk stabilitet

Udgangspunkt for dette tema var et spørgsmål om, hvorvidt politisk polarisering er en udfordring for det politiske system i Danmark – er det en trussel mod det liberale demokrati, som vi kender det?

MBP

Det er et godt og vigtigt spørgsmål, der kan bringe os vidt omkring. Polarisering er grundlæggende en udfordring for et liberalt demokrati. En af kernerne i et liberalt demokrati er, at vi skal kunne snakke os til rette, og det kræver, at man har en grundlæggende respekt for hinanden som fornuftsvæsener, og at man i bund og tror: Jeg kan tage fejl, og du har måske ret, og man derfor kan gå ind og deltage i en samtale. Hvis vi får en forstærket polarisering, hvor man er meget negativ over for sine medborgere ud fra deres politiske tilhørsforhold, deres politiske standpunkt, så er man inde og røre ved noget, som får samtalen til potentielt at bryde sammen.

Hvis man så kigger på, hvad situationen er i Danmark, er der indikationer på polarisering?

MBP

Vi kan se, at omkring en fjerdedel af danske borgere ikke ønsker at have en person som nabo, som har et politisk synspunkt, som befinder sig på den anden fløj end en selv, så der kan man sige, der faktisk er noget polarisering i Danmark. Vi har lidt svært ved at dokumentere det, og der er ingen analyser, der direkte peger på, at polariseringen er stigende på tværs af den klassiske højre-venstre skala.

Det, som nok bekymrer mig mere end den klassiske polarisering, er mere end ny form for konfliktlinjer, som handler om, at er du for systemet, eller er du imod systemet? Spørgsmålet om politisk tillid og spørgsmålet om, hvad man synes om det bestående, er opstået som en ny konfliktlinje. Og grunden til, at den bekymrer mig, er, at dem, som har anti-systemiske tanker, jo i bund og grund vender sig imod hele det system, som vi har. Så det er ikke en polarisering inden for systemet, men mellem nogle, der vil det etablerede, og nogle, der ikke vil.

Har man så været inde og måle på socioøkonomisk baggrundsvARIABLE – en land/by-, rig/fattig- dimension nedenunder?

MBP

Der ligger en grundlæggende konflikt, som handler om, at der er grupper af befolkningen, som ikke føler, at de ikke får den respekt og anerkendelse, som de føler, at de fortjener. Noget af det arbejde, vi sidder med lige nu i Magtudredningen, tyder på, at det ikke er så simpelt, at de bare er de fattige imod de rige, men at de i højere grad handler om nogle psykologiske faktorer. At man ikke føler, at man har et godt liv.

Man føler, at man er et dårligere sted i samfundshierarkiet, end hvor man egentlig burde være. Man føler ikke, man lever i et lokalområde, som giver en mulighed for at udfolde det liv, man gerne vil have. Og på den måde, så handler det selvfølgelig noget om land versus by, men man kan sagtens være en veluddannet person i et udkantsområde med en enorm frustration. Og noget af det, vi ved, det er, at hvis du har et ønske om at blive til noget, så tager du ofte uddannelse. Mange af dem, som har det der ønske om at blive anerkendt, de går ind i uddannelsessystemet, men hvis de ikke føler, det førte til det, de havde håbet på, så kan det give dem den der enorme frustration.

Der er en amerikansk forsker – Arlie Hochschild (2016) – der taler om, at noget af forklaringen er, at man føler, at man kommer bagerst i køen hele tiden – er det den mekanisme, du ser?

MBP

Det er det. Noget af den forskning, vi laver, er lige præcis inspireret af det arbejde, hun har lavet. Vi kigger på, hvem er det egentlig, som de her afmægtige føler skal hjælpes? Og der kan vi se, at det i høj grad er alle mulige grupper, som har det dårligt, som siger: Det politiske system i Danmark, de tager sig ikke af de ældre, af de syge, af de fattige ... De oplever ikke, at problemerne er vilde eller wicked (Winther Nielsen 2021; Winther Nielsen 2023), men at politikerne i bund og grund ikke bekymrer sig om borgerne.

De politiske eliter – en trussel mod demokratiet?

Vi går nu til næste tema, nemlig spørgsmålet om eliternes rolle. Kan den adfærd, som man finder hos de politiske eliter, også være en trussel mod demokratiet?

MBP

Ja, Det kan det være.

Hvis vi kigger på den måde, den politiske beslutningsproces foregår på i Danmark, så kan man sige, at det er den gode nyhed. Når vi taler om polarisering, så er der meget, meget lidt politisk polarisering på eliteniveau. Vi har i høj grad et konsensusorienteret beslutningssystem, hvor vores folketingspolitikere sagtens kan sætte sig ned bag lukkede døre og løse problemer igennem uformelle aftaler og politiske forlig, som kan blive kørt igennem den formelle beslutningsproces i folketingssalen.

Men der et eller andet med balancen mellem effektivitet og transparens i beslutningsprocessen.

En af de centrale årsager til, at man kan have de relativt åbne samtaler blandt politiske modstandere, er lige præcis, at det foregår bag lukkede døre. Og derfor er der en opfattelse hos befolkningen om, at den politiske proces er relativt lukket og relativt uigennemskuelig. Det kan være svært for dem at finde ud af, hvem er det egentlig, jeg skal holde ansvarlig for de beslutninger, der bliver truffet? Hvem er det egentlig, der er blevet inddraget i dem?

Så der er et dilemma, som vi står over for, mellem effektivitet og transparens i den politiske beslutningsproces. Noget andet er, at vores folkevalgte har rigtig, rigtig travlt. De har travlt med at tale til medier. De har travlt med at være på de sociale medier og føler, at det er en nødvendighed i forhold til den opgave, de skal løse, og dem, som de skal repræsentere. Men den travlhed gør også, at de har brug for at basere sig på input fra mange andre personer, og det åbner en indflydelseskanal for lobbyister, interesseorganisationer, tænketanke, som i højere grad bliver nødvendige i forhold til at levere et analysearbejde og levere nogle politiske forslag, som politikerne så kan løfte ind i den politiske proces

Borgerne og demokratiet

Når man taler om det politiske system, har I målt på, om vælgerne sætter pris på den lyttende/responsive politiker. Eller ser de hellere en politiker, som skal være hård, kunne stå fast?

MBP

Noget af den forskning, vi har lavet, viser, at folk gerne vil have politikere, der står fast, når krisen truer, altså når USA eller Rusland rasler med sablen. Men generelt set er det, som vi ved vælgerne overordnet set efterspørger, autentiske ledere, hvor man kan føle, at det, de siger, det kommer indefra. Når man taler med folk, som stemmer på – uden sammenligning i øvrigt – på Trump i USA eller Inger Støjberg her i Danmark, har der været nogle ret gode analyser af, hvad det egentlig er, folk føler. Det ser ud, som om der er en ret stor grad af identifikation og motivationen: Her er en, der faktisk forstår de vilkår, jeg lever under, og som taler til mig med respekt.

Noget af det, mine kollegaer også taler om, når de arbejder med nogle af de her processer, et, at den klassiske etablerede elite tit taler på en måde, så der er nogle vælgergrupper, der føler de burde skamme sig, hvis man netop ikke passer ind, f.eks. når man ikke taler om klimaet på samme måde, som det politiske system mener, man skal. Og det, som nogle af de politikere er så gode til, er at tale på en måde, så man faktisk ikke føler, at man burde skamme sig over den, man er.

Og der er vi tilbage til nogle af de ting, vi talte om, at noget af det, der driver den mistillid, der er, og følelsen af, at man ikke får den anerkendelse, og den respekt, som man kan lide at have.

Det kan så føre over i det næste spørgsmål, vi har, og som I også er inde på i nogle af de publikationer, I har lavet. I taler om det politiske elite og deres adfærd og beskriver lidt, at de politiske elite måske har en adfærd, som også kan være en trussel mod demokratiet. I hvilken forstand?

MBP

Det er igen noget, som vi kan se, at befolkningen reagerer negativt på. Der er en oplevelse af, at dem, der har midlerne til at indgå i det her mere professionaliserede politiske arbejde, må-

ske lidt nemmere får en stemme i debatten over for politikerne end de grupper, som ikke har så mange ressourcer.

Og så er der en sidste ting, som er, at noget af det, vi har kunnet se hen over de sidste 20-25 år, det er, at hele den politiske beslutningsproces eller hele den politiske proces er blevet mere professionaliseret – der sidder rigtig mange cand.scient.pol.er i Folketinget. Men der sidder også rigtig mange cand.scient.pol. er i embedsværket. Og der sidder rigtig mange cand.scient.pol. er ude i interesseorganisationerne, som har fået opbygget nogle store professionelle sekretariater. De sidder også i de professionelle lobbyist-virksomheder.

Så på den måde kan man i en eller anden grad tale om, at der er opstået en politisk klasse, som kan være på alle mulige sider af den politiske proces og det politiske forhandlingsbord, og som gerne skifter fra det ene til det andet. De højtuddannede universitetsuddannede folk, som ligner hinanden, kommer i de samme cirkler og kan skabe en oplevelse af afstand fra almindelige borgere.

Er det så den adfærd, der ligger i hele det der beslutningssystem, som du omtaler, der er problemet, eller er det den opfattelse, som borgerne får af det?

MBP

Det er jo begge ting. Der er nogle ting ved den måde, som det politiske beslutningssystem har udviklet sig på, hvor man kan spørge, om det bliver for lukket, bliver det for lidt repræsentativt i den måde, det fungerer på? Samtidig er det jo også et utaknemmeligt arbejde at være folketingspolitikere. De lægger sig i selen for at løse problemer, de har en høj motivation til faktisk at repræsentere deres vælgere ind i den politiske beslutningsproces. Men det er ikke meget kredit, de får for det arbejde. Så det er både opfattelserne, men der er også nogle reelle problemer.

Demokratiske handlemuligheder – er der håb for demokratiet?

Partiernes krise og fremtidens deltagelsesformer

Det kan så føre over i et af de andre temaer, I også har antydnet i nogle afjeres publikationer, fordi I taler jo også om partiernes krise og den manglende repræsentation mellem borgere og politikere. Hvor ser du fremtiden for partierne? Eller spurgt på en anden måde: Er der nogle mobiliseringspotentialer for ligesom at styrke det traditionelle link mellem borgerne og de folkevalgte, som jo er i krise?

MBP

Det er et meget godt spørgsmål. Vi kan jo se, hvis vi kigger på partimedlemskab og går tilbage til tresserne eller halvtredserne, så var over 1/3 af den danske befolkning medlem af et politisk parti, og i dag er vi nede på 2,5 %, som er medlem. Så når jeg skal sige det meget groft, så vil jeg sige, at partierne som en egentlig deltagelseskanal, hvorigennem du som borger kan føde dine oplevelser og din frustration og et politisk system, den kanal er død. Den fungerer ikke længere. Og spørgsmålet er så, kan man fra partiernes side vende tilbage til fordums tid og få mobiliseret medlemmer? Det er jeg lidt skeptisk over for. Jeg tror, det er svært at vende tilbage, så jeg vil tro, at politikerne i højere grad skal begynde at tænke på partierne på en anden måde, ikke som de store medlemsbaserede organisationer, men som noget, hvor man har et brand, som man skal sælge til vælgerne i forbindelse med valg.

Det er ikke, fordi jeg ser på dette med specielt stor begejstring, for de politiske partier varetager en virkelig afgørende rolle i demokratiet. Traditionelt er de ikke bare organisationer, der stiller kandidater op. Det er en helt afgørende rolle, men der har også en anden afgørende rolle. Det er det med at have et helhedsperspektiv på samfundet. Meget af den politiske aktivisme, vi ser i dag, er enkeltsagsorienteret. Det kan være klimaaktivister eller Gaza, eller man møder op til en demonstration til støtte for Grønland i forhold til USA, eller hvis man lukker en lokal folkeskole. Folk mobiliserer i form af enkeltsagsorienteret aktivisme frem for at anlægge et helhedsorienteret perspektiv, hvor man forsøger at sige: Der er forskellige interesser, og

dem skal vi have til at gå op. Og det mangler vi en forståelse af, hvordan kan man få faciliteret det, samtidig med at partierne står svagere, end de har gjort?

Men vi kan jo se nogle af udviklingerne i retning af partierne som brands. Moderaterne er et eksempel på det. Alternativet for den sags skyld også, hvor man identificerer et sted i det politiske landskab og siger, at her en niche, hvor vi kan sælge vores politik til gengæld for stemmerne.

Det vil sige, at partierne skal have en ny rolle som brandingorganisationer. Ser du nogle andre mobiliseringsmuligheder? Nu taler du om enkeltsagsaktivisme, men er der andre former, som der kan knytte forbindelsen bedre mellem borgerne og politikerne?

MBP

Det er der helt sikkert, og man kan sige, at der er jo forskellige typer. Der er den meget uformelle, hvor vi kan se, at de sociale medier jo har gjort, at flere sådan set kan komme til orde i debatten. Der er i dag en række nye måder, hvorpå man kan komme til at give sin mening til kende. Det er ikke sikkert, at man kan blive hørt i støjen, men man kan i hvert fald potentielt set komme ud med sin mening.

Derudover er der de mere formelle, som jeg har mere tiltro til end sociale medier som en stor deltagelseskanal. Det er i høj grad inddragelsesformer, som kommunerne i Danmark arbejder med. Det er jo både borgerhøring og borgersamlinger, lokale folkeafstemninger og paragraf 17 stykke 4-udvalg (opgaveudvalg, hvor borgere kan inddrages i forberedelsen af beslutninger). Her forsøger man at etablere en kanal mellem borger og det politiske system og samtidig også få folk til at tage ansvar for helheden. Det kan dreje sig om en borgersamling, hvor man siger: Hvad er det, vi skal bruge penge på? Så bliver man automatisk tvunget til at have et helhedsperspektiv. Man kan ikke bare sige, vi skal bruge alle pengene på en svømmehal, eller hvad det nu kan være. Det tror jeg er meget vigtigt at følge, og det er noget, vi følger i Magtudredningen for at finde ud af, hvad er det, der virker af de initiativer. Der er gang i en masse eksperimenter rundtomkring i kommunerne, så det handler egentlig om at lade de 1000 blomster blomstre, så vi kan se, hvad det egentlig er, der virker.

Politisk selvtillid og deltagelse

Det fører os videre til spørgsmålet om politisk tillid. Har I været inde og måle på et parameter for politisk selvtillid?

MBP

Ja, og der kan man se, at de danske borgere aldrig har haft så stor tillid til egne politiske evner, som vi har i dag. Hvis man går tilbage til 1971, så er der omkring 80 %, der siger, at de ikke forstår politik, og i dag er vi nede på 29 % ifølge seneste opgørelse. Og det er jo – hvis man tager statskundskabens klassikere – virkelig fundamentet for et levende demokrati. Men det, der gør mig lidt bekymret, det er, at det ikke nødvendigvis er hensigtsmæssigt, når selvtilliden bliver koblet til en mistillid til dem, der rent faktisk tager det politiske opgave på sig og stiller op til politiske valg, og at man heller ikke nødvendigvis prioriterer det politiske så højt i sin i sin egen praksis.

Den hyppigste grund til, at folk ikke deltager i politik, når man spørger dem selv, er, at de ikke har tid til det. Så koblingen mellem at have meget stor tiltro til egne evner, ikke ville prioritere og så ikke have tillid til dem, der rent faktisk prioriterer det, det er ikke en god cocktail. Den politiske selvtillid er bedst, hvis den er koblet til en eller anden form for politisk tillid, hvor man generelt set læner sig tilbage og siger fint til dem, der kører systemet.

Er der så noget på alder i forhold til det her? Har I været i gang med at måle på det – er der forskel på unge og gamle?

MBP

Det er der. De unge har betydelig lavere demokratisk selvtillid end de ældre. Men samtidig har selv de unge en relativt høj selvtillid og viden set i forhold til tidligere tider, og de prioriterer ikke nødvendigvis det at følge med og deltage i politik så højt.

Både i forhold til unge og ældre, så tror jeg, at den centrale udfordring er, at få mobiliseringen til at blive mere blivende. Der er vi oppe imod nogle store samfundsudviklinger omkring individualisering. Folk er mindre tilbøjelige til at ønske at skulle stå på mål for et politisk partis program. Man kan godt stå på mål for en enkelt sag. Og vi kan også se lidt af de samme tendenser i forhold til frivilligt arbejde. Folk engagerer sig sta-

digvæk i frivilligt arbejde, men en af de ting, der er sket, er, at de gør det mindre som medlemmer af en organisation. Så man siger, jeg vil godt lige gå ud og samle ind en søndag og bage kage til det her arrangement. Men jeg melder mig ikke ind i en organisation og dermed forpligter mig på et mere langvarigt engagement i forhold til den der specifikke sag. Så hvordan kan man få folk til at forpligte sig på et større engagement, det er et vigtigt spørgsmål?

Der er en af dine kolleger, der i en af jeres udgivelser taler om digitale forsamlingshuse. Er der nogle perspektiver i dette? Kan der opstå en form for fælles offentlighed i de nye fora?

MBP

Ja – det kan der. Der er faktisk noget optimisme at spore i nogle af de undersøgelser, der er gennemført. Rigtig mange danskere er medlem af alle mulige forskellige grupper på f.eks. Facebook. Når man er inde i de grupper, det være sig lokalgrupper eller holdbaserede grupper, så opstår der faktisk politiske samtaler, som er gode og konstruktive. Så inde i de lukkede onlinefællesskaber kan der faktisk være gode samtaler, hvor folk bliver klogere, i modsætning til den offentlige samtale på sociale medier, som er knap så hensigtsmæssig. Vi taler jo om de sociale medier som ekkokamre. Men i virkeligheden, så er der en del forskning, der tyder på, at der, hvor det egentlig bryder sammen på sociale medier, det er, når de her ekkokamre bliver nedbrudt, og vi pludselig står over for folk, som vi aldrig ville møde offline.

Håb for fremtiden?

Vi skal ind omkring håb? Kan vi se nogle muligheder for samfundsmæssige ændringer, båret af håb om forandring? Og er noget på vej, der også kan bære den demokratiske samtale videre?

MBP

Det tror jeg, at der er, og jeg tror i hvert fald, at det er vigtigt ikke at blive ramt af for meget mismod. Et af de greb, som vi i Magtudredningen bruger for at undgå det, er at tænke demokratiet på en bestemt måde og stille spørgsmålet: Hvad de demokratiske opgaver egentlig? Pointen er, at hvis vi kigger på, hvad et demokrati skal, jamen, så skal det f.eks. sørge for at kanalisere borgernes op-

levelser og erfaringer ind i det politiske system. En anden opgave er at have en offentlig samtale og en høj kvalitet. Tidligere var det de politiske partier, som stod for at være forbindelsesled, og det var de publicistiske massemedier, som stod for at sikre kvaliteten af den offentlige samtale. Men hvis vi tror, at demokrati er det publicistiske massemedier og de politiske massepartier, så går vi nemt hen og bliver meget, meget bedrøvede. Det bliver en forfaldshistorie. Det er derfor, vi skal se på, hvad er det for nogle opgaver, der skal løses, og spørge, hvordan de opgaver kan løses i den virkelighed, vi lever i i det 21. århundrede.

Og her er der eksempelvis nogle inddragelseseksperimenter, som vi kan kigge på. Vi skal se på de andre måder, hvorpå man kan have en konstruktiv offentlig samtale, som ikke sker igennem flow-tv eller i papiraviser. Og der er jo også positive ting også om medielandskabet i Danmark. 90 % af den danske befolkning får indhold fra DR hver uge. DR har en enorm høj grad af eller nyder en høj tillid i befolkningen, så vi har sådan set en stærk medieinstitution, men folk ser generelt ikke så meget på den gamle måde med flow-tv eller ligesom tænder på fjernsynet og så bare se, hvad der sker. Men alligevel når man faktisk befolkningen, så der er noget at bygge videre på.

Du taler om nye deltagelses- og indflydelsesformer på det kommunale niveau, på det nære niveau, og det giver rigtig meget mening. Hvis du så kigger på det nationale niveau, er der så nogle ting, man kan gøre anderledes i den politiske proces? Nu har vi tidligere inde på, hvad eliten kan gøre. Kan man gøre noget på det niveau?

MBP

Det kan man, hvis man vil. Mange af de nye inddragelsesformer kan også fungere på nationalt niveau. Andre lande arbejder med at have rådgivende borgerforsamlinger. De skal ikke diktere, hvad politikken skal være, men de kan være med til at sikre, at der sidder et repræsentativt udsnit af borgerne og giver deres mening til kende. Vi havde jo et klimaborgerting, som var baseret på mange af de her tanker, men hvor politikerne så i sidste ende alligevel ikke rigtig følte anledning til at bruge de ting, der kom ud af det. Og det er jo selvfølgelig det allermest afgørende for, at de processer kan blive til noget. Det er, at politikerne faktisk vil dem. Så vi må se, om der er en politisk vilje til

at bruge nogle af de ting, men der er ikke noget til hinder for, at man kan arbejde med de her ting på nationalt niveau. Man har eksempelvis borgerforslag. Det er jo institutionaliseret, så man kunne godt forestille sig at gå videre den vej.

Et af problemerne er vel den indflydelse, der kommer fra lobbyister og professionelle, altså den professionalisering, som I også taler om, selv om politikerne har viljen til at tale med folk. Men er problemet så, at man har et professionelt lag, som ikke har den interesse?

MBP

Det er svært at give et meget, meget klart svar på det spørgsmål. For professionalisering er jo også en god ting, som gør, at arbejdet bliver bedre udført. Problemet er først og fremmest, at professionaliseringen kan skabe en oplevelse af afstand hos befolkningen. Man skal i hvert fald tænke over, om man på en eller anden måde kan få åbnet indflydelsesprocessen, så borgerne i højere grad kan se sig selv i den. Det kan være igennem regulering af lobbyisme, der kan sikre en åbenhed. Her har Danmark været relativt fodsløbende. Det er en konkret ting, man i hvert fald kunne tage fat i.

Inspiration til samfundsfagsundervisningen

Vi kommer nu til det rigtig gode spørgsmål til sidst: Hvilken inspiration kan samfundsfaglærerne få til undervisningen af de foreløbige resultater af magtudredningen?

Så vi vil spørge dig som leder af magtudredningen, hvis du var samfundsfaglærer, hvad vil du så sige? Hvad er de tre vigtigste ting, som I i jeres forskning er nået frem til, og som vil være vigtigt at undervise i i samfundsfag? Hvilke signaler er der, i forhold til hvad er vigtigt at undervise i både i ungdomsuddannelserne og på læreruddannelsen, og hvor vi ellers underviser?

MBP

Jamen, så tror jeg, at jeg ville starte med at flyve lidt op i helikopteren. Et af de spørgsmål, der er meget, meget vigtigt at få stillet i disse år, også når vi kigger uden for Danmarks grænser, det er: Hvad er demokrati faktisk for en størrelse?

Grunden til, at jeg rejser det, er, at demokratiet er på tilbagetog på verdensplan. Når man kigger til lande, hvor det bliver rullet tilbage, såsom Ungarn og USA, så bliver det altid rullet tilbage i demokratiets navn. Orban siger, vi bliver nødt til at fyre dommerne, for at folkets vilje kan komme igennem. Det er det samme, vi har set i USA. Så vi bliver nødt til at spørge, hvad demokrati faktisk er for en størrelse, for at gardere os mod nogle af de demokratiske tilbageskridt. Hvorfor er det, at de argumenter, som vi hører i lande som USA og Ungarn, ikke udtrykker demokrati? Rigtig meget af demokratiet handler jo i virkeligheden ikke om, at folkets vilje skal komme til udtryk, men handler om at beskytte individet mod fællesskabet. Det er det, som er kernen i den liberale opfattelse af demokrati, som vi har i Vesteuropa. Det bliver vi nødt til at være klarere omkring, også i undervisningen.

Den anden ting, som jeg ville fokusere på, det er, hvad demokratiet kræver af en borger for, at vi kan have et liberalt demokrati. Hvad er det – hvis man skal bruge et lidt støvet begreb – for nogle pligter, der er indeholdt i at være samfundsborger. Den gode nyhed i den forbindelse er, at rigtig mange af de udviklinger, som man kan komme til at begræde, er nogen, som vi sådan set frivilligt selv har skabt, eksempelvis på de sociale medier. Det har ikke været nogen, der har tvunget os til at være på de sociale medier. Det er sådan set også os selv, der har valgt at prioritere den form for underholdning frem for, hvad vi kan få fra de publicistiske medier. Fordi det er os selv, der har skabt udfordringen, så har vi også mulighed for at påvirke udviklingen herfra.

Og så det sidste. Det er også vigtigt at fokusere på, hvad det faktisk er for en magt, man har som borger har. Det er jo i bund og grund det, som er guleroden eller gaven ved, at man opfylder de pligter, man har som borger. Det er, at man også får noget magt, noget indflydelse, og det tror jeg er særlig vigtigt at sige til de unge. Men hvad er det faktisk for nogle ting, som vi kan gøre noget ved og hvordan? Det er vigtigt, for et positivt svar på dette kan vise, at der ikke bør være mismodighed hele vejen rundt, og kan skabe en oplevelse af, at der er en fremtid for en, og at der er et lykkeligt liv, som man kan leve – og det er jo også en ret væsentlig motivation, man får, og en motivation til at understøtte det samfund, man lever i.

Er der et potentiale i kriser? Igen med afsæt i håbet.

MBP

Ja, jeg tror i allerhøjeste grad, at der kan være et potentiale. I en krise står tingene jo altid og vipper, og det kan jo gå alle veje. Men der er jo også mulighed for, at der kan opstå en revitalisering af at stille spørgsmålet: Hvad er det faktisk, vi kæmper for? Og det kan indebære en skærpelse af ens forståelse af, hvilke kendetegn ved samfundet som er vigtige at bevare, og en oplevelse af, at jeg har faktisk også en pligt til at understøtte, at de bevares.

Litteratur

Hochschild, Arlie Russell. 2016.
<i>Strangers in Their Own Land: Anger and Mourning on the American Right</i> . New York: The New Press.	Kommunestyrelsesloven § 17.
https://danskelove.dk/kommunestyrelsesloven/17
Nielsen, Sigge Winther. 2021. <i>Entrepreneurstaten</i> . København: Gads Forlag.	Magtudredningen 2.0. Aarhus Universitet. https://ps.au.dk/forskning/forskningsprojekter/magtudredningen2/publikationer/bogserie
Nielsen, Sigge Winther. 2023. <i>Vilde problemer</i> . København: Gads Forlag.	

Et nyt perspektiv på klimaengagement

CHRISTINE MARIE HILDESHEJN OG IDA HEISE
(PEER REVIEW)

Link til baggrundsmateriale: www.forlagetplenum.dk/polis-11

Abstract

På trods af udbredt klimabevidsthed blandt danske unge forbliver deres klimavenlige adfærd begrænset. Denne diskrepans mellem holdning og adfærd kan delvist forklares med unges psykologiske distance til klimaforandringerne. Med udgangspunkt i social-psykologiske teorier om perspektivtagning udfolder denne artikel, hvorvidt empatisk engagement med ofre for klimakatastrofer kan mindske den psykologiske distance og derved øge klimaengagementet blandt unge. Vi gennemførte et randomiseret surveyeksperiment (n=3.180) blandt danske gymnasieelever. Deltagerne blev tilfældigt tildelt én af to stimuli – én med indegruppeperspektivtagning og én med udegruppeperspektivtagning – eller placeret i en kontrolgruppe. Klimaengagementet blev målt som støtte til omkostningsfulde klimapolitiske tiltag og observeret adfærd, operationaliseret som villigheden til at skrive et klimabrev til Danmarks klima-, energi-, og forsyningsminister.

Vores resultater viser, at perspektivtagning signifikant øger danske gymnasieelevers støtte til omkostningsfulde klimapolitiske tiltag betydeligt og i mindre grad deres vilje til at handle i overensstemmelse hermed. I modsætning til vores teoretiske forventninger er der ingen signifikante forskelle mellem indegruppe- og udegruppe-betingelser, hvilket indikerer, at perspektivtagning kan fremme klimaengagement uanset social nærhed. Imidlertid er effekterne koncentreret blandt visse subgrupper med stærkere effekter blandt unge kvinder, højreorienterede respondenter, personer med moderat opfattelse af klimarisici og personer, der bor i mindre byer frem for storbyer. Disse fund nuancerer vores forståelse af, hvem der reagerer på empathiske klimavenlige interventio-

ner. Samlet set argumenterer vi for, at perspektivtagning synes at være et lovende didaktisk redskab til at engagere forskellige elevgrupper og fremme følelsesmæssig involvering, refleksion og aktiv deltagelse i klimaundervisning.

Indledning

I en tid, hvor konsekvenserne af klimakrisen fylder massivt i den offentlige bevidsthed og danskere generelt udtrykker stor bekymring for klimaet, så glimrer den konkrete vilje til at handle i dagligdagen alligevel ved sit fravær. Danmark er et af de mest CO₂-udledende lande pr. indbygger i EU (Klimarådet 2024), hvor unge danskere tydeligt træder frem i forbrugsundersøgelser om onlineshopping og klimabelastende madvaner (Dansk Erhverv 2024; CONCITO 2021). Dette står i kontrast til, at danske unge ellers er kendetegnet som en generation med stærke klimavenlige holdninger og aktiv tilstedeværelse i klimadebatten (Blok & Willig 2021). Modsætningsforholdet mellem klimavenlige holdninger og manglede klimavenlig adfærd fik os til at stille spørgsmålet om, hvilke formater som kunne være anvendelige til at omdanne danske unge fra passive modtagere til aktive medspillere i undervisning omhandlende klimaproblematikker.

Perspektivtagning som et middel til at fremme klimaengagement hos danske unge

En potentiel forklaring på denne diskrepans mellem klimavenlige holdninger og tilsvarende adfærd er psykologisk distance til klimakrisen, hvor klimaforandringer opleves som abstrakte og fjerne i tid, rum og relevans (Pahl & Bauer 2011). Et nyt dansk studie viser, at klimaforandringernes konsekvenser opleves som fjerne og ukonkrete i mange danskeres liv og hverdag, hvilket er en medvirkende årsag til, at en stor del af danskerne udviser mindre villighed til at påtage sig personlige omkostninger for klimaets skyld (Lind et al. 2023). For at aktivere engagementet og bringe klimakrisen tættere på danskerne følelsesmæssigt kræves derfor ikke blot information om emnet, men formater, der gør konsekvenserne af klimakrisen mere nærværende.

Til dette formål har vi rettet fokus mod perspektivtagning, forstået som evnen til at sætte sig i andres sted, hvilket i nyere forskning har vist potentiale til at reducere psykologisk distance og styrke følelsesmæssig involvering i klimakrisen (Pfafftheicher et al. 2016). Perspektivtagning betegnes som en aktiv, kognitiv proces, hvor et individ simulerer at se verden fra en anden persons synspunkt (Ku et al. 2015). Der findes et utal af formater, som trækker på perspektivtagningens grundelementer, men der findes ingen stringent formel i litteraturen. Da vi skulle oversætte perspektivtagning til et informationsværktøj i vores undersøgelse, anså vi det derfor som værende centralt at holde fast i tre kernekomponenter bestående af instruktioner, personlig historie og refleksionsøvelse (Koessler et al. 2023; Pahl & Bauer 2011).

Studier af klimakommunikation målrettet unge viser, hvordan interaktive formater kan skabe engagement blandt unge deltagere, hvis de indgår i narrative fortællinger om klima, hvilket medfører mere klimavenlige holdninger, fremmer kritisk tænkning og styrker selvtillid omkring klimahandling (Galeote et al. 2023; Liao et al. 2024). Dette fandt vi oplagt som inspirationsgrundlag til at videreudvikle, hvordan perspektivtagning kan bruges som format til at overkomme den psykologiske distance til ofre for klimakatastrofer.

Grundlaget for undersøgelsen og hypoteser

Forskningsfeltet om perspektivtagning er stadig i et tidligt stadium uden konsistent brug af metode og format, og resultaterne stikker også i flere retninger, hvorfor vi valgte at udforme en todelt problemformulering. Dette gav os mulighed for først og fremmest at undersøge, hvorvidt perspektivtagning overhovedet kunne mindske psykologisk distance og øge empati med klimaofre blandt danske gymnasieelever og dermed fremme klimavenlig adfærd og klimapolitiske holdninger hos denne gruppe. I anden del kobledes vi sociodemografiske parametre på vores hovedmodel med det formål at belyse, hvordan sociale og kontekstuelle forhold modererede effekten af perspektivtagning.

Vores hovedhypoteser lød således: Hvis respondenterne udsættes for perspektivtagning, reduceres den psykologiske di-

stance, og empatien øges, hvilket øger sandsynligheden for klimavenlig adfærd (H1) og klimapolitiske holdninger (H2).

Eftersom klimaforandringerne både kræver øget politisk handling og individuel adfærdsændring, konceptualiserede vi 'klimaengagement' som en samlebetegnelse i undersøgelsen for både klimapolitiske holdninger og klimavenlig adfærd. Dette muliggjorde, at vi kunne belyse et helhedsbillede af perspektivtagningens effekt. Grundet forudgående litteratur har påvist tendens til overrapportering og overdrevet tilslutning til klimapolitikker (Fritz & Kock 2019; Bussemeyer & Beiser-McGrath 2024), valgte vi at måle klimapolitiske holdninger som gymnasieelevernes tilslutning til omkostningsbaserede klimapolitiske tiltag ud fra den filosofi, at det skulle 'koste noget' at erklære sig enig. I designet af vores eget adfærdselement havde vi særligt to dogmer for øje: 1) Det skal afspejle en reel, klimaaktivistisk handling, og 2) det skal kræve en tidslig og kognitiv indsats af respondenterne. Derfor valgte vi at gå med brevskrivning: Vi spurgte respondenterne, hvorvidt de har lyst til at skrive et bidrag til et fælles klimabrev til klima-, energi- og forsyningsminister Lars Aagaard. Brevskrivning afspejler en lignende handling såsom indsamlinger af støtteerklæringer og brevskrivning rettet direkte til politiske magthavere, som grønne NGO'er ofte gør brug af (Climate Council 2018).

De sociodemografiske parametre, som vi forventede en mulig påvirkning af, var gruppeidentifikation, køn, land/by-skillenlinje, ideologisk ståsted og risikoopfattelse af klimaforandringer. Grundlæggende havde vi en antagelse om, at vi ville se en stærkere effekt af perspektivtagning, hvis respondenter blev præsenteret for en historie om en klimakatastrofe fra det globale nord (indegruppe) versus det globale syd (udegruppe), da indegruppe-perspektivet ville virke mere nært og relaterbart for respondenter (Keller et al. 2022). Derudover forventede vi en stærkere effekt af perspektivtagning blandt kvindelige respondenter, eftersom kvinder gennemsnitligt socialiseres til at være mere empatisk anlagt (Arnocky & Stroink 2010). Ydermere forventede vi en stærkere effekt af perspektivtagning af følgende parametre: Hvis respondenter var bosat i en storby (Räihä et al. 2024), venstreorienteret (Waytz et al. 2016) eller besad en høj grad af klimabekymring (Damsbo-Svendsen 2024).

Om metode og design

Empirien i artiklen bygger på et surveyeksperiment udsendt i foråret 2025 blandt 3.180 gymnasieelever (STX, HF, HTX og HHX) på tværs af landet. Valget af målgruppen skyldes fire bagvedliggende årsager: 1) den politiske tidshorisont på klimasagen, 2) perspektivtagningens egnethed til aktivering af eksisterende holdninger, 3) teorien om unges formbare år samt 4) en bekvemmelighedsstrategi for dataindsamling.

Da klimakrisens politiske tidshorisont strækker sig langt ind i fremtiden, så er yngre generationer både dem, der skal leve med konsekvenserne af klimaforandringerne, og dem, som vil sidde i de beslutningsbærende positioner i netop det tidsvindue, hvor langsigtede reformer skal gennemføres, hvilket gør deres engagement afgørende (Savage et al. 2023). Derudover er danske unge kendetegnet ved stærke klimavenlige holdninger (Blok & Willig 2021), hvilket gør dem til en relevant målgruppe, da perspektivtagning særligt aktiverer eksisterende altruistiske tilbøjeligheder (Adida et al. 2018). Dermed udgør danske gymnasieelever en most likely case for et endnu ikke afprøvet forskningsdesign. Den tredje årsag til valget af målgruppe er, at danske gymnasieelever befinder sig i en formativ livsfase, hvor politiske holdninger og identitet formes langt mere end hos ældre generationer (Dinas 2010), hvilket yderligere gør denne gruppe til en oplagt most likely case. Endelig udgør gymnasieelever en praktisk og tilgængelig proxy for danske unge, idet danske gymnasier er en stærkt institutionaliseret ramme, hvilket muliggør geografisk bred rekruttering og en vis grad af systematisk variation inden for ungdomsbefolkningen. Respondenterne involverer kun danske gymnasieelever fra STX, HF, HTX og HHX, hvilket dækker en bred gruppe af den danske unge befolkning, da op mod 72 % af danske unge går på gymnasiet efter endt folkeskole (Børne- og Undervisningsministeriet 2023).

Operationalisering af treatmentvariabel

Respondenterne blev tilfældigt inddelt på tværs af stimuli- og kontrolgrupper, hvis forskelle illustreres af tabel 1. Stimuligrupperne blev præsenteret for en prætestet fortælling om en teenagedreng, som havde mistet en veninde i en oversvømmelse, hvor teksterne var fuldstændig identiske bortset fra en varia-

tion af, om fortællingen fandt sted i Belgien (indegruppe) eller Tanzania (udegruppe). Dette gjorde vi for at måle, hvor langt effekten af perspektivtagning kunne række. Kontrolgruppen blev præsenteret for en tekst om samme oversvømmelse, men uden personlig vinkel.

Tabel 1: Oversigt over stimuli- og kontrolbetingelser i surveyeksperimentet

	Indegruppe stimuli	Udegruppe stimuli	Kontrolgruppe
Instruktion	Læs teksten med fokus på indlevelse i hovedpersonens situation.	Læs teksten med fokus på indlevelse i hovedpersonens situation.	Læs teksten så neutralt som muligt med fokus på fakta.
Vignette	Personlig fortælling om en belgisk ung, der har oplevet en klimakatastrofe.	Personlig fortælling om en tanzaniansk ung, der har oplevet en klimakatastrofe.	Informationstekst om samme klimakatastrofe.
Interaktionsøvelse	Interaktionsøvelse med henblik på at aktivere perspektivtagning.	Interaktionsøvelse med henblik på at aktivere perspektivtagning.	Interaktionsøvelse med fokus på fakta fra vignetten.

Forud for dataindsamlingen gennemførte vi en kvalitativ prætest af spørgeskemaet baseret på seks semistrukturerede interviews med unge danskere, hvis formål var at validere operationaliseringen af manipulationen, herunder at Belgien blev opfattet som indegruppe og Tanzania som udegruppe. På baggrund heraf foretog vi mindre justeringer, herunder en tydeliggørelse af, at klimaofferet Rosa er en dansk gymnasiepige. En uddybende diskussion af manipulationen fremgår af baggrundsmaterialet.

Illustrativt eksempel på udegruppevignetten

Den tanzanianske gymnasieelev Zainabu mistede livet under voldsomme oversvømmelser

Hamisi husker stadig den sommer, hvor han mødte Zainabu på en sommerlejr om fred og bæredygtighed i Tanzania. Hamisi kom fra Kenya, og Zainabu fra Tanzania. På få dage blev de tætte. Zainabu var typen, der altid var i godt humør, dansede uden hæmninger og drømte om at ændre verden.

En af dagene på sommerlejren begyndte det at regne. Over 100 millimeter styrtede ned på få timer, hvilket er mere regn, end der nogensinde har været registreret i Tanzania. Små bække blev til rasende floder.

Om eftermiddagen stod Hamisi og Zainabu og snakkede ved en lille å bag sommerlejren, da vandet pludselig steg eksplosivt. Strømmen blev stærkere, træstammer blev revet med. Pludselig gled Zainabu og blev revet med af strømmen.

Hamisi så Zainabu kæmpe for sit liv i vandet. Han så hende forsøge at holde sit hoved over vandet, og at hun ingenting kunne gøre, da strømmen var for voldsom. Hamisi løb langs bredden og hoppede i for at redde Zainabu. Hamisi fik kortvarigt fat i hendes hånd, men den voldsomme strøm rev dem fra hinanden.

Tre dage senere blev Zainabus livløse krop fundet syv kilometer nede ad floden.

Zainabu var én af over 200 mennesker, der mistede livet under de værste oversvømmelser i Tanzanias historie. Klimaforskere slog fast, at de ekstreme regnmængder var forårsaget af den globale opvarmning – varmere luft holder mere vand, og når det frigives, rammer det med ødelæggende kraft.

Længe var Hamisi lammet af sorg. Men da han hørte om en klimamarch i Tanzanias hovedstad, Dodoma, samlede han Zainabus venner. Klædt i rødt – hendes yndlingsfarve – gik de gennem gaderne med skilte:

»Politikere dør af alderdom – Zainabu døde af klimaforandringer.«

Siden har Hamisi fortalt hendes historie igen og igen, fordi ingen skal dø, som Zainabu gjorde.

Operationalisering af afhængige variable

Vores undersøgelse måler klimaengagement gennem to dimensioner: omkostningsfulde klimapolitiske holdninger og klimavenlig adfærd.

Vi konstruerer et refleksivt indeks for klimapolitiske holdninger baseret på fem specifikke omkostningsområder: prioritering i forhold til andre politikområder, forhøjede flyafgifter, øgede tøjpriser, afgift på oksekød og strammere regulering af virksomheders energiforbrug. Alle indikatorer er målt på en syvpunkts likert-skala. Indekset er teoretisk forankret i eksisterende litteratur om pro-environmental attitudes (Dunlap et al. 2000), men tilpasset målgruppen og operationaliseret med fokus på konkrete omkostninger for at reducere social desirability og acquiescence bias. Reliabilitetstest af det samlede indeks viser en høj intern konsistens (Cronbach's $\alpha = 0,86$) og stærke sammenhænge mellem indikatorerne. Samlet set vurderes indekset således at udgøre en reliabel og valid måling af unges klimapolitiske holdninger.

Måling af adfærd i spørgeskemaeksperimenter er forbundet med begrænset ekstern validitet, idet respondenters handlinger ikke observeres i naturlige kontekster. Samtidig muliggør surveyeksperimenter som vores større stikprøver end felteksperimenter, hvorfor studier ofte anvender selvrapporteret eller hypotetisk adfærd som pragmatiske mål (Lange & Dewitte 2019). Disse mål er imidlertid forbundet med betydelige validitetsproblemer, da de kun svagt korrelerer med objektiv adfærd (Sheeran & Webb 2016). For at imødekomme disse udfordringer anvender vi et adfærdsmaal baseret på faktisk handling: Respondenterne inviteres til at bidrage til et fælles brev til klima-, energi- og forsyningsminister Lars Aagaard på vegne af danske unge. Brevskrivning udgør en lavomkostnings, men reel deltagelsesform, der indebærer både kognitiv og tidsmæssig investering, hvormed det ligger tættere på observerbar adfærd end selvrapporterede intentioner. Kun bidrag bestående af sammenhængende sætninger inkluderes, hvilket sikrer et minimum af indsats.

Surveyens gennemførelsesprocedure

Respondenterne blev rekrutteret gennem kontakt til 1.167 samfundsfagslærere på 131 gymnasiale institutioner med henblik på at nå en så bred geografisk repræsentation som muligt. Vi bad samfundsfagslærerne om at gennemføre vores undersøgelse som en del af den fysiske undervisning med det formål at imødekomme risikoen for selvselektionsbias og derved styrke undersøgelsens repræsentativitet. Det var et væsentligt dogme for os, at vores undersøgelse skulle give tilbage til deltagerne, hvorfor vi vedlagde et undervisningsmateriale om brugen af perspektivtagning i klimaundervisning samt tilbød efterfølgende indsigt i data. Surveyen blev derfor distribueret via et åbent link til gymnasieelever som led i deres samfundsfagsundervisning. For at sikre størst mulig konsistens i et ikke-laboratoriebaseret design modtog lærerne standardiserede instruktioner om gennemførelsen (ca. 10 minutter) og om at administrere surveyen før eventuel brug af undervisningsmateriale. Dette skulle understøtte en ensartet implementering på tværs af klasser. En begrænsning er dog manglende kontrol med instruktioner sammenlignet med laboratorieeksperimenter, men nyere studier indikerer, at data fra ikke-kompenserede respondenter i naturlige settings i vid udstrækning konvergerer med fund opnået gennem kontrollerede stikprøver (Strange et al. 2019).

Respondenter, der ikke opfyldte målgruppekriterierne eller fejlede vores manipulationstjek, blev ekskluderet ($n=146$) med henblik på at sikre korrekt opfattelse af den rumlige inde-/ude-gruppemanipulation blandt vores respondenter. Den endelige stikprøve udgør $n=3.180$ på tværs af modeller.

Præsentation af resultater

Nedenstående tabel opsummerer vores resultater fra undersøgelsen.

Tabel 2: Perspektivtagningens effekt på danske gymnasieelevers klimapolitiske engagement

	Klimapolitiske holdninger (ref. kontrol)	Klimavenlig adfærd (ref. kontrol)
Indegruppe-perspektivtagning	0,181*** (0,047)	0,090 (0,133)
Udegrube-perspektivtagning	0,170*** (0,050)	0,076 (0,141)
Konstant	0,724*** (0,176)	-3,786*** (0,503)
Kontrolvariable inkluderet	Ja	Ja
N (Observationer)	3.180	3.180
R2	0,3930***	0,0610***

Note: Modeller med klimapolitiske holdninger som afhængig variabel estimeres ved OLS-regression. Robuste standardfejl er angivet i parentes. Koefficienterne for perspektivtagning (inde- og udegrube) er standardiserede og estimeret relativt til kontrolgruppen. Den afhængige variabel er målt på en skala fra 1 til 7, hvor 7 angiver højeste tilslutning. Modeller med klimavenlig adfærd som afhængig variabel estimeres ved logistisk regression. Robuste standardfejl er angivet i parentes, og resultaterne rapporteres som oddsratioer beregnet ved eksponentiering af koefficienterne. Den afhængige variabel er binær (0-1), hvor 1 indikerer, at respondenter har skrevet et brev og dermed udført en klimavenlig handling. Modellerne finder en kontrast i marginale effekter mellem indegrube- og udegrubeperspektivtagning på 0,011 (0,049) for klimapolitiske holdninger og 0,001 (0,014) for klimavenlig adfærd. Signifikansniveauer: $p < 0,05$; $p < 0,01$; $p < 0,001$.

Perspektivtagning styrker danske gymnasieelevers klimapolitiske engagement

Vi finder en signifikant forskel mellem treatmentgrupper og kontrolgruppens klimapolitiske holdninger, hvor respondenter, som blev udsat for perspektivtagning, havde signifikant mere positive klimapolitiske holdninger end respondenterne i kontrolgruppen (tabel 2). Vi bekræfter derfor vores hypotese om, at respondenter, der gennemfører perspektivtagningsøvelser, udviser større tilslutning til klimapolitiske holdninger end

kontrolgruppen, idet vi finder en lille til moderat positiv effekt af perspektivtagning på danske gymnasieelevers klimapolitiske holdninger på et 0,1 % signifikansniveau relativt til kontrolgruppen. Derudover kan vi med forsigtighed bekræfte, at perspektivtagning medfører en signifikant øget sandsynlighed for, at danske gymnasieelever foretager en klimavenlig handling målt som deres villighed til at skrive et brev til klima-, energi- og forsyningsminister Lars Aagaard (tabel 2). Her er det vigtigt at have in mente, at resultaterne er et udtryk for kortsigtede holdnings- og adfærdsændringer, da gymnasieeleverne er blevet adspurgt umiddelbart efter perspektivtagningsøvelsen.

Efter at have påvist, at perspektivtagning har ført til større tilslutning til klimapolitiske tiltag samt klimavenlig adfærd, undersøgte vi betydningen af variation i gruppetilhørsforhold til målpersonen i perspektivtagningsøvelsen. Her finder vi grundlæggende ikke en signifikant forskel mellem inde- og udegrupperne, når vi ser på effekten af perspektivtagning på klimapolitiske holdninger og klimavenlig adfærd. Vi finder derimod, at begge typer af perspektivtagning øger danske gymnasieelevers tilslutning til klimapolitiske tiltag sammenlignet med kontrolgruppen, hvilket betyder, at den positive effekt af perspektivtagning ikke er betinget af målpersonens nationalitet og etnicitet.

Dette resultat skal ses i lyset af, at respondenterne på tværs af betingelser udviser et generelt højt niveau af empati med klimaofrene (figur 1). Sammenholdt med de positive effekter af perspektivtagning peger dette på, at interventionen reducerer den psykologiske distance til klimaforandringernes konsekvenser og dermed styrker klimaengagementet.

Vurdering af studiets validitet

For at vurdere undersøgelsens interne validitet har vi gennemført en række analyser med henblik på at identificere potentielle trusler mod gyldigheden af vores kausale effektestimater. Den betingede frafaldsanalyse viser, at paneldødeligheden på 16,5 % kun i begrænset omfang er systematisk betinget af treatmentbetingelse. Der er en svag, men signifikant forskel i gennemførsel mellem kontrol- og indegruppen ($\beta=0,026$; $p=0,031$), mens der ikke er signifikante forskelle på baggrundsvariable som køn og politisk identifikation, bortset fra respondenter fra

Region Syddanmark og dem uden partiidentifikation. Samlet vurderer vi derfor, at risikoen for selektionsbias som følge af betinget frafald er begrænset. Balancetestene viser, at randomiseringen på baggrund af fødselsdato har sikret sammenlignelige grupper på tværs af centrale baggrundsvariable – køn, region, partiidentifikation og risikoopfattelse – til trods for en skæv gruppefordeling i absolut størrelse (indegruppen $n=1.251$; udegruppen $n=1.022$; kontrolgruppen $n=1.084$). Da ANOVA-testene ikke viser signifikante forskelle mellem grupperne på nogle af de undersøgte variable, vurderer vi, at randomiseringen overordnet er lykkedes. Endelig styrkes den interne validitet af, at respondenter, der ikke har registreret eller engageret sig i variationen mellem inde- og udegruppebetingelsen, er ekskluderet via manipulationstjekket ($n=146$).

Dette leder til studiets eksterne validitet, der vurderes ud fra fire parametre: stikprøvens repræsentativitet, kontekstens autenticitet, stimuliets realisme samt operationaliseringen af de afhængige variable (Druckman et al. 2011). Ud fra sammenligninger af stikprøvedata med registerdata fra Danmarks Statistik og meningsmålinger blandt unge ser vi, at vores stikprøve ikke er fuldt repræsentativ på alle målte baggrundsvariable (tabel 3). STX-elever, kvinder og gymnasieelever fra Region Sjælland er markant overrepræsenterede. Politisk er stikprøven generelt venstredrejet med undervægt af især borgerlige partier.

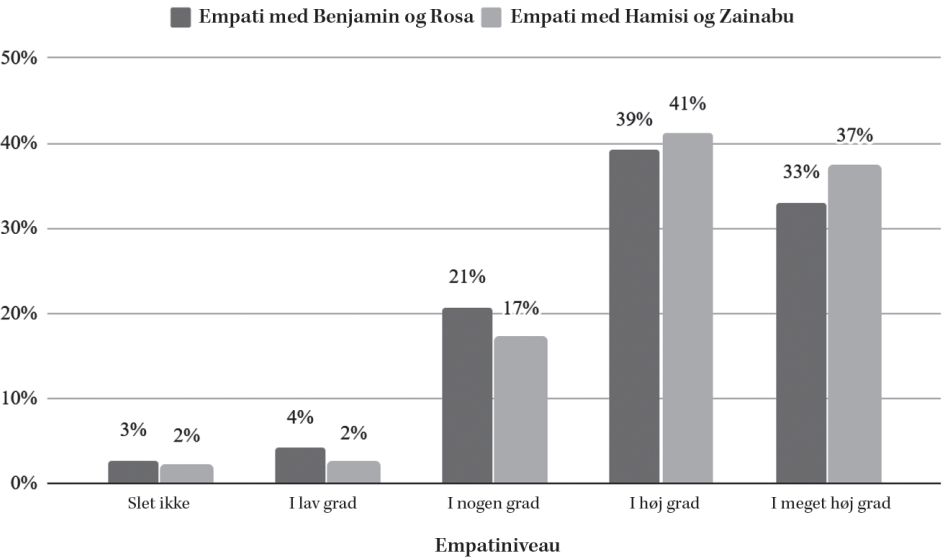
Resultaternes generaliserbarhed til danske gymnasieelever som helhed bør derfor fortolkes med disse forbehold. Kontekstens autenticitet vurderes som relativt høj, da dataindsamlingen fandt sted i elevernes naturlige læringsmiljø netop for styrkelse af økologisk validitet, om end klassesituationen kan have affødt social desirability bias. Et tredje aspekt omhandler, i hvilken grad vores vignetter og interventionsøvelser er realistiske i forhold til virkelige situationer, og hvorvidt de fremkalder naturlige reaktioner hos respondenterne (McDermott 2011). Her ser vi både styrker og svagheder ved vores design. Vi forsøgte at styrke den eksterne validitet ved at præsentere perspektivtagingsformatet så identisk som muligt med en nyhedsartikel, som eleverne kunne have fået mødt på et hvilket som helst dansk nyhedsmedie. På baggrund af gængse anbefalinger valgte vi at øge det emotionelle indhold i artiklerne for at fremme en følelsesmæssigt engagerende læseoplevelse og dermed styr-

Tabel 3: Stikprøvens repræsentativitet

	Forventet andel (%)	Observeret andel (%)	p-værdi	Repræsentation
Gymnasietype				
STX	56,0	79,95	< 0,001	Overrepræsenteret
HHX	13,0	10,22	< 0,001	Underrepræsenteret
HTX	23,0	3,07	< 0,001	Stærkt underrepræsenteret
Region				
Hovedstaden	33,0	34,44	< 0,077	Let overrepræsenteret
Sjælland	14,0	24,13	< 0,001	Stærkt overrepræsenteret
Syddanmark	20,0	13,88	< 0,001	Underrepræsenteret
Midtjylland	23,0	19,99	< 0,001	Underrepræsenteret
Nordjylland	9,0	7,57	0,0037	Underrepræsenteret
Køn				
Kvinder	54,0	60,89	< 0,001	Overrepræsenteret
Mænd	46,0	37,15	< 0,001	Underrepræsenteret
Partidentifikation				
Liberal Alliance	21,6	15,82	< 0,001	Underrepræsenteret
Socialistisk Folkeparti	12,5	12,39	0,85	Repræsentativ
Enhedslisten	12,1	12,12	0,96	Repræsentativ
Socialdemokratiet	13,0	14,45	0,014	Let overrepræsenteret
Venstre	6,9	6,29	0,71	Repræsentativ
Konservative	4,4	3,90	0,16	Repræsentativ
Alternativet	5,5	2,89	< 0,001	Underrepræsenteret
Moderaterne	3,6	2,92	0,034	Let underrepræsenteret
Dansk Folkeparti	2,9	3,13	0,41	Repræsentativ
Danmarks Demokraterne	4,9	0,69	< 0,001	Stærkt underrepræsenteret
Radikale Venstre	7,9	10,40	< 0,001	Overrepræsenteret

ke interventionens psykologiske og eksperimentelle realisme (Druckman et al. 2011). EVAT-litteraturen anbefaler derudover at anvende visuelle eller audiovisuelle stimuli ved behandling af sensitive emner, da disse kan give endnu større følelsesmæssig realisme (McDermott 2011). For at styrke stimuliets realisme og derved øge chancen for at aktivere naturlige følelser hos respondenterne valgte vi at visualisere målpersonerne med billeder samt et billede af katastrofen. I vores undersøgelse finder vi netop, at respondenterne fandt vignetterne emotionelt engagerende (figur 1). Endelig vurderes klimaholdningsindekset at have høj målingsvaliditet, understøttet af høj intern konsistens (Cronbach's $\alpha=0,86$). Generaliserbarheden af vores adfærdsmåling vurderes at have høj intern validitet, men lavere ekstern validitet, da målingen ikke inkluderer hverdagshandlinger ud-

ført efter eksperimentet. Vores valg af adfærdsmåling anser vi som et metodisk kompromis for at imødekomme hypotetisk selvrapport af klimavenlig adfærd. Det er altså væsentligt at understrege, at målte effekter antages at være kortsigtede: Da målingerne af klimapolitiske holdninger og klimavenlig adfærd foretages umiddelbart efter eksponeringen for stimuli, kan vi ikke vide, om perspektivtagningens effekt vedvarer over tid. Dette er en grundlæggende begrænsning ved det eksperimentelle spørgeskemadesign, som bør tages i betragtning ved fortolkning af studiets fund.

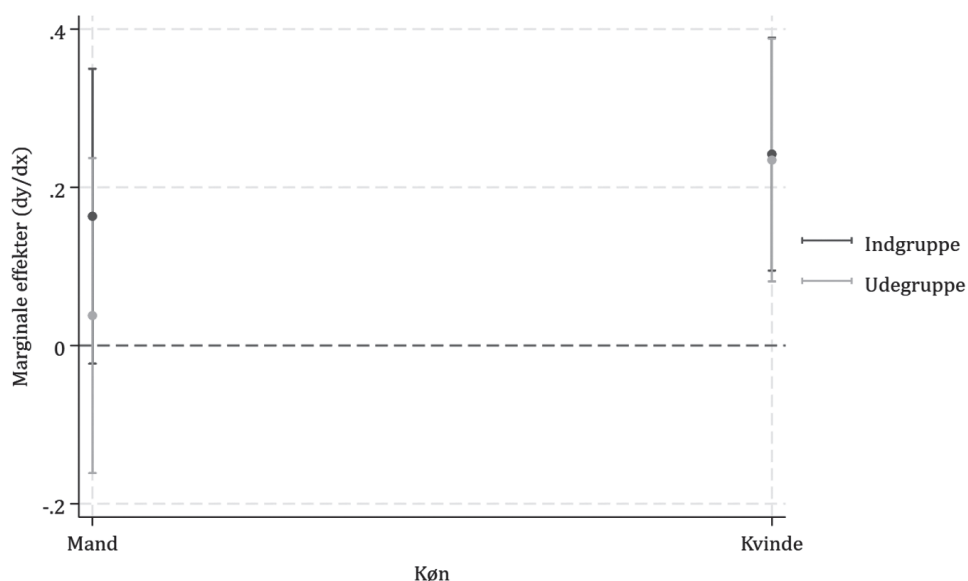

Figur 1: Danske gymnasieelever andel af empati med klimaofrene

Note: Treatmentgrupperne har fået et følelsesmæssigt manipulationstjek, hvor de fra 1 til 5 angiver, i hvor høj grad de følte empati med den respektive målperson.

Perspektivtagning har særligt potentiale blandt respondentgrupper med mindst klimaengagement, på nær hos subgruppen kvinder

Da eksisterende litteratur i begrænset omfang har undersøgt subgruppevariation i effekten af perspektivtagning, beskæftiger vi os med en række interaktioner mellem treatment og individuelle karakteristika. De mest konsistente modererende effekter findes for køn. For både inde- og udegruppere observerer vi en signifikant stigning i klimapolitiske holdninger blandt kvindelige gymnasieelever sammenlignet med kvinder i kontrolgruppen, mens der ikke findes tilsvarende effekter blandt mænd. Marginale effekter viser, at kvinder eksponeret for perspektivtagning scorer højere på det klimapolitiske indeks end kvinder i kontrolgruppen, mens effekten for mænd ikke er statistisk signifikant (figur 2). Dermed drives den gennemsnitlige positive effekt af perspektivtagning på holdningsdimensionen primært af kvindelige gymnasieelever.

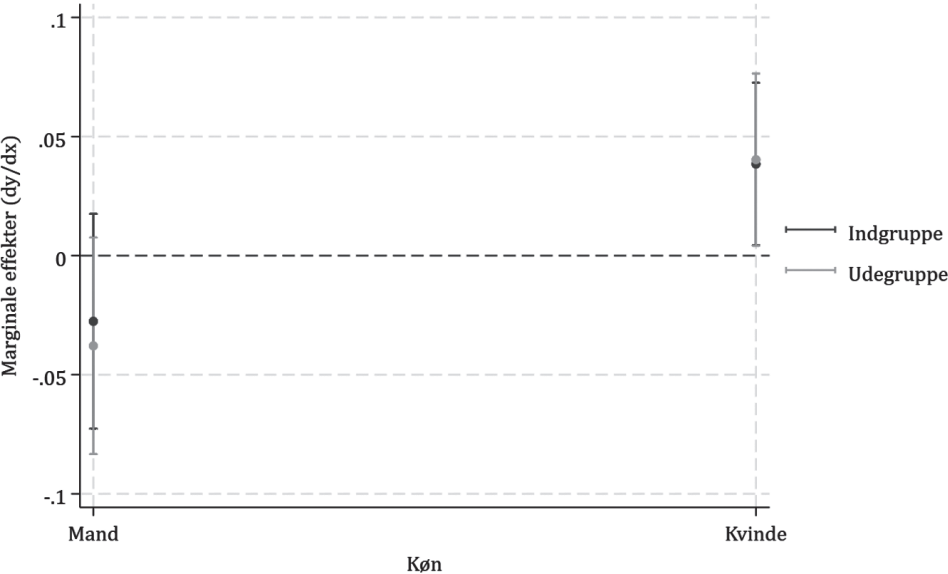

Figur 2: Marginale effekter af perspektivtagning på klimapolitiske holdninger opdelt på køn

Note: Figuren refererer til vores fund af marginale effekter af treatment for mand og kvinde (se speciale: www.forlagetplenum.dk/polis-11).

Vurdering af afhængig variabel går fra 1 til 7, hvor 7 er højest. $n=3.180$.

Et tilsvarende mønster ses på adfærdsdimensionen. Perspektivtagning øger signifikant sandsynligheden for at udføre en klimavenlig handling blandt kvinder, men ikke blandt mænd (figur 3). Interventionens effekt er således kønsbetinget: Hvor perspektivtagning mobiliserer både holdninger og adfærd blandt kvindelige respondenter, ses ingen effekt blandt mandlige respondenter relativt til kontrolgruppen.

Figur 3: Marginale effekter af perspektivtagning på sandsynligheden for klimahandling opdelt på køn

Note: Figuren refererer til vores fund af marginale effekter af treatment for mand og kvinde (se speciale: www.forlagetplenum.dk/polis-11).
 Vurdering af afhængig variabel går fra 0 til 1, hvor 1 indikerer, at respondenter har skrevet et brev = udført en klimavenlig handling, n=3.180.

Mere overraskende var resultater af andre interaktionsvariable, herunder ideologisk ståsted og bystørrelse, hvor vi på holdningsdimensionen finder, at perspektivtagning medfører en modererende effekt på holdningerne mellem henholdsvis højreorienterede og venstreorienterede respondenter samt respondenter fra mindre byer og store byer (se speciale: www.forlagetplenum.dk/polis-11). I kontrast til vores teoretiske forventninger er perspektivtagning mest effektiv blandt højreorienterede gymnasieelever og respondenter bosat i mindre byer, mens der ikke observeres yderligere effekt blandt venstre-

orienterede eller storbyboere (se speciale). Dette indikerer, at perspektivtagning ikke primært forstærker allerede eksisterende pro-klima-holdninger (Adida et al. 2018; Pfattheicher et al. 2016), men i højere grad påvirker grupper med lavere udgangspunkt for klimaengagement.

Samlet peger interaktionsanalyserne på, at effekten af perspektivtagning er betinget af respondenternes karakteristika og synes begrænset af en loftseffekt blandt allerede klimaengagerede grupper (Voutilainen et al. 2016).

Respondenter, der scorer højt på klimapolitiske holdninger uafhængigt af treatment, udviser begrænset forandringspotentialer, mens effekten er størst blandt grupper med lavere udgangspunkt. Dette mønster er foreneligt med en gulveffekt, hvor interventionens potentialer er størst blandt mindre engagerede respondenter (Liu & Wang 2021). Et vigtigt forbehold er dog, at dette mønster ikke gør sig gældende for kvindelige gymnasieelever, hvor perspektivtagning medfører en konsistent positiv effekt på både holdninger og adfærd.

Didaktiske implikationer

Vores fund understøtter relevansen af at udforske perspektivtagning som et didaktisk middel til at opnå større engagement og aktivitet blandt gymnasieelever i undervisning omhandlende klima. Det er vigtigt at understrege, at følgende implikationer er analytisk afledte forslag og ikke baseret på konkret didaktisk afprøvning i undervisningspraksis.

Set i lyset af de didaktiske grundprincipper for samfunds-fagsundervisningen i gymnasiet, hvor undervisningen skal ruste eleverne til at forstå og forholde sig aktivt til verden (Børne- og Undervisningsministeriet 2026), peger vores resultater på et uudnyttet potentialer i perspektivtagning som didaktisk redskab. Vores analyser viser, at perspektivtagning kan engagere et bredt udsnit af danske gymnasieelever i klimatematikker, uafhængigt af målpersonens baggrund.

Som didaktisk greb kan perspektivtagning således fungere som en alternativ indgangsvinkel, der kan vække interesse og bryde med den traditionelle undervisningsform. Perspektivtagning kan indgå som et værktøj til at få trænet eleverne til at sætte sig ud over deres umiddelbare nærhed og interagere følelsesmæssigt med andre personer, hvis livsomstændigheder

er forskellige fra elevernes egen hverdag. Dette er et oplagt grundlag til at understøtte elevernes refleksive evner vedrørende komplekse problemstillinger, da perspektivtagning netop konkretiserer disse scenarier gennem specifikke, personbårne cases.

Hvordan kan perspektivtagning så konkret anvendes?

Formatet er i udgangspunktet alsidigt, og det kan derfor tilpasses den enkelte klasse, alt efter hvor 'modige' eleverne er i forbindelse med aktiviteter i undervisningen. Vi vil anbefale at holde fast i perspektivtagnings tre kernelementer bestående af instruktioner, personlig historie og refleksionsøvelse samt rækkefølgen herpå. I udarbejdelse af casematerialet er det essentielt at huske, at formålet med øvelserne er at vække elevernes empati for casepersonen for at overkomme elevernes psykologiske distance til problemstillingen. Et bud på et konkret format med varierende grad af intensitet kunne se således ud: Indledningsvis skal klassen instrueres i øvelsen i aktivt at sætte sig i en anden persons sted enten i plenum eller gennem en beskrivelse, der læses individuelt. Dernæst skal eleverne læse en tekst, høre en lydfil eller se en video med en caseperson, som fortæller om deres oplevelse med eksempelvis en klimakatastrofe. Afslutningsvis skal eleverne reflektere over casepersonens situation, hvilket bl.a. kan gøres ved at skrive et essay fra deres synsvinkel, deltage i en klassesdiskussion, hvor eleverne skal repræsentere casepersonen, eller gennem et rollespil, hvor eleverne får tildelt forskellige roller og skal sætte sig i deres sted.

For samfundsfagslærere, der ønsker at anvende perspektivtagning i klimaundervisningen, peger tidligere erfaringer fra litteraturen på et oplagt potentiale i at arbejde med videoer eller andre audiovisuelle formater (McDermott 2011). Da gymnasieelever i forvejen er vant til at møde og bearbejde indhold i audiovisuelle formater, er der grund til at forvente, at en sådan tilgang vil kunne skabe endnu højere følelsesmæssigt engagement og dermed forstærke perspektivtagningens effekt på elevernes klimapolitiske holdninger og adfærd. Dette underbygges af to nyere studier af indlevende undervisningsformater lig perspektivtagning, der viser, at affektivt engagement, snarere end viden alene, netop er afgørende for, om elever udvikler

motivation og lyst til klimahandling (O'Neill & Rubiano-Galvis 2023). Vores fund støtter ligeledes op om denne pointe, hvilket peger på, at pædagogisk arbejde med perspektivtagning har potentiale til at være en virkningsfuld strategi til at styrke elevernes engagement om klima i undervisningssammenhæng.

Litteratur

- Adida, Claire L., Adeline Lo og Melina R. Platas. 2018. "Perspective Taking Can Promote Short-Term Inclusionary Behavior toward Syrian Refugees." *Proceedings of the National Academy of Sciences* 115 (38): 9521-9526.
- Arnocky, Steven og Marc Stroink. 2010. "Gender Differences in Environmentalism: The Mediating Role of Emotional Empathy." *Current Research in Social Psychology* 16 (9): 1-14.
- Blok, Anders, og Rasmus Willig. 2020. *Den bæredygtige stat*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Busemeyer, Marius R. og Liam F. Beiser-McGrath. 2024. "Carbon Inequality and Support for Carbon Taxation." *European Journal of Political Research* 63 (4): 1286-1313.
- Børne- og Undervisningsministeriet. 2023. "Årets søgetal til ungdomsuddannelserne er nu opgjort." <https://www.uvm.dk/aktuelt/nyheder/uvm/2023/april/230417aarets-soegetal-til-ungdomsuddannelserne-er-nu-opgjort>.
- Børne- og Undervisningsministeriet. 2026. *Vejledning til Samfundsfag B*.
- Climate Council. 2018. "How to Write an Effective Letter to Your MP." <https://www.climatecouncil.org.au/how-to-write-an-effective-letter-to-your-mp/>.
- CONCITO. 2021. *Unge madvaner under forandring*. <https://concito.dk/udgivelser/unges-madvaner-under-forandring>.
- Damsbo-Svendsen, Sune. 2024. "Pro-Climate Voting in Response to Local Flooding." *Political Behavior*: 1-22.
- Dansk Erhverv. 2024. *E-handelsanalyser 2024*. <https://www.danskerhverv.dk/politik-og-analyser/e-handel/e-handelsanalyser-2024-analyser/>.
- Dinas, Elias. 2010. *The Impressible Years: The Formative Role of Family, Vote and Political Events during Early Adulthood*. PhD diss., European University Institute.
- Druckman, James N., Donald P. Green, James H. Kuklinski og Arthur Lupia. 2011. "Experiments." I *Cambridge Handbook of Experimental Political Science*, redigeret af James N. Druckman et al. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dunlap, Riley E. og Kent D. Van Liere. 1978. "The 'New Environmental Paradigm'." *The Journal of Environmental Education* 9 (4): 425-442.
- Fritz, Martin og Max Koch. 2019. "Public Support for Sustainable Welfare Compared: Links between Attitudes towards Climate and Welfare Policies." *Sustainability* 11 (15): 4146.
- Galeote, Daniel F., Nikolaos Z. Legaki og Juho Hamari. 2023. "Text- and Game-Based Communication for Climate Change Attitude, Self-Efficacy, and Behavior: A Controlled Experiment." *Computers in Human Behavior* 149: 107930.
- Keller, Emily, James E. Marsh, Ben H. Richardson og Linden J. Ball. 2022. "A Systematic Review of the Psychological Distance of Climate Change." *Journal of Environmental Psychology* 81: 101822.
- Klimarådet. 2024. *Statusrapport 2024 – Danmarks nationale klimamål og internationale forpligtelser*.

- Koessler, Ann-Kathrin, Nina Heinz og Stefanie Engel. 2023. "Perspective-Taking with Affected Others to Promote Climate Change Mitigation." *Frontiers in Psychology* 14: 1225165.
- Ku, Grace, Cynthia S. Wang og Adam D. Galinsky. 2015. "The Promise and Perversity of Perspective-Taking in Organizations." *Research in Organizational Behavior* 35: 79-102.
- Lange, Fabian, og Siegfried Dewitte. 2019. "Measuring Pro-Environmental Behavior: Review and Recommendations." *Journal of Environmental Psychology* 63: 92-100.
- Lind, Anders V., Bjarni G. Hallsson og Thomas A. Morton. 2023. "Polarization within Consensus? An Audience Segmentation Model of Politically Dependent Climate Attitudes in Denmark." *Journal of Environmental Psychology* 89: 102054.
- Liu, Qing og Lei Wang. 2021. "t-Test and ANOVA for Data with Ceiling and/or Floor Effects." *Behavior Research Methods* 53 (1): 264-277.
- Liao, Min, Parsa Sajjadi og S. Shyam Sundar. 2024. "How Does VR Affect Emotional Appeal and Persuasiveness of Gain Versus Loss-Framed Messages?" *Science Communication* 46 (3): 276-304.
- McDermott, Rose. 2011. "Internal and External Validity." I *Cambridge Handbook of Experimental Political Science*, redigeret af James N. Druckman et al. Cambridge: Cambridge University Press.
- O'Neill, Kate og Sebastián Rubiano-Galvis. 2023. "Teaching Perspective in an Unequal World: Negotiating Climate Change within the UN System." I *Teaching Environmental Justice*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Pahl, Sabine og Johannes Bauer. 2011. "Overcoming the Distance: Perspective Taking with Future Humans Improves Environmental Engagement." *Environment and Behavior* 45 (2): 155-169.
- Pfafftheicher, Stefan, Christian Sassenrath og Simon Schindler. 2016. "Feelings for the Suffering of Others and the Environment." *Environment and Behavior* 48 (7): 929-945.
- Räihä, Jari, Simon Clarke, Pasi Sankele, Eeva Ruokamo og Heli L. Kangas. 2024. "The Importance of Organization Type." *Environmental Science & Policy* 151: 103602.
- Savage, Thomas, Antonio del Rio Chanona og Gbemi Oluleye. 2023. *Robust Market Potential Assessment*. Cornell University.
- Sheeran, Paschal og Thomas L. Webb. 2016. "The Intention-Behavior Gap." *Social and Personality Psychology Compass* 10 (9): 503-518.
- Strange, Austin M., Ryan D. Enos, Maxwell Hill og Andrew Lake-man. 2019. "Online Volunteer Laboratories for Human Subjects Research." *PLOS ONE* 14 (8): e0221676.
- Voutilainen, Anne, Tuija Pitkäaho, Tarja Kvist og Katri Vehviläinen-Julkunen. 2016. "How to Ask about Patient Satisfaction?" *Journal of Advanced Nursing* 72 (4): 946-957.
- Waytz, Adam, Ravi Iyer, Liane Young og Jesse Graham. 2016. "Ideological Differences in the Expanse of Empathy." I *Social Psychology of Political Polarization*. London: Routledge.

3 former for håb og katastrofe – skæbne, handling og ambivalens

MIKKEL THORUP

Abstract

Håb synes at være en sjælden, men efterspurgt vare i nutiden. Kriser og katastrofer hober sig op, uden at der virker til at være brugbare løsninger i sigte. Det virker tiltagende svært at håbe på en bedre fremtidig verden og stadig mere realistisk at regne med en betydeligt værre. Men håb er en sjov størrelse. Der er ikke bare kvantitativt mere eller mindre af den. Der er også kvalitativt forskellige måder at håbe på. Der er historisk forskellige slags håb. Et blik tilbage på håbets lange idéhistorie kan give os redskaber til at håbe anderledes i dag, man har tidligere håbet på andre måder, og det kan give os indsigt i, hvorfor vi håber – eller ikke – på denne måde nu og her. I tre historiske nedslag vil jeg derfor præsentere tre former for håb, der over tid har forandret sig: et skæbnehåb, hvor kilden til håbet ligger uden for mennesket selv, i held, hos gud, i tilfældet; et handlingshåb, hvor vi har grund til at håbe på en bedre fremtid, fordi vi selv skaber den; og endelig et nutidigt ambivalent håb, hvor bevidstheden om vores historieskabende kraft sameksisterer med frygten for, hvad vi kan finde på. Som undervisere oplever vi ofte at skulle give en realistisk vurdering af verdens tilstand OG give de studerende håb. Historien er her en ressource af forskellige måder at håbe på og ikke mindst en måde at se, at vi ikke er de første, der har følt det hele lidt håbløst.

Hvad skal man håbe på? Og hvordan håber man overhovedet? Dette lille essay historiserer håbet med argumentet om, at der findes forskellige grundformer for håbefuldhed, og de handler om et bagvedliggende menneske- og historiesyn. Der er verden til forskel på at håbe, det nok skal gå, og så at håbe, vi er i gang med at skabe

en ny og bedre verden. Artiklen tilbyder en grovopdeling af den europæiske historie i tre dele: en førmoderne del, hvor der hersker et skæbne-håb, der lægger grunden til at håbe over på noget andet end mennesket selv, gud, naturen, heldet; en moderne del, der udvikler et forandrings-håb, hvor det er menneskets intentionelle vilje og kollektive handlekraft, der giver grund til at håbe på, at vi kan arbejde os fra mørke til lys, fra afmægtighed til myndighed; og så nutidens ambivalente håb, hvor vi stadig tænker, at vi er grund til, at katastroferne sker, men hvor vi samtidig også har mistet det meste af troen på, at vi kan hindre den katastrofe, vi selv har skabt. Denne idéhistoriske tilgang giver mulighed for at fremhæve tre meget forskellige former for håb, der hver især har dramatisk forskellige idéer om menneskets rolle og ansvar i grundene til at håbe og i at frygte. Pointen er, at håb er et narrativt redskab, hvorved vi fortæller om, hvad vi kan håbe på, hvorfor og hvordan. Det betyder, vi bør tænke os grundigt om, hvilke historier om håb og håbløshed vi vælger at fortælle.

Introduktion

Det, du håber på, grunden til, du håber, og hvordan du håber, har en historie. Det samme har fremtiden. Og håbet selv er tidsligt. Håbet retter sig mod fremtiden. Man kan ikke håbe på fortiden. Og det er for sent at håbe i nuet. Håb er at ville en forskel til det bedre mellem nu og senere, eller at det ikke går værre. Håbet er et lys, en sprække, et skilt i nuet, der viser vej mod det bedre.

Håbet kommer ikke ud af intet. Dets kilde er ikke det tomme mørke, men derimod nuets opdagelse af manglen. Vi vil en forskel mellem nu og senere. Vi håber, fordi noget ikke er, som det skal være, eller fordi noget, sygdom og død f.eks., truer med at ske. Det er manglen, sulten, savnet, uretfærdigheden, krisen, katastrofen, der giver brug for at håbe – der, hvor der måske ikke er realitet i at håbe.

Som historiker Bertel Nygaard skriver i sin tænkepause-bog om netop håb: *"Håbet har sin egen måde at skabe væsentlige distancer, forskydninger og forskelle i vores liv og verden på. Når vi håber, er vi på vej til andre forståelser af vores væren og vores handlinger, fordi vi begynder at forholde os til det mulige frem for det, som allerede findes lige nu og her. Og derigennem kan vi få nye betingelser for at handle, både som individer og som fælles-*

skaber.” (Nygaard 2014, 16). Håb og handling hænger sammen – ligesom frygt og lammelse hænger sammen. Men der er forskellige former for håb og dermed forskellige rammer for handling og handlingens mulighedsrum.

Man kan groft sagt skelne mellem to historiske former for håb: skæbne-håb og forandrings-håb. Og så vil jeg slutte af med at tænke lidt over et muligt tredje, nutidigt, ambivalent håb. Hvis man kan håbe, kan man også frygte, og hver håbsform har sin egen måde at tænke det frygtelige på. Skæbne-håbet hører sammen med den altødelæggende katastrofe, en fatalistisk dystopi, hvor mennesket er uden egentligt ansvar for det forfærdelige. Men vi er også her uden handlemuligheder. Handlings-håbet har en mørk tvilling i den menneskeskabte katastrofe, en aktivistisk dystopi, hvor menneskelig handling har ansvaret for det forfærdelige, der sker, men også altid muligheden for at genetablere en fremskridts-normalitet. Endelig det ambivalente håb, der synes overbefolket med krise-dystopier, skabt af mennesker, men uden udgang eller ophørsdato.

Det førmoderne og skæbne-håbet

Skæbne-håbet reflekterer menneskets lidenhed over for større kræfter. Det, der kommer til at ske med os, er mestendels ude af vores hænder. Det er magtesløshedens håb. Andre og andet er grunden til at håbe. Skæbne-håb er der, hvor vi ved, at muligheden for succes, grunden til at håbe, basalt set er ude af vores hænder. Det er den afgørende måde, det førmoderne europæiske menneske håbede på. 'Guds veje er uransagelige', sagde man, og anerkendte derfor, at vi nok bør håbe, for gud er god, men vi kan ikke vide, om vores håb vil blive realiseret. Vi påkalder gud, lytter efter hans velsignelse, tolker tegn på gudvelbehagelighed, men kan aldrig være sikre på, om vi er blevet hørt.

Skæbne-håbet er den oprindelige form for håb. Jeg håber, det regner i morgen, tænker bonden. Jeg håber, jeg fanger et vildsvin i dag, tænker jægeren. Jeg håber, jeg ikke bliver syg. Skæbne-håb er der, hvor heldet og lykken bor. Der, hvor det mest er andet eller andre, gud, naturen, tilfældet, der bestemmer, og hvor vi nok kan gøre noget, men mest kan vi bare håbe, det går. Det er også her, vi beder, ofrer til guderne, banker under bordet, går til spåkonen, mumler magiske besværgelser, går med lykke-amuletter, lytter til profeten, venter på Messias.

Og hvorfor gør man det? Hvorfor ligner det en god håbsstrategi? Fordi man tænker nutiden gennem fortiden. I det førmoderne var den grundlæggende tidserfaring fortiden. Det betyder selvsagt ikke, at ingen lagde planer for, hvad de skulle i morgen, eller at der aldrig skete noget nyt i nuet, men derimod at man brugte fortiden som guide til nutiden og fremtiden. Det, der allerede var sket, ville ske igen. Medmindre i morgen rent faktisk var dommedag, havde man en generel forventning om *gentagelse*.

Naturens og solens gang, fødsel og død, syntes at give rammen for en fuldstændig tidsforståelse. Hver dag stod solen op og gik ned, børn blev født, og gamle døde – individerne skiftede, men begivenhederne gentog sig. Politik og historieskrivning var ligeledes i stor udstrækning kalkeret over denne model. Man skrev civilisationers, imperiers og nationers storhed og fald som givne udviklingsforløb med inspiration fra livets gang: De havde fødsel, ungdom, voksenalder, alderdom, død. Udviklingslinjen var givet. I den politiske teori beskrev man ofte styreformernes udvikling efter et lige så fast mønster, hvor den ene styreform blev afløst af den anden i endeløse cyklusser.

Når verden, den naturlige, den menneskelige og den samfundsmæssige, synes at gå i cirkler, er viden om fortiden det naturlige redskab til at bemestre nutid og fremtid. Når man ved, hvad der har virket tidligere, ved man, hvad der vil virke i dag og i morgen. På den måde kan man sige, at erfaring er den mest troværdige begrundelse for viden. Da den italienske renæssance-tænk Niccolò Machiavelli skulle begrunde sin videns autoritet i indledningen til sit berømte værk *Fyrsten*, beskrev han således sine kompetencer som *"lang erfaring med de moderne forhold og vedvarende studium af de antikke"* (Machiavelli 1998, 27). Den historiske afstand mellem renæssancen og antikken er mindre vigtig end det, at historien er en aktuel læremester. Verden var grundlæggende ens og uforanderlig. Den eneste udvikling er cyklisk. Alt vender tilbage i et forholdsvist fast mønster.

Orienteringen mod fortiden er også med til at forklare den store optagethed af slægtslinjer, arv og gæld i de fortidige generationer. Familiens fortid bestemte dens status i nutiden. Som individ var man mindre vigtig end den fortidige helhed, den slægt, man var en del af. Hvis man vidste, hvor du kom fra, hvem du var familie med, da vidste man, hvem du var, og hvad man kan forvente sig af dig. Der var status i fortiden, ligesom

der for samfundets konger var reelt magt i at kunne hævde en slægtslinje bagud i tid. Det var mere familienavnet, der afgjorde ens skæbne, end egne bedrifter.

Vi kan sætte den førmoderne fortidsorientering på en simpel formel: fortid=nutid=fremtid. Fortiden fortæller om fremtiden, fordi der ikke grundlæggende sker noget helt nyt. Verden er fast og givet. Mennesket er bundet af og forbundet med fortiden. Vaner, ritualer, fordomme, overleverede sandheder, den faste række af højtider og fester året igennem omkransede mennesket i fortidens verden. Det førmoderne menneske kan siges at leve i en *samtidig* fortid.

Indsigt i verden betød erkendelse af menneskets lidenhed, at blive kastet rundt af kræfter uden for dets kontrol. Vær munter, du har alligevel ikke en chance! I førmoderne sagn og eventyr, hvor vores helt kommer ud for mange prøvelser, men til sidst triumferer, er belønningen ofte kvinden som hustru eller overflødighedshornet, dvs. ægteskabelig og ernæringsmæssig sikkerhed. 'De levede lykkeligt til deres dages ende' og uendelige mængder af mad, der dukker op uden arbejde – det er førmoderne håb realiseret. Det er Edens have for jordiske mennesker. Det er adgang til det urealistiske for et menneske, der alt for godt kender til savn, ulykke, tidlig død, og hvis erfaring af verden er, at man er kastebold for kræfter, der ikke er til at forstå.

Der er også en skæbne-dystopi, hvor verdens endeligt, pesten, de hærgende horder, jordskælvet bare sker. Man kan håbe og bede, men mennesket er ikke herre over sin egen skæbne. Gud kan vælge at straffe os for vores amoralske opførsel ved at udrydde byerne Sodoma og Gomorra, men det er hans og ikke vores valg, at katastrofen, apokalypsen, kommer.

Skæbne-dystopien er der, hvor vi er vidner til vores egen undergang. Skæbne-håbet og skæbne-dystopien reflekterer én menneskelig grunderfaring: uforudsigelighed, den enkeltes udsathed og sårbarhed, menneskelig impotens over for mægtige, ødelæggende kræfter: guds dom, jordskælv, pest, krig. Shit happens. Det førmoderne skæbne-håb arbejder med lokale, personlige succeser. Jeg får prinsessen, jeg får noget at spise, jeg blev helbredt, vi er det udvalgte folk. Handlingsrummet er smalt. Det er nok mig, der handler, men det er held, lykke og overnaturlige kræfter, der gør det meste af arbejdet, og som garanterer min succes. I det førmoderne skæbne-håb er mennesket den mindst vigtige årsag til succes eller fiasko.

Det moderne og handlings-håbet

Det moderne handlings-håb derimod opererer med større handlinger og større resultater – og med mere aktive mennesker. Meget skematisk sagt opstår der i det europæiske moderne, lad os sige fra renæssancen og frem og endegyldigt fra oplysningstiden og frem, et nyt grundlag for håb: mennesket selv.

Det europæiske menneske begynder at flytte skaberkraft fra gud til mennesket, det opdager, systematiserer og instrumentaliserer naturkræfterne, det tæmmer uforudsigeligheden til fordel for planlægningen, og derfor begynder det at håbe på en ny måde. Fremtiden begynder at se anderledes ud. Den kommer ikke. Fremtiden skabes. I *Sund fornuft*, en oplysnings-pamflet fra 1776, skrev Thomas Paine, der var aktiv i såvel den amerikanske som den franske revolution, at "*oprindelig synd og arvefølge er parallelle*." (Paine 1995, 17). Den sætning var ment som et fælles angreb på både monarkiet som styreform og på kristendommen som åbenbaret religion: Både konger og kristendom peger på noget i fortiden som grund til, at vi skal underkaste os dem – arvefølge og oprindelig synd. Men ifølge Thomas Paine tilhørte fremtiden individet, ikke fortidens arv og synder. Pamfletten er altså et helt konkret historisk tegn på, at fortidens evige gentagelse skal til at slippe sit greb, når vi når slutningen af 1700-tallet. Kampskriftet er ikke bare et opgør med Gud og konge, den er et opgør med fortidens magt over mennesket.

Oplysningstiden er formodentlig den første epoke i Vestens historie, hvor folk selv mente at leve i en særlig tid: 'oplysningens tidsalder'. En tidsalder, hvis mennesker så sig selv som klart og tydeligt afgrænset fra fortiden. Og hvor særligt den kristne middelalder blev beskrevet som det yderste mørke af irrationalitet, overtro og undertrykkelse. Før oplysningstiden var menneskelivet bestemt af evige, uforanderlige og ukritisable sandheder: Verdens religiøse beskaffenhed, menneskets syndighed og det sociale hierarkis nødvendighed bandt mennesket til Gud, konge, godsejer, familie, nation og skæbne. Det vigtige i menneskelivet var evigt dvs. *uden for* menneskets kontrol. For oplysningsfilosofferne var det væsentligste i menneskelivet historisk, dvs. *inden for* menneskets rækkevidde. Menneskets livsbetingelser var ikke eviggyldige, men menneskeskabte, og derfor var det menneskets eget ansvar at leve med eller ændre på dem. Oplysningstidens mennesker så kun sig selv som ufrie på grund af sig

selv, på grund af de styreformer, de selv accepterede – ikke på grund af syndighed eller naturens orden.

Dette skifte i permanenten i tingenes indretning ændrer også grundlæggende den personlige tidsopfattelse: Fremtiden, ikke fortiden, er nu den horisont, man retter sig efter. For oplysningstidens fremtidsorienterede mennesker blev fortiden lig med stilstand og mørke. I stedet fandt de håbet og vigtigheden i deres egen, menneskets, skaberkraft. Tabet af fortiden som rettesnor blev kompenseret med fremtidshåb, med politisk og social aktivisme, der skulle skabe det nye bedre samfund af i morgen. Det var en tid med færre gentagelser, men med utopier og manifeste, ideologier, planlægning, fremtidsforskning, og med store historiefilosofier, der lovede at forklare den dybe historiske gang og give mening til alt det tilsyneladende kaotiske, der prægede perioden.

Den massive frygt for forandring, der herskede i den førmoderne epoke, blev gradvist afløst af frygten for stilstand. Skæbne syntes at vige for kontrol. Oplysningsfilosofien var et revolutionerende opgør med idéen om, at alt det væsentlige i menneskelivet er evigt, uforanderligt og uden for menneskets kontrol. Den franske oplysningsfilosof Denis Diderot sagde derfor, at en oplysningsfilosof er en, *"der tramper på traditionens fordomme, anciennitet, almindelig konsensus, autoritet, kort sagt alt, hvad der undertrykker, hvad man vover at tænke af egen kraft"*, og han angav filosofiens opgave som at *"lære folk at tvivle"* (citeret fra Todorov 2011, 33), dvs. ikke at lade fortiden diktere nutiden. Derfor blev fordomme et af den moderne tidsalders hadeord, og det er formodentlig også derfor, der sker en afritualisering i det moderne og en autoritetsforskydning fra alderdommen til ungdommen, fra slægters visdom til ungdommelig handlekraft. Fortiden kan ikke kommandere samme respekt blot ved at være ældre.

Hvor det førmoderne menneske levede med forestillingen om et forestående liv, der i store træk ville ligne dets forfædres, herskede der hos moderne mennesker en forestilling om en fremtid, der skulle skabes – af dem selv. 'Sin egen lykkes smed' frem for 'Skomager, bliv ved din læst'. De skrev selv deres egne livshistorier, og historieskabelse var selve det modernes grundlæggende karakteristika. Der var en verden at vinde i fremtiden. I modsætning til skæbne-håbet, så flytter forandrings-håbet håbets realisme tæt på mennesket.

Mennesket selv bliver den historieskabende kraft. Utopien, revolutionen, manifestet og ideologien er forandrings-håbets vældige moderne genrer. Man kan håbe på mere end det umiddelbart realistiske. Man kan håbe på det meget bedre, for betingelserne for fremtidens skabelse er mennesket selv. 'Kammerater, vi har kun vores lænker at tabe og en verden at vinde', som det håbefuldt blev sagt af Karl Marx i Det Kommunistiske Manifest fra 1848. Det moderne, handlings-håb er omfattende sociale forandringer, det er evig fred, kommunismens eller liberalismens afslutning af historien, det er afskaffelse af fattigdom, uendelig vækst, udryddelse af sygdom, FN's verdensmål. Det er Elon Musk og ejerlejligheder på Månen.

Det reflekterer en anden menneskelig grunderfaring, som det har skullet lære, fordi den historiske erfaring havde fortalt mennesket noget andet, nemlig at verden ikke kun er kaotisk og uforståelig, men også systematisk og erkendbar. Naturen kan tæmmes, guds magt kan ignoreres. Menneskets styrke kan øges enormt af viden og mekanik. Det er ikke Shit happens, men derimod Let's do it. Yes we can. Det er stedet for historiefilosofi, fremtidsforskning, prognoser og fremskrivelser. Fremtiden ser markant anderledes ud, man *ser* fremtiden anderledes, når man ikke bare er offer for den, men aktør i den.

Lad mig sige lidt mere om det moderne forandrings-håb, og hvad det siger om, hvordan vi håber, hvordan vi kan tænke over, om der er grund til håb. Hvordan, spørger vi her, finder vi de tegn i tiden, der giver grund til realistisk håb, givet, at håbet først kommer, når manglen, truslen, katastrofen allerede er synlig? I 1798 udgav den store tyske oplysningsfilosof Immanuel Kant sin sidste bog, *Fakulteternes strid*. Anden del af bogen har som undertitel "Om den menneskelige slægt er i stadig fremskridten mod det bedre?" 50 år før, i 1750, havde en af Kants store forbilleder, den franske oplysningsfilosof Jean-Jacques Rousseau besvaret spørgsmålet negativt. For Rousseau var den moderne verden værre end fortiden. Historiens retning var negativ. Det, der skulle gøre samfundet bedre, videnskaberne og kunstarterne, ødelagde samfundets og moralens basis.

Vigtigere end at Rousseau mente, det gik mod det værre, var, at historiens retning entydigt var menneskets værk. Om det gik godt eller skidt, så skyldtes det vores beslutninger og vores handlinger. Håbet om det bedre lå hos mennesket. Kant var enig med Rousseau i menneskets ansvar, men ikke enig i hans

idé om historiens aktuelle retning. For ham var den oplysnings tidsalder, han levede i, kendetegnet ved *"menneskets udgang af dets selvforskyldte umyndighed"* (Kant 1993a, 71). Men hvordan vide, at fremskridtet er reelt. Hvad giver os anledning og forsikring om, at vi kan håbe tingene vil blive bedre? Hvordan håbe realistisk?

Vi vil ofte, siger Kant, knytte vores håb eller frygt til store begivenheder. De tjener os ofte som beviser på historiens gang. Trumps sejr eller Brexit ses f.eks. af mange som beviser på, at verden går mod det værre. Men Kant advarer imod at fokusere på enkeltbegivenheden. Den er kontingent, resultatet af mange og modstridende tendenser. I bedste fald kan den indikere, hvordan tingene måske går, men den kan ikke overbevise os. Begivenheder er ikke gode empiriske grundlag for håb eller frygt, når spørgsmålet handler om historiens retning. Nej, siger Kant, vi skal se på folks reaktion på store begivenheder, og hans eksempel er den franske revolution, der siden 1789 er blevet tolket som beviset på enten menneskets frigørelse eller dets selvmord.

Den entusiasme, hvormed europæiske folk, begejstret tilsluttede sig revolutionen, da de hørte om dens udbrud, beviser for Kant eksistensen af det, han kalder *"et moralsk anlæg i menneskeslægten"* (Kant 1993b, 118). Vi skal altså ikke fokusere på, om enkeltbegivenheder peger fremad eller bagud, men snarere spørge til, om menneskehedens reaktioner og handlinger giver os anledning til at kunne forudsætte et håb for menneskeheden; Om vi, når vi betragter os, som vi har været, og som vi er nu, om det giver anledning til at tro, til at håbe velbegrundet, at menneskeheden er i stand til fremskridt. Og hvis vi konkluderer, som Kant gjorde, at der i menneskets natur ligger uendelige muligheder for forbedring, da er det vores ret, ja, pligt at håbe, for håbet vil i sig selv være både realistisk og realiserende.

Håbet vil både sige noget sandt om verden og ændre verden. Håbet vil i forhåbningen blive realiseret. Ikke kun det. Kant siger også, at den entusiastiske tilslutning til den franske revolutions opståen, afdækkede menneskets evne og kunnen for fremskridt. I og gennem dets begejstring opdagede mennesket individuelt og kollektivt sin historieskabende kraft. Derfor er det nu, siger Kant, fra 1789 og frem, vores berettigede forhåbning, at verden vil blive stadig bedre, for mennesket kan ikke aflære sin evne til at gøre sin egen tilværelse bedre. Det moder-

ne menneske har af sin egen reaktion lært, at det gennem håbet om det bedre liv kan skabe fremskridt. Kant skriver:

Selv uden seerånd hævder jeg nu ud fra vore dages aspekter og tegn at kunne forudsige, at menneskeslægten vil opnå dette mål, og at den dermed tillige vil skride fremad mod det bedre uden flere fuldstændige tilbageslag. Thi et sådant fænomen i den menneskelige historie kan ikke gå i glemmebogen, fordi det i den menneskelige natur har afdækket et anlæg for og en evne til det bedre. (Kant 1993b, 121)

I det moderne mister fortiden status i forhold til fremtiden. Fremtiden bliver den dominerende reference, og fortiden dens modbegreb (som i reaktionær, bagudskuende, frygtsom, nostalgisk etc.). Det betyder, at moderne, særligt politiske, begreber peger fremefter, men ikke kun i fremskridts-forstand. Moderne fremtidsbegreber kan også være apokalyptiske, tale om forfald, ødelæggelse, altings endeligt. Når fremtiden bliver ulig fortiden, da kan den både tænkes som bedre og som værre.

Væsentligt er det for begge fremtidsevalueringer, at de er resultat af menneskelig handling, hvorfor selv de mest modernitetskritiske reelt set er fuldt og helt moderne, da det først er i det moderne, at forfald som resultat af intentionel menneskelig indblanding meningsfuldt kan tænkes. Hvor det førmoderne menneske levede med forestillingen om et forestående liv, der i store træk ville ligne dets forfædres, hersker der hos moderne mennesker en forestilling om en fremtid, der skal skabes. Fortiden udtømmes ikke i fremtiden. Historieskabelse er selve det modernes grundlæggende karakteristika, der sætter sig spor i alle prægnante begreber. Og når begreberne begynder at gribe ud i fremtiden, når de begynder at gøre krav på fremtiden, at hævde at kunne skabe fremtiden, da bliver kampen om begreberne også en kamp om at definere fremtiden. Den politiske kamp – begrebskampen – bliver en kamp med store konsekvenser. Kampen begynder at handle om, hvem der kan se fremtiden. Hvilket håb er størst. I stedet for at pege mod fortiden og hvile på en idé om evige og gentagelige mønstre i historien blev begreberne nu mættet med forhåbninger til fremtiden, dvs. med singularitet, brud og fremtidsforventninger.

Men hvis vi kan gøre alting bedre, hvis vi er den historieskabende kraft, så kan vi også gøre alting værre. Det er her, at dy-

stopien som genre bliver opfundet, Frankensteins monster, to verdenskrige, utopiens omslag i totalitarisme, opfindelsen af atombomben og dermed truslen om en planetær atomdød. I skæbne-håbet kom dystopien til os udefra, det var gudernes eller naturens værk. I handlings-håbet er dystopien vores værk. Vi er årsagen til vores egen undergang. Det er selvskabte dystopier, der dominerer.

Nutiden og det ambivalente håb

Lad mig afslutningsvis sige lidt om, hvad alt dette siger om vores fremtids-skabelse, vores fremtids-forestillinger, vores håbs-former i dag. Hvordan ser fremtiden ud i nutiden?

Det er klart, at det moderne forandringshåb ikke bare kom og totalt afløste det førmoderne skæbnehåb. Det lægger sig ovenpå og blev gradvist det dominerende, men det at være udsat for noget, man ikke kan kontrollere, men højst håbe, det går, den følelse og oplevelse forsvinder selvsagt ikke selv i et hypermoderne planlægningssamfund.

I dag er min fornemmelse – helt spekulativt – at vi står i starten af endnu en stor transformation i håbet, i måden at tænke fremtiden på. Skæbne-håb lever svagt videre i enkelte øjeblikke, men det passer grundlæggende ikke til det moderne menneskes måde at forstå sig selv på. Vi overlader kun uvæsentlige ting til tilfældet. Ingen foreslår at finansiere pensionssystemet via skrabelodder.

Men forandrings-håbet har samtidig mødt sin grænse. Det er blevet sværere at tro på en form for rent handlingshåb, at gode intentioner kun har gode konsekvenser, at der ikke er en høj pris at betale for vores drømme. Det tyvende århundredes krige, totalitarismer og mange andre forfærdeligheder har lært os om forandrings-håbets ambivalenser; om tendensen til, at håb om det bedre fører til eksistensen af det værre. Så i dag står særligt det europæiske menneske uden en stærk, dominerende måde at tænke håb på; uden en fast ramme for at fortolke og handle ud i fremtiden med sikkerhed.

Nutidens væsentligste karakteristika er, at det tyvende århundredes erfaringer og den truende klimakatastrofe har lært os at frygte fremtiden og betvivle vores evne til at kunne styre den. I stedet for fremtiden som det store, åbne rum, vi kan fylde med praktiske håb og virkeliggjorte drømme, har vi fået en

massiv opmærksomhed på nuet. *New York Times* havde i 2017 en reklame der lød: "Whatever happens next, we'll help you make sense of it." Det er journalistisk impotens og omnipotens i én og samme sætning. 'Vi ved heller ikke, hvad der vil ske – men når det er sket, skal vi nok fortælle dig, hvad det betyder for den fremtid, vi heller ikke kender.' Hvor den moderne periodes projekt var at fravriste sig fortidens klamme hånd, er nutidens store udfordring, at fremtiden synes forsvundet. Fremtiden virker ikke længere til at love noget fundamentalt nyt – selv ikke klimakatastrofen får særlig mange til at overveje, at fremtiden kan blive radikalt anderledes end nutiden.

I stedet forestiller vi os uendelige variationer af det, der allerede eksisterer. Vi skal stadig flyve på udlandsrejser – bare med elfly. Vi skal stadig have masser af elektriske apparater – de skal bare drives af sol, vind og atomkraft. Og vi skal stadig spise kød – det skal bare laves kunstigt i et CO₂-frit laboratorium. Den teknologiske hockeystav skal sikre en fremtid, til hvilken vores største forhåbning er, at tingene ikke ændrer sig alt for meget. "Det Danmark du kender", som Socialdemokratiet gik til valg på at give os. Det er, som om politik er gået fra at handle om forandring til at handle om bevaring. Nutidens væsentligste karakteristika er dog, at det tyvende århundredes erfaringer og den truende klimakatastrofe har lært os at frygte fremtiden og betvivle vores evne til at kunne styre den.

Mens modernitetens mennesker var fremtidens herskere, kan vi nutidsmennesker ikke engang forlade os på at styre selv den nære fortid, fordi ting accelererer og forandrer sig omkring os hele tiden. Nye ting og nyheder dukker op med stigende hast, men vi kan i stigende grad ikke forlade os på forudsigelser, ideologier, utopier, fremtidsforventninger af alle mulige slags som handlingsanvisninger til den. På enhver shampoo-flaske med respekt for sig står der "new formula", ny opskrift, som om det nye i sig selv er en kvalitet. Når man ikke længere kan drømme om det meget bedre i fremtiden, må vi nøjes med at købe det lidt nyere i nutiden. Intet er i dag så lidt nyt som påstanden om det nye. Intet udviser mindre innovation end al snakken om innovation, kreativitet, disruption. Tiljublingen – og angsten for – det helt nye illustrerer, at fremtiden er væk som vores forventningshorisont.

Vi har i stigende grad svært ved at tro på fremtiden som et kendt og rart sted, som noget, vi intentionelt kan bevæge os

fremad mod og bebo. Vi har svært ved at forlade os på den før-moderne fortidsorientering og tro på, at fremtiden nok ikke bliver så meget anderledes end det, vi allerede har oplevet. Men vi har heller ingen tiltro til vores egen evne til selv at skabe en anderledes fremtid. De temporale orienteringsredskaber virker ikke helt som før. I en globalt forbundet verden, hvor Vesten i stigende grad bare er én region blandt andre, er det sværere at hævde én lang, ubrudt og glørværdig fortid som garant for også fremtidig succes. På mange parametre kan det se ud, som om fremtiden tilhører andre, fremvoksende økonomier.

Nu er det udvikling af kunstig intelligens, der slipper ud af kontrol, menneskeskabte robotter, der overtager kloden, nu er det en uheldig algoritme, der pludselig får en computer til at omdanne hele kloden til en papirclipsfabrik. Det skaber en dystopi, hvor vi er årsagen til, at katastrofen skete, men vi kan ikke blive kraften, der skaber det gode. Hvis handlings-håbet og den menneskeskabte dystopi satte mennesket øverst, kilden til alt godt og alt forfærdeligt, så er tendensen lige nu, at vi ikke kan stole på fortiden og ikke tro på fremtiden, hvilket efterlader os fanget i nuet, hvor vi har nogen handlekraft, men ikke egentlig skaberkraft.

I stigende grad lurer fremtiden derfor for os vestlige nutids-mennesker som en diffus tabserfaring. Den dominerende fremtidsforestilling synes i dag at være, at fremtiden er uvis – men hvis man skal sætte sine penge på noget, så er det, at det bliver værre. Og det tror de færreste af os på, at vi kan gøre noget fælles ved. Derfor ser vi en eksplosion af individualiserede strategier til at sikre fremtiden tage over fra de tidligere fælles ideologiske projekter – lige fra livslang læring til private pensionsopsparinger og omfangsdræn, der skal forsøge at dæmme op imod den enkeltes klimaangst og udbrændthed. Nuet ser ud til at give færre handlemuligheder end fortiden eller fremtiden gjorde. Og derfor mindre håb

I bogen *The Geopolitics of Emotion* fra 2009 argumenterer den franske politolog Dominique Moïsi for følelsernes betydning for politik, også på globalt plan, og han inddeler groft sagt verden i tre geografiske og emotionelle dele. Asiens dominerende følelse er håb og troen på, at i morgen bliver bedre end i dag; Mellemøstens dominerende følelse er ydmygelse og troen på, at særligt Vesten er ude på at undertrykke muslimer; og endelig er Vestens – det vil her først og fremmest sige USA og Europa

– dominerende følelse frygt og oplevelsen af, at verden er et stadig farligere sted, at i morgen bliver værre end i dag, hvis der da overhovedet vil være et i morgen.

Moïsis model synes at have stor forklaringskraft i forhold til Asiens fremgang og Kinas tilsyneladende politiske stabilitet som garant for fortsat fremgang. Den forklarer også både islamismens opkomst som en dobbelt kritik af Vestens undertrykkelse og regimernes rolle som skødehund eller vagthund for Vesten samt for de opstande, vi har set fra december 2010 og frem i det arabiske forår, der udtrykker ønsket om at være frie og selvstændige uden indblanding fra Vesten og uden undertrykkelse fra regimerne. Knuste håb vendt til yderlige ydmygelse og endelig synes modellen også at kunne forklare Vestens aktuelle problemer og reaktioner som de allerede skræmtes modangreb. En af de vigtigste faktorer bag at stemme på nationalpopulistiske partier er forestillingen om, at i morgen bliver værre end i dag, at fremskridt er afløst af tilbageskridt.

Moïsi argumenterer også for, at der er en væsentlig forskel i frygt- eller bekymringskulturen internt i Vesten. USA's frygt er ifølge Moïsi en frygt for forfald, dvs. tabet af den globale førerposition. Det er en imperiemagts klassiske frygt, og hvis man betragter den geopolitiske såvel som militærstrategiske debat i USA de sidste to årtier, såvel som valget af Trump, og hvordan han snakker politik – ”make america great again” er en desperat og aggressiv form for håb – ser man da også en akut opmærksomhed på frygten for at miste sin dominerende rolle i verden, politisk, militært, økonomisk og kulturelt. Europas frygt derimod handler om tabet af identitet og giver sig udslag i en usikker jeg- og kollektivbevidsthed i en globaliseret verden, hvor Europa ikke længere kan forlade sig på at være en væsentlig eller bare relevant medspiller, hvor Europa som enhed bliver mere diffus, hvor indvandring truer med at omdanne, hvad en europæer er, og hvor verdensøkonomiens udvikling truer med at reducere Europa til et fjernlager for asiatisk produktion og amerikansk konsum.

Konklusion

Alt er nu i krise. Vi snakker om klimakrise, flygtningekrise, fødevarekrise, energikrise, tillidskrise, demokratiets krise, velfærdskrise, omsorgskrise, ja, endda om polykrise etc., og i dag er kriser noget, der bare fortsætter frem for nogle, vi afslutter for at vende tilbage til normaliteten. Kriser er nu normaliteten. Der hersker en hverdagens krisestemning. Dystopisk underholdning lærer os, at alt håb er ude, mens livet fortsætter. Der er derfor det, vi kunne kalde for håbets og dystopiens udmattelse. Vi ved, vi burde handle, men føler os blokerede. Hvordan skulle man med nogen selvtillid kunne tro, at man kan løse de igangværende dystopier, der fylder vores skærme?

I den førmoderne skæbne-dystopi var den væsentligste fortælling om altødelæggende katastrofer, jordens undergang, menneskets udslettelse. I den moderne handlings-dystopi var den væsentligste fortælling om undertrykkelsens eller fortvivlelsens katastrofe, problemet var, som George Orwell engang sagde, at vi ville leve med "en støvle i hovedet for evigt", dvs. vi skabte ikke en verden uden mennesker, men en verden med lidende mennesker. I den aktuelle krise-dystopi er den væsentligste fortælling, at vi er skyldige, men uden handlemulighed

Derfor er vi nu måske i den situation, at vi ikke rigtig kan bruge skæbne-dystopiens fortællinger om, at ting sker uden vores medvirken og ansvar, men heller ikke forandrings-dystopiens fortælling om, at vi har lige dele mulighed for at gøre ondt som godt. Og det efterlader os dels med et ambivalent håb, med en dystopisk fortælling, hvor vi sætter det katastrofale i gang, men ikke har evnerne til at starte noget virkelig godt – og det gør fornægtelsen til den mest oplagte og udbredte strategi over for katastroferne omkring os og de dystopier, vi fortæller om dem.

Vi ved, vi er ansvarlige for katastrofen, vi er dystopiens årsag. Vi benægter det ikke. Men som den slovenske filosof Alenka Zupancic diskuterer i sin seneste bog, *Fornægtelse*, så adskiller fornægtelsen sig fra benægtelsen netop ved anerkendelsen af eksistensen af det fornægtede. I fornægtelsen, skriver hun, meddeler man beredvilligt til omverdenen, "*at man kender alt til fakta, og så fortsætter man ellers som altid*" (Zupancic 2024, 10). Ligesom Nuser i Radiserne altid sad på sit hundehus og skrev den samme første sætning i sin store roman, "Det var en mørk og stormfuld nat", skriver vi i dag de samme slags dysto-

pier, hvor det går ud over os, men hvor vi ikke orker at skrive os selv frem som heltene.

Lad mig ende denne lidt triste afslutning med et par korte pointer: Immanuel Kant argumenterede for, at vi skal forstå håb som det, han kaldte et 'praktisk postulat', dvs. et valg om at tro på, at verden kan gøres bedre, ikke at den nødvendigvis bliver bedre, men at det er i vores magt at kunne gøre den bedre. Vi kunne også kalde det for håbets selvopfyldende profeti. Fokuser, siger Kant, ikke på øjeblikket, men se på menneskehedens lange bane, og spørg dig selv, om vores hidtidige evne til at udvikle og forbedre os, er et forbigående fænomen, der er kommet og gået, eller om det siger noget essentielt og varigt om mennesket, nemlig at der altid er grund til at håbe, fordi det ligger i menneskets natur at søge at realisere det, som det håber på?

På samme måde inviterer den amerikanske filosof Martha Nussbaum os til at modstå trangen til at fokusere på store forfærdelige begivenheder som sandheden om verdens retning. I stedet, siger hun, skal vi spørge: *"Når nu håb er nødt til at blive næret af konkrete ting, hvilke konkrete begivenheder næres mit håb så af?"* (Nussbaum 2019, 237).

At se fremtidens udfordringer er i sidste ende et valg mellem at lade tiden gå og lade fremtiden blive til nuet uden at reagere, eller det er at betragte fremtiden som det rum, vi allerede nu befolker med vores håb og planer. Kants og Nussbaums pointe er, at håbet ikke er de naives eller svages tilflugtssted, men derimod de stærkes samlingspunkt for handling. Fremtiden kommer ikke. Den skabes.

Derfor er en af vores opgaver – som undervisere, politikere, borgere – at lade os inspirere af dem, der trods alt håber, og som giver deres håb praktisk form. For hvis håb skal give mening – og der er også god grund til at tro, at håb smitter – så skal den næres af et mylder af små succeser, således at man kan se, at håbet ikke er en tom spekulation, bare en trodsig følelse midt i det tiltagende mørke, men faktisk udførte veje mod det bedre.

Håb, særligt handlingshåb, knuses af to forhold. Det ene er manglen på succeser og fremskridt at pege på – derfor skal vi fejre og bemærke alt det, der hele vejen rundt om os lykkes, som f.eks. Verdens bedste nyheder (verdensbedstenyheder.dk). Det andet er manglen på nogen at gøre det med, dvs. tab af fællesskaber, kollektiv organisering etc., som ligesom succeserne

kan bygges nedefra og op. Og vi ved alle intuitivt, at det også er skæggest at lave gode ting sammen med andre, at man er stærkere i fællesskab. Og den oplevelse er der mange af os, der skal genopdage i det praktiske og det daglige. Og så skal håbet nok melde sig.

Litteratur

- Kant, Immanuel. 1993a [1784]. "Besvarelse af spørgsmålet: Hvad er oplysning?". I Morten Haugaard Jeppesen (red.), *Immanuel Kant, Oplysning, historie, fremskridt*. Aarhus: Slagmark.
- Kant, Immanuel. 1993b [1798]. "Fakulteternes strid. Andet afsnit". I Morten Haugaard Jeppesen (red.), *Immanuel Kant, Oplysning, historie, fremskridt*. Aarhus: Slagmark.
- Machiavelli, Niccolò. 1998 [1532]. *Fyrsten*. Hasselager: Helikon.
- Moïsi, Dominique. 2009. *The geopolitics of emotion: how cultures of fear, humiliation, and hope are reshaping the world*. New York: Doubleday.
- Nussbaum, Martha. 2019 [2018]. *Frygtens monarki*. Aarhus: Klim.
- Nygaard, Bertel. 2014. *Håb*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Paine, Thomas. 1995 [1776]. "Common Sense". I Mark Philip (red.), *Thomas Paine, Rights of Man, Common Sense and Other Political Writings*. Oxford: Oxford University Press.
- Todorov, Tzvetan. 2011 [2009]. *Til forsvar for oplysningen*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Zupancic, Alenka. 2024. *Fornægtelse*. København: Mindspace.

Håb, utopier og handling i samfundsfag

CARSTEN LINDING JAKOBSEN OG MOGENS HANSEN

Abstract

Unge møder i dag en verden præget af krig, klimakrise og voksende ulighed, hvilket gør spørgsmålet "Er der håb?" til et vilkår i samfundsfagsundervisningen. Opgaven for undervisningen bliver at vise, at samfundet både kan kritiseres og forandres.

Samfundstænkningen har historisk bevæget sig mellem fremskridtsoptimisme og udviklingspessimisme. Artiklen indeholder en kort idéhistorisk indføring i denne problemstilling og viser, hvorledes spændingen mellem fremskridtsoptimisme og udviklingspessimisme er central for at forstå både samfundets udvikling og samfundsfags rolle. Optimismen viser muligheder, mens pessimismen synliggør begrænsninger og de fremmedgørende elementer i samfundet.

Her tilbyder håbsfilosoffen Ernst Bloch vigtige bidrag. Han ser håb som en aktiv iboende menneskelig kraft, baseret på "det-endnu-ikke" – de muligheder i nutiden, der endnu ikke er realiseret, og som kan hente inspiration i fortidens uforløste potentialer. Håb kræver derfor både kritisk analyse og evnen til at forestille sig andre samfundsformer.

For samfundsfag betyder det, at undervisningen ikke alene skal fokusere på problemer, men også styrke elevernes forestillingsevne og sociologiske fantasi. Blochs begreber – som "forhindret fremtid" og "utopisk overskud" – gør det muligt at se historien som en ressource. Idéer, begreber og organisationsformer, der "døde ud", kan evt. gentænkes i arbejdet med demokrati, fællesskab og bæredygtighed.

Dette åbner for nye fagdidaktiske idéer. Til slut i artiklen fremhæves arbejdsformer som fremtidsværksteder, scenariearbejde og storyline-forløb, som giver eleverne mulighed for at bevæge sig fra kritik til fantasi/utopi og videre til konkrete handlemuligheder.

Samfundsfag kan på denne måde fremme et handleorienteret håb, der giver unge mod på at se sig selv som aktive deltagere af fremtidens samfund i overensstemmelse med samfundsfags formål. De mere konkrete idéer vil blive uddybet i det kommende nummer af POLIS.

Indledning

Hvad gør man som underviser, når en elev eller studerende i samfundsfagstimen spørger: *"Er der håb?"*

Spørgsmålet er ikke overraskende i en tid, hvor undervisningen i samfundsfag nødvendigvis må forholde sig til en verden, der er præget af poly-kriser. Konflikterne i Ukraine og Mellemøsten, den accelererende miljø- og klimakrise, der bevæger sig i retning af de såkaldte "tipping-points" (Kemp, Xu, Depledge, Ebi et al. 2022), de autoritære angreb på de liberale demokratier og den stigende ulighed. Dette er alt sammen forhold, der naturligt rejser spørgsmålet for elever og studerende om, hvor håbet findes om en bedre verden?

Med dette udgangspunkt vil artiklen diskutere, hvordan arbejdet med håb som didaktisk perspektiv kan være en vigtig dimension i samfundsfagsundervisningen. Dette kræver, at undervisningen i faget udvikler elevernes forestillingsevne, sociologiske fantasi, deres evne til at tænke ud af boksen, i alternative fremtider og dermed også tænke uden for de nuværende samfundsmæssige rammer (Miller 2018).

Mere konkret vil artiklen lægge op til en diskussion af, hvordan vi i undervisningen i samfundsfag kan udvikle elevers og studerendes potentiale til at tænke i alternative samfundsindretninger med udgangspunkt i de muligheder, det eksisterende samfund og historien giver. Dette sker i form af en diskussion af, hvordan nogle af tankerne hos den tyske "håbsfilosof" Ernst Bloch (1885-1977) kan inspirere undervisningen i samfundsfag.

Det er artiklens påstand, at vi i samfundsfag skal fokusere på *kritisk tænkning* og strukturel problembevidsthed i samfundsfag (Linding Jakobsen 2024), dvs. udvikle elevers og studerendes evne til både at analysere samfundsmæssige strukturer og sammenhænge samt tage kritisk stilling til disse – og som et yderligere vigtigt mål: at lære elever og studerende at tænke i alternative fremtider.

Et begreb som sociologisk fantasi har tidligere været frem-

hævet som væsentligt for at udvikle elevers/studerendes evne til at se på samfundet med kritiske øjne (Mills 1959; Negt 1975). Men for at give diskussionen yderligere perspektiv foreslås at inddrage en mere omfattende håbstænkning, som bl.a. findes hos Ernst Bloch. Bloch udtrykker det på denne måde: *"Det gælder om at lære at håbe. Håbet giver ikke op, det er forelsket i fremgang, ikke i nederlag. Og det står over frygten, er ikke passivt som denne, endnu mindre indespærret i et intet. Dets affekt er ekspansiv – det udvider mennesket i stedet for at indsnævre det, og man kan aldrig få for meget af det, som på indersiden gør dem målrettede og på ydersiden kan være dem til hjælp"* (Bloch 1954-1959, 3-4, egen oversættelse fra svensk oversættelse).

Skal intentionen om, at undervisningen i højere grad end nu skaber et håb hos elever og studerende, realiseres, kræver dette naturligvis også didaktiske overvejelser. Artiklen afrundes med et kort oplæg til dette og følges op og konkretiseres i artikler i næste nummer af POLIS.

Håb – udviklingsoptimisme og udviklingspessimisme

En klassisk samfundsvidenskabelig definition af begrebet håb lyder: *"Håb er en kompleks, fremtidsorienteret følelse, der fungerer som bro mellem et ønske om forandring og troen på, at dette er muligt, men også usikkert"* (Huber 2024). Med andre ord indebærer begrebet både et formuleret ønske om at skabe den fremtid, der er anderledes, men samtidig en erkendelse af, at selv om det kan være ønskeligt og muligt at ændre tingene, er det ikke sikkert, at det sker – en anden fremtid er mulig, men usikker.

Håb som begreb omfatter således både et ønske om en bedre fremtid og en usikkerhed om, hvorvidt det kan lade sig gøre. Vægtningen mellem ønske og usikkerhed kan ud fra en samfundsvidenskabelig synsvinkel tolkes som et spændingsfelt mellem et udviklingsoptimistisk og et udviklingspessimistisk perspektiv.

For at belyse dette spændingsfelt skal vi foretage et kort idéhistorisk tilbageblik. Dette gør vi ved at gå godt 200 år tilbage, mere præcist til 1700-tallets oplysningstid (Reckwitz 2025, 124-129). Oplysningstidens store tænker Immanuel Kant formulerede oplysningens formål som at udvikle det myndige menneske, der vil være i stand til at træffe egne moralske og po-

litiske afgørelser (Oplysningens verden 2007, 91). I sit lille skrift *Hvad må jeg håbe?* (oprindelig udgivet 1781) uddyber han dette perspektiv ved at beskrive håbet som en vekselvirkning mellem håb og handling. Blöser udtrykker vekselvirkningen på denne måde: Vi skal som mennesker handle, som vi skal (Blöser 2024). Det sætter os i stand til at håbe, samtidig med at håbet understøtter vores handlinger.

Med afsæt i dette skal vi i det følgende vise, hvordan politiske ideologier og samfundstænkere har forholdt sig til den omfattende moderniseringsproces, de vestlige samfund har gennemgået de sidste par århundreder. Hensigten med dette er at vise, hvordan fremskridtstro med et indbygget udtrykkeligt håb om en bedre verden står over for samfundsvidenskabelige analyser, der udtrykker skepsis over for, hvorvidt de økonomiske og teknologiske fremskridt ubetinget har ført til en bedre verden. Indledningens påpegning af de mange kriser, vores samfund står over for, bekræfter, at skepsissen over for den ubetingede fremskridtstro er fuldt berettiget og med rette rejser spørgsmålet om, hvordan vores elever/studerende bliver i stand til at handle med et håb om en anden og bedre verden.

Med sociologiske begreber karakteriserer man perioden fra slutningen af 1700-tallet (Reckwitz 2024, 123) som en moderniseringsproces, hvor de vestlige samfund gennemgår en omfattende teknologisk, økonomisk, erhvervsmæssig, social og politisk udvikling. Malet med den meget brede pensel kan man spore to tendenser i forhold til, hvordan politiske ideologier og samfundstænkere har forholdt sig til moderniseringsprocessen og dens konsekvenser.

Med Andreas Reckwitz' (Reckwitz 2024, 127) begreber har den ene tendens været præget af et *fremskridtsimperativ* og et *fremskridtsnarrativ*, som man især har set i den økonomiske liberalismes tro på, at den økonomiske modernisering i form af markedsøkonomi vil føre til økonomisk vækst, bedre materielle og sociale vilkår, og i den politiske liberalismes tro på, at markedsøkonomi også vil være forudsætningen for de politiske frihedsrettigheder (Piketty 2020, 418). Med andre ord et indbygget håb om, at moderniseringen ville skabe bedre vilkår for mennesket. Man kan i en vis forstand tale om en lineær opfattelse af historien, hvor man er overbevist om, at der vil ske en fremadskridende udvikling i retning af et stadig mere udviklet og rigere samfund (Goldman 2024, 165 og 173). Når der har væ-

ret manglende fremskridt eller direkte tilbageskridt, har årsagen været, at der har været forhindringer for den liberalisme, der ville sikre både bedre levevilkår og frihed. Forhindringerne kan bestå i, at andre politiske kræfter eller sociale eller samfundsmæssige har stået i vejen for markedsökonomi og politisk frihed. Trækker man trådene op til den moderne neoliberalisme (Hansen 2020, 130), som har haft en ret dominerende rolle i den vestlige verden siden 1980'erne, finder man den samme fremskridtstro og det samme fremskridtsnarrativ. Hvis blot markedskræfterne får mulighed for at udfolde sig, ikke kun inden for de nationale grænser, men også i form af den globalisering, der har fundet sted siden 1990'erne, vil der være basis for stadig økonomisk fremgang til gavn for alle.

Man kan også med nogen ret karakterisere de socialistiske idéer, som Karl Marx udviklede i midten af 1800-tallet, som en tro på, at moderniseringsprocessen på sigt ville skabe fremskridt for mennesket. Med Marx' ord skabte den kapitalistiske økonomi en voldsom teknologisk og materiel udvikling, men det reelle håb om, at dette ville være en fordel for de store befolkningsgrupper, blev forhindret af de kapitalistiske ejendomsforhold, hvor magten blev koncentreret hos en lille magtfuld kapitalistklasse. Men samtidig understregede Marx, at den økonomiske vækst, der var resultatet af kapitalismen, ville skabe *forudsætningerne* for udviklingen af en socialisme, hvor den brede befolkning både havde indflydelsen på og fik udbyttet af den økonomiske vækst. I den forstand ligger der også et fremskridtsnarrativ til grund for de socialistiske idéer. Dette ville dog *kræve* en socialistisk revolution, hvor den private ejendomsret afvikledes.

Sammenfattende kan man sige, at både liberalismen og socialismen på hver sin måde har en indbygget fremskridtstro og dermed også et håb om, at man med de rette økonomiske og politiske beslutninger og forudsætninger kan skabe bedre økonomiske, sociale og politiske forhold for den brede befolkning. Bag denne fremskridtstro ligger også en overbevisning om, at mennesket bl.a. qua bedre økonomiske forhold og uddannelse har mulighed for at tilpasse sig nye samfundsforhold og udnytte de frihedsgrader, der er forbundet med de vedvarende fremskridt.

Det er fortællingen om troen på fremskridtet og menneskets evne til at tilpasse sig dette, Reckwitz sammenfatter i begrebet fremskridtsnarrativ (Reckwitz 2024, 204).

Problematisering af fremskridtsnarrativet

Allerede i slutningen af 1800-tallet og endnu mere i løbet af 1900-tallet opstår imidlertid en anden tendens i holdningen til fremskridtstroen og fremskridtsnarrativet. Dette kommer til udtryk ved, at en række sociologer og andre samfundstænkere stiller en lang række kritiske diagnoser til moderniseringsprocessen (Goldman 2024, 188), samtidig med at de sætter spørgsmålstejn ved, om moderniseringsprocessen udelukkende giver positive muligheder for mennesket. Gennemgående i den mere kritiske tilgang til moderniseringsprocesserne er, at der sættes spørgsmålstejn ved, i hvilket omfang den økonomiske og materielle udvikling nødvendigvis giver bedre menneskelig trivsel for alle. Den amerikanske forsker Wendy Browns (Brown 2023) spørger, om mennesket overhovedet har kapacitet til at håndtere de voldsomme samfundsforandringer.

En af de første, der påpegede de mulige problematiske sider af den altomfattende modernisering af de vestlige samfund, var sociologen Max Weber. For Weber var et af de afgørende træk ved den moderne kapitalisme rationaliseringen, som skabte en hidtil uset effektivitet. Bagsiden af denne udvikling var, at mennesket kom til at befinde sig i "rationalitetens jernbur". Med moderniseringen og rationaliseringen har mennesket udviklet teknik og økonomi, men samtidig er menneskelige idealer og værdier skubbet i baggrunden til fordel for det moderne effektive liv.

Set i lyset af temaet om håb rejser Max Weber spørgsmålet, om moderniseringen, sådan som udviklingsoptimisterne hævder, rent faktisk medfører ubetingede fremskridt. Buret inde i "rationalitetens jernbur" har mennesket udelukkende fokus på effektivitet. Med Webers egne ord bliver vi "fagmennesker uden ånd, nydelsesmennesker uden hjerte" (Andersen, Heine et al. 2007, 109). I Webers sociologiske tænkning bliver der sat fokus på de mere problematiske sider af fremskridtsnarrativet.

Senere i det 20. århundrede satte Sigmund Freud yderligere spørgsmålstejn ved menneskets evne til at håndtere det moderne samfund. Med påpegningen af, at mennesket i høj grad er styret af sine ubevidste drifter og er påvirket tilbage fra den tidligste barndom, er det langt fra altid i stand til at handle så rationelt og fornuftigt (Goldman 2024, 181), sådan som det forventes i det moderne samfund. Også hos Freud problematisere-

res fremskridtsnarrativet, da dette forudsætter, at mennesker er i stand til at tilpasse sig de hastige forandringer.

En yderligere kritik af fremskridtsnarrativet møder man hos Frankfurterskolen. Erich Fromm (1900-1980) og Herbert Marcuse (Marcuse 1969) griber tilbage til Marx' fremmedgørelsesbegreb og påpeger, at det moderne forbrugssamfund netop skaber fremmedgørelse, i den forstand at mennesker ikke bliver i stand til at gennemskue de reelle magtforhold i samfundet. Marcuse introducerer begrebet "det endimensionelle menneske" som en karakteristisk af det ensidige fokus på materiel vækst og mennesket som en ubevidst forbruger.

Andre repræsentanter for Frankfurterskolen som f.eks. filosofen Jürgen Habermas (Andersen, Heine et al. 2007) og sociologen Axel Honneth (Hansen 2009) har bl.a. fokus på de skjulte magtforhold i det moderne samfund og den manglende anerkendelse hos store grupper af befolkningen. Bag den tilsyneladende og formelle lighed i det moderne kapitalistiske samfund gemmer sig det, Honneth kalder "ubalancerede" magtforhold, der er et udtryk for, at de økonomiske strukturer og ejendomsforhold i samfund skaber ulighed og uretfærdighed i forhold til forskellige befolkningsgruppers mulighed for indflydelse og anerkendelse. Habermas' udtryk "koloniseringen af livsverdenen" er på samme måde et udtryk for, at de økonomiske strukturer og magtforhold i stigende grad griber ind i det enkelte menneskes mulighed for at forme sin tilværelse og en oplevelse af meningstab.

I meget kort form sætter Frankfurterskolen således spørgsmålstegn ved det fremskridtsnarrativ, som er bærende for den fremskridtoptimistiske holdning, man møder hos liberalismen og neoliberalismen.

De senere år har den norske antropolog Thomas Hylland Eriksen (Hylland Eriksen 2016) og sociologen Hartmut Rosa (Rosa 2014) tilføjet nye kritiske perspektiver til fremskridtsnarrativet. Med begrebet "overheating" betegner Hylland Eriksen en udvikling, hvor den accelererende udvikling i det moderne samfund, som f.eks. kommer til udtryk i globaliseringen og den teknologiske udvikling, ikke kun skaber kriser på makroplan (klima, økonomiske kriser m.m.), men også på mesoplan (f.eks. hos marginaliserede grupper) og mikroplan, dvs. identitetskriser for det enkelte menneske i form af psykiske problemer og mistrivsel.

Parallelt med Hylland Eriksen anvender Hartmut Rosa udtrykket accelerationssamfundet eller højhastighedssamfundet som en karakteristik af det moderne samfund. Han relancerer fremmedgørelsesbegrebet som en karakteristik af et moderne samfund, hvor de hastige samfundsændringer fremmedgør det enkelte mennesker og presser det både emotionelt og eksistentielt. Hvor fremskridtsnarrativet besynger de teknologiske fremskridts muligheder for menneskets udfoldelser, påpeger Rosa at accelerations- og konkurrencesamfundet hæmmer eller ligefrem ødelægger det enkelte menneskes frihed og autonomi. På den måde bliver accelerationssamfundet i modsætning til fremskridtsnarrativet en fortælling om, at det moderne samfund og den økonomiske vækst i virkeligheden bliver et totalitært samfund, fordi alle presses til at skulle følge med i de hastige samfundsændringer – og som langt fra alle mennesker er i stand til.

Samlet set kan man ud fra de præsenterede perspektiver sammenfatte kritikken af fremskridtsnarrativet på følgende måde: Fremskridtsnarrativet i form af både liberalisme og socialisme som politiske ideologier formulerer på hver deres måde et håb for menneskeheden, der er knyttet til økonomiske og sociale fremskridt. I den forstand har begge ideologier en lineær historieforståelse. Kritikken af fremskridtsnarrativet problematiserer dette ved at påpege, at håbet og troen på fremskridt i den fremskridtoptimistiske version ikke ser de problematiske sider af denne udvikling. Den rationalitet og tro på, at menneskets kan tilpasse sig og udnytte muligheden, sættes der i den fremskridtpessimistiske tradition spørgsmålstegn ved. Dette skyldes både – på makroniveau – at det moderne samfund stadig grundlæggende er præget af ulige magtforhold og – på meso- og mikroniveau – at den fremmedgørelse og usikkerhed, som man ser i det moderne samfund, er udtryk for, at mennesket ikke har kapacitet til at tilpasse sig og bliver presset af en samfundsudvikling, der har mere vægt på økonomisk vækst end på menneskelig trivsel og frigørelse.

Under indtryk af de kriser, der præger verden i dag, er der ingen tvivl om, at det mere udviklingspessimistiske perspektiv ofte vil være dominerende i undervisningen. For ikke at falde i denne grøft, vil vi nedenfor med udgangspunkt i den tyske ”håbsfilosof” Ernst Bloch pege på de muligheder, der er for at bringe begrebet håb i fokus i samfundsfagsundervisningen.

Men inden da skal vi lige rundt om samfundsfag som fag i forhold til diskussionen om, hvordan vi som undervisere klæder elever og studerende på i forhold til håbet om en anden og bedre verden.

Samfundsfag – giver det håb?

Samfundsfag er i forhold til mange andre fag et relativt nyt fag. Samfundsvidenskabelige discipliner som statskundskab, økonomi m.m. er først for alvor etableret som videnskabsfag i løbet af det 20. århundrede. Undervisningsfaget samfundsfag blev først etableret i løbet af 1960'erne og figurerer i dag som et obligatorisk fag i både grundskole og på ungdomsuddannelser. En moderne dannelses-tænkning inddrager da også både naturvidenskabelige, humanistiske og samfundsvidenskabelige elementer. Derfor er det også naturligt, at bestemte formuleringer går igen, når man læser bekendtgørelser og læreplaner, og som netop peger på vigtigheden af samfundsfaglig viden og indsigt i forhold til demokratiet.

Det hedder f.eks. i formålsformuleringen for samfundsfag i grundskolen:

”Eleverne skal opnå kompetencer til aktiv deltagelse i et demokratisk samfund” (UBVM 2025).

Og for samfundsfag på ungdomsuddannelserne hedder der bl.a.

”Almendannelsen skal ... fremmes ved at give eleverne lyst og evne til at forholde sig til og deltage i den demokratiske debat og gennem undervisningens indhold og arbejdsformer engagere eleverne i forhold af betydning for demokratiet og samfundsudviklingen” (UBVM 2025).

Bag disse formuleringer ligger der en tro på, at undervisning i samfundsfag giver mening, da den bidrager til, at elever og studerende vil engagere sig i den demokratiske debat og herigennem aktivt påvirke samfundsudviklingen. Hensigten med undervisningen i samfundsfag er at bidrage til elevers og studerendes lyst og evne til at være aktive samfundsborgere, men understøtter dette i tilstrækkelig grad intentionen om at skabe et håb om for-

anderlighed hos elever og studerende? Det er artiklens påstand, at dette ikke fuldt ud er tilfældet, og at vi skal søge nye veje i samfundsfagsundervisningen for at skabe det håb hos elever og studerende, som gør det muligt for dem at forestille sig ændringer i forhold til de samfundsmæssige kriser, som er beskrevet i indledningen. Med andre ord give samfundsfagsundervisningens elever og studerende det håb, der blev efterspurgt i indledningen.

Lad os se lidt nærmere på, hvordan samfundsfag bliver beskrevet. Selv på denne lange tidsmæssige afstand til Kant og oplysningstiden kan man spore forestillingen om det myndige menneske bag den forståelse, der er indeholdt i beskrivelsen af samfundsfags formål. Formuleringer som "kompetencer til aktiv deltagelse" og "lyst og evne til at forholde sig til og deltage i ..." bygger på en tro på borgerens evne til selvstændigt engagement i samfundet. Der ligger med andre ord en præmis i forståelsen af samfundsfag om, at mennesket kan være et handlende væsen – og det kan undervisningen i samfundsfag bidrage til.

Til gengæld kan man ikke i forståelsen af samfundsfag spore det andet aspekt, forståelse af mennesket som et væsen, der handler ud fra et håb om en anden og bedre verden. Eleven/den studerende skal opnå kompetencer til at handle selvstændigt og aktivt, men retningen for handlingen – håbet – er ikke indeholdt i forståelsen af samfundsfag. Som nævnt i indledningen er det håbet som perspektiv for undervisningen, der er hensigten med denne artikel.

I forlængelse af artiklens intention om at pege på nødvendigheden af, at elever og studerende får et håb om en bedre verden gennem evnen til kritisk tænkning, sociologisk fantasi og evnen til at tænke i alternativer, er det derfor hensigtsmæssigt at anlægge et nyt perspektiv. Det gør vi i det følgende med udgangspunkt i Ernst Bloch.

Ernst Bloch – en ny vinkel

Efter dette idéhistoriske overblik over fremskridtsoptimisme og fremskridtspessimisme vil vi i det følgende introducere den tyske tænker Ernst Bloch. Formålet med dette er dobbelt:

For det første at give et bud på, hvordan modsætningen mellem det fremskridtsoptimistiske og det fremskridtspessimistiske – måske – kan forenes ved at inddrage den håbs-filosofi, som Bloch udvikler.

For det andet at give nogle foreløbige udkast til fagdidaktiske bud på, hvordan man kan besvare nogle af de spørgsmål, der rejses i indledningen til denne artikel. I næste temanummer vil dette blive uddybet.

Ernst Bloch – kort historie

Ernst Bloch (1885-1977) vokser op i et kaotisk Tyskland i mellemkrigstiden, hvor gamle samfund går til grunde med afsæt i kapitalismen og en voldsom industrialisering, som ændrer samfund på kort tid, og han sønderrives, fremmedgøres og oplever fornedrelse, men trods denne baggrund var der i hans arbejde en tro på et bedre samfund. Ernst Bloch var marxist og bosatte sig i DDR efter 2. Verdenskrig, men ser tidligt, at den form for socialisme, som materialiseres i DDR, ikke bygger på en historisk åbenhed, men er indlejret i en bestemt lukket totalitet, som fjerner utopier og fremtiden som et åbent projekt – en ”åben totalitet” (Andersen, Nielsen, Stounbjerg og Thomsen 1982, 32). Efterfølgende flytter han til Vesttyskland.

Ernst Blochs – det-endnu-ikke og historiens fremtid

Ernst Bloch var på mange måder en utopisk tænker. Selv om han var erklæret marxist, gjorde han også op med den deterministiske udlægning af marxismen, som hævdede, at historien nødvendigvis ville ende med, at kapitalismen ville bryde sammen og udvikle sig til socialisme. Han troede grundlæggende på, at det var muligt at skabe en bedre verden, hvilket i hans overbevisning var et socialistisk, samfund. På den måde skriver han sig ind i den tradition for den fremskridtstro, som tidligere er beskrevet, men samtidig var han uhyre opmærksom på, at den bedre fremtid ikke opstod af sig selv, ligesom han som marxist var meget kritisk over for det kapitalistiske samfund. Håbet om et bedre samfund skal baseres på menneskers aktive handlinger, men vel og mærke også handlinger, der er baseret på de muligheder, der er til stede i det eksisterende samfund. I den forstand forener han fremskridtshåbet og -troen med en kritik af det eksisterende samfund.

Ernst Bloch har mange centrale pointer, men i denne artikel vil der blive fokuseret på de lidt snørklede begreber *det-endnu-ikke*; *det-endnu-ikke bevidste* og *det endnu-ikke tilblivne*

samt pointer i relation til måder at forstå historien på som en mulighed i fremtiden! Disse vil blive forklaret i det følgende.

Ernst Bloch kritiserer tidligere tiders tænkere for at fokusere på enten – en afsluttet, død fortid eller hos visse marxister en forudbestemt fremtid. ”... *Længslen – den eneste ikke korrumpere egenskab hos alle mennesker – er ikke blevet udforsket. Det endnu-ikke-bevidste, det endnu-ikke-tilblevne, er ikke engang trængt igennem som term, endnu mindre som begreb, selvom det opfylder hvert menneskeligt sind og dominerer horisonten for al væren. Og i den hidtidige filosofi ligger dette blomstrende problemfelt næsten stumt...*” (Bloch 1954, 6).

Ifølge Ernst Bloch findes der allerede i det nuværende samfund potentiale til at skabe et bedre samfund, men med Blochs eget udtryk forhindres dette af det endnu-ikke bevidste. Mennesket er på trods af ønsket om en bedre verden ikke bevidst om de potentialer, der faktisk findes i det bestående samfund. Vi skal nedenfor uddybe dette, men først skal vi se på to andre vigtige begreber: drivkraften og håbet.

Ernst Bloch ser det håbende mennesket som havende en iboende, ontologisk længsel efter, jf. ovenstående citat, og vilje til, til trods for alle forfærdelige vilkår, at ville en bedre fremtid. Der er i denne længsel en historisk drivkraft, som giver muligheder for realisering af utopier. Mennesket har modsat dyr ligeledes en forestillingsevne, som findes og ”bare” skal hjælpes på vej af det skolede håb, *docta spes*, som direkte kan oversættes til et oplyst (skolet) håb. Det er et begreb, som kan relateres til et nutidigt begreb som *powerful knowledge*, som er udviklet af de britiske uddannelsesforskere Michael Young og David Lambert (Young og Lambert 2014). I begrebet *powerful knowledge* ligger bl.a., at viden bruges til at fremme menneskets evne til at forestille sig og realisere alternative fremtider. Begge begreber indikerer behovet for viden som forudsætning for sociale forandringer. Forskellen er, at hvor Young og Lambert fokuserer på adgang til specialiseret viden, ikke-hverdagsviden, *powerful knowledge*, fremhæver Bloch ligeledes håbets ontologiske dimension – det iboende element – som drivkraft for historisk forandring.

Utopier og forudsætninger

Ernst Bloch skelner mellem forskellige former for utopier; på den ene side de abstrakte utopier*, som forbliver rene ahistoriske forestillinger uden realiseringskraft, og på den anden side de objektivt-reale utopier, der rummer en konkret mulighed for at blive virkelighed. Realiseringen af disse utopier forudsætter imidlertid bestemte historiske og sociale betingelser.

Der skal således være et "åbent vindue", bestemte historiske forudsætninger,** for at realisere den forestillede objektive reale utopi; problemer skal erkendes,*** aktører med politiske viljer og viden skal være klar. Hvis ikke kræfter i samfundet er klar til utopien, vil der blot være tale om en abstrakt ahistorisk utopi. Og håbet om utopien løber ud i sandet:

"Må dagdrømmene altså uddybes og vinde i omfang, for det betyder, at de beriges med netop det nøgterne blik på tingene; ikke så de forhærder sig, men så de ser klart. Ikke så de nærmer sig tingene som den blot betragtede fornuft og tager dem som de er i øjeblikket, men som den deltagende fornuft, der tager tingene som de går – altså også som de kunne gå bedre" (Bloch 1968, 4-5, oversat fra svensk).

Perspektiver ind i samfundsfag

Ernst Bloch har en omfattende historisk viden og inddrager filosofi, arkitektur, billedkunst og andre videnskaber i sit arbejde. Bloch talte om det, han kaldte "utopisk overskud"; idéer, bygninger, hverdagspraksisser, organisationsformer og meget

* De abstrakte utopier vil ikke have en "real" mulighed, da de tænkes uden for samfundets givne strukturer, og har en idé om et statisk "paradis", som er uforenelig med historiens åbne karakter, og ej heller ønskelig, da den lukker for menneskets fantasi.

** Benævnt "Tendensen" hos Bloch.

*** Bloch skriver som marxist ind i en tænkning om, at borgerskabet vil gøre alt, hvad det kan, for at få mennesket til at tro, at det kapitalistiske samfund er det ønskelige, og sløre dets bevidsthed i forbrug: *"Den borgerlige interesse vil i stedet forsøge at trække enhver anden, modsat interesse med sig i sit eget nederlag; for at udmatte det nye liv udgiver den derfor sin egen døds kamp som værende principiel, af ontologisk karakter. Den borgerlige tilværelses håbløshed udstrækkes til at gælde hele den menneskelige situation – selve væren"* (Bloch, 1986 Vol. 1, s. 54-55, forord til Håbets Princip).

mere som i en nutidig kontekst kan reaktualiseres og tænkes ind i arbejdet med fremme af menneskets frihed og rækker utopisk frem – alternative fremtider: ”... Og kunstens, videnskabens og filosofiens blomstringstider står altid for meget mere end den falske bevidsthed, som et samfund i sin tid nærrede om sig selv, og som det med lokalt betingede modifikationer greb til for at forskønne sig. Tværtimod kan disse blomstringstider klart løftes ud af deres første samfundsmæssige-historiske kontekst, fordi de i deres essens ikke er bundet til denne” (Bloch 1968, 155, oversat fra svensk). Eksempler på ”utopisk overskud” vil blive eksemplificeret nedenstående.

Fokus i denne afsnit er, hvordan Bloch ser historien og her særligt begrebet *usamtidighed* og refleksioner over *fremtid i fortiden*, som også kan benævnes fortidens forhindrede fremtid, som centrale. Mere herom følger nedenfor.

Ernst Bloch taler om forskellige tider, jf. ovennævnte, som vil blive belyst i de næste afsnit og give afsæt for optimisme. Men før vi går til historien, fortiden og fremtiden, kommer lige kort en forståelse af nutiden.

Nutiden – uroen og rastløsheden

Nutiden er dialektisk – fortiden møder det endnu-ikke-til-blevne, og skal der ske historisk fremskridt, skal nutiden ”bevidstgøres” – det endnu-ikke-bevidste – gennem det skolede håb, *docta spes*: ”... *Nuet fyldes med det, der endnu ikke er, som samtidigt foregribes i nuet ...*” (Andersen, Nielsen, Stounbjerg og Thomsen 1982, 41). Og videre det mere rastløse og længselsfulde element jf. ovenstående; ”*Nuet er dunkelt og rastløst. Det skal fyldes med det, som endnu ikke er*” (Andersen, Nielsen, Stounbjerg, og Thomsen, 381982).

Men det nye og berigende hos Bloch er særligt hans syn på fortiden og dets muligheder. Der er (mindst) to muligheder i fortiden. Dette illustrerer han med to begreber: den forhindrede fremtid og *usamtidighed*. Indholdet af disse fremgår af de to næste afsnit.

Fortidens forhindrede fremtid – genkomst af idéer, organisationsformer og institutioner

Den forhindrede fremtid, fremtid i fortiden, kan have karakter af *utopisk overskud*, som er idéer, konkrete historiske begivenheder og følgende organisationsformer, som ikke lod sig realisere i sin egen tid, eller kun i en kort periode, eller bare ”døde ud”, men som var værdifulde med utopisk overskud. Men den fortidige forhindrede fremtid vil kunne gentænkes med henblik på menneskets frihed samt kobling til naturen og bæredygtighed. Som eksempel fik Norges borgere under 2. Verdenskrig små jordstykker af kommunen, så borgerne kunne dyrke kartofler for ikke at lide af sult. Genbrug og selvforsyning sås generelt i stort omfang under 2. Verdenskrig, og ville denne tanke om lokal selvforsyning kunne finde genklang bredt igen i en mere fredelig kontekst? Og et andet eksempel. Bl.a. blev Sydamerika afskåret fra Europa under 2. Verdenskrig, og man opbyggede en egen viden og industriel base uafhængigt af Europa. Med andre ord: Verden har også i nyere tid været i stand til faktisk at kunne mindske afhængighed, styrke innovation og have langt færre omkostninger og (udslip af CO₂) til transport. Og hvad vil der ske, hvis alle borgere i Danmark fik en jordlod? Ville borgerne ikke få et andet forhold til jorden, naturen og ”stedet” (Auge 1995)? Og måske gentænke statshusmandstanken, hvor landarbejdere, særligt i 1920’erne og 1930’erne, fik muligheder for få deres egen jord eller leje af staten. Igen vil der være liv på landet og en mere retfærdig fordeling af jorden? Der er her tale om, at idéer og organisationsformer, som faktisk har været, måske kan tænkes på ny; utopisk overskud. Bl.a. i en tid, hvor vi ser, at et stort pres på vores natur og koncentration af jordeje hos færre og færre (Saxgren 2026).

Usamtidighed – øer af fortid i nutiden

En anden tilgang til historie og tid, som Ernst Bloch nævner og er mest kendt for, er begrebet *usamtidighed* (Andersen, Nielsen, Stounbjerg og Thomsen 1982, 21 og 69), som han anvender i sine samtidsanalyser i Tyskland i mellemkrigsårene. Der er i en given tid herskende idéer, hegemoniske idéer, men også øer af fortidige idéer og samfund, som *ikke* er helt uddøde, og som rummer et potentiale i fremtiden, både frigørende demokratisk, men også det modsatte; autoritære og lukkende.

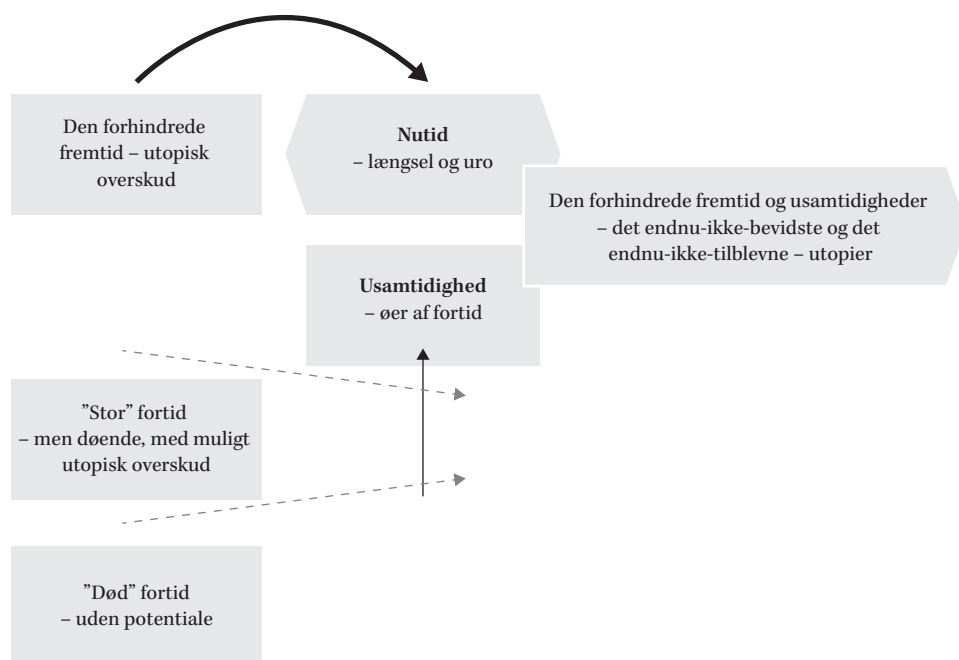
F.eks. foregik der en voldsom industrialisering og urbanisering af Tyskland fra 1880'erne og frem, som havde stor betydning for borgere på landet, hvor en bondekultur blev presset mellem dens "mentale landkort" og byernes storbytænkning og kapitalismens fremvækst. Steder med mening og historie, som man have haft et forhold til, forsvandt eller kom under pres på kort tid. Der kom således til at leve to mentale og materielle verdener ved siden af hinanden. De etablerede partier, og venstrefløjen, havde ifølge Bloch ikke erkendt fremmedgørelsens omfang og nazisternes mobiliserings muligheder i fortællinger om de fortidige "varme fællesskab" (Bauman 2003) "Blut und Boden", en artikuleret usamtidighed.* Det gav nazismen vind i sejlene. I dag ses samme diskussion om "udkants-landet" i forskellige lande, hvor højrefløjen også mobiliserer om både "landet" og "fædrelandet" – det fortidige varme fællesskab – og helt tydeligt i bl.a. Frankrig og Polen. I Danmark går kampen også, dog i mindre omfang, mellem landet og dets folk, "Det glemte folk", som forskeren Thomas Højrup allerede benævnte det i 1983, og nutidigt "salonerne", den højere "Djof"-middelklasse, som politikerne Inger Støjberg (Støjberg 2020) benævner det. En konflikt, som har kimen, koblet til andre konflikter,** til potentielt at ændre på Danmark gennem tydeligt artikulerede antagonismer (Mouffe og Laclau 1985). Modsat lever der også andre "usamtidigheder", som evt. vil kunne materialiseres på andre måder med fokus på bæredygtighed. Bl.a. tanker om økologiske bofællesskaber og andelssamfund, som ville kunne få samfundet til at bevæge sig i en anden retning og måske få borgerne ud på landet igen. Tanken om økologi og bofællesskaber vandt frem i 1970'erne, og andelstanken går endnu længere tilbage, men er ikke "uddød", men en usamtidighed. Måske kan en bevidstgørelse og mobilisering betyde, at flere vil prøve at bo på andre måder.*** Måske gennem en mere pragmatisk tilgang og ikke "hippieagtigt", som måske vil afholde nogen fra at prøve at bo og leve på andre måder.

* Der var jo fortsat øer af det idylliske "land" i Tyskland og videre fortællinger om denne kobling til historien – "blut und boden"; et centralt element i nazismen, der romantiserede bondelivet som "rent" og "autentisk" i modsætning til storbyens dekadence.

** Altså både by-land (center-periferi) og videre nationalisme-kosmopolitisme.

*** En udvikling, som allerede synes på vej (Bofællesskab.dk 2021).

Vi kan nu vende tilbage til modsætningen mellem frem-skriftnarrativet og kritikken af dette. Bloch er om nogen opmærksom på de kritiske aspekter af moderniseringen, men opløser så at sige denne modsætning ved på den ene side at fastholde håbet om en bedre fremtid, samtidig med at han ser problemerne i den form for modernisering, der ikke er opmærksom på omkostningerne ved denne. Begrebet usamtidighed betegner lige præcis i et vist omfang den situation, vi oplever i de moderne samfund, hvor nogle er moderniseringens vindere, andre dens tabere (Bauman 1999), men også potentialer. Vejen frem for Bloch er at indløse potentialerne i ”det-endnu-ikke-bevidste”, som kan hente inspiration i utopisk overskud, forhindret fremtid, og realisere muligheder for forandringer, jf. nedenstående model

Figur 4: Fortid, fremtid, usamtidighed

Foreløbig konklusion: Vejen frem og foreløbige tanker – arbejdet med forestillingsevne

At arbejde med håb, sociologisk fantasi og forestillingsevne i undervisningen er et pædagogisk ansvar og kald i en tid præget af polykriser, og hvor en række af samfundets grundlæggende institutioner slår revner: Folkeskolen, aftalemodellen, klima- og miljøkrisen og den regelbaserede verdensorden nærmer sig i stigende grad "tipping-points". Med afsæt i Ernst Blochs begreb om den iboende "længsel" og "*det endnu-ikke*" samt UNESCO's "anticipatory competence" jf. tidligere bør undervisningen ikke alene styrke elevernes evne til at analysere problemer og udvikle strukturel problembevidsthed (Jakobsen 2024), men også skabe rum for at formulere visioner og utopier for bæredygtig udvikling og social retfærdighed. Dette kan evt. realiseres gennem *fremtidsværksteder*, hvor eleverne arbejder i tre faser – kritik, fantasi og realisering – for at udvikle konkrete handlingsforslag. Der kan også være tale om en *storyline*-tilgang, hvor eleverne arbejder med narrativer om fremtidige samfund og dermed forbinder faglig viden med forestillingsevne og evt. *scenarieværksteder*, der fremmer elevernes evne til at håndtere usikkerhed ved at udvikle flere realistiske fremtidsscenarier baseret på årsager og tendenser i tiden. Disse metoder aktiverer fantasi, kritisk tænkning og et handlingsorienteret håb.

Samtidig kan historiske perspektiver og viden, bevidst koblet til Ernst Blochs tanker om fortidens forhindrede fremtid og usamtidigheder med dets mulige utopiske overskud, inspirere til at genåbne muligheder, der synes tabt. I en tid, hvor fremskridtspessimismen af gode grunde er fremtrædende hos elever og studerende, kan et arbejde med udgangspunkt i Blochs tankegang være værdifuldt. Alt håb er ikke ude, men det kræver, at vi gennem undervisningen bruger håbet som didaktisk perspektiv og på den måde etablerer et nyt fremskridtsnarrativ.

Dette indebærer, at næste trin er at undersøge de muligheder, som ligger i at fremme studerende og elevers forestillingsevne og fantasi i samfundsfag med afsæt i konkrete undersøgelser af bestemte arbejdsformer i praksis. Dette vil blive udfoldet i senere artikler.

Litteratur

- Andersen, Heine og Lars Bo Kaspersen (red). 2003. *Klassisk og moderne samfundsteori*. Hans Reitzels Forlag.
- Andersen, J.E., N.K. Nielsen, P. Stounbjerg & H.J. Thomsen. 1982. *Ernst Bloch – en introduktion*. Modtryk.
- Augé, M. 1995. *Non-Places: Introduction to an Anthropology of Supermodernity*. Verso.
- Bauman, Z. 1999. *Globalisering: De menneskelige konsekvenser*. Hans Reitzels Forlag.
- Blöser, C. et al. 2020. "Hope in Political Philosophy." *Philosophy Compass* 15(5).
- Bloch, E. 1986. *The Principle of Hope* (originalt værk udgivet 1954-1959). MIT Press.
- Bofællesskab.dk. 2021. *Kortlægning og analyse af bofællesskaber i Danmark*. https://bofaellesskab.dk/images/build_projekt/Kortlaegning-og-analyse-af-bofaellesskaber-i-Danmark.pdf
- Brown, W. 2023. "Neoliberalism: Anti-Democratic Stealth Revolution." *The Real News Network*.
- BUVM. 2025. *Læreplaner for samfunds-fag i grundskolen og ungdomsuddannelserne*.
- Ernst Bloch-sällskapet. "Ernst Bloch." Tilgået 5. december 2025. <https://www.ernstbloch.se>
- Goldman, L. 2023. *Principles of Political Hope*. Oxford University Press.
- Hansen, M. 2020. *Økonomiske teorie*. Forlaget Columbus.
- Hansen, M. (red.). 2009. *50 samfundstænkere*. Gyldendal.
- Huber, J. 2023. "The Political Philosophy of Hope." *Critical Review of International Social and Political Philosophy* 27(6). <https://doi.org/10.1080/13698230.2024.2344380>
- Højris, Ole og Thomas Ledet (red). 2007. *Oplysningens verden*. Aarhus Universitetsforlag.
- Jakobsen, C.L. 2024. "Samfunds-fag og kritisk tænkning – kan samfundet være anderledes?" *POLIS – Tidsskrift for Samfundsfagsdaktik* 7: 93-114.
- Kemp, L., C. Xu, J. Depledge, K.L. Ebi, G. Gibbins, T.A. Kohler, J. Rockström, M. Scheffer, H.J. Schellnhuber, W. Steffen og T.M. Lenton. 2022. "Climate Endgame: Exploring Catastrophic Climate Change Scenarios." *Proceedings of the National Academy of Sciences* 119(34): e2108146119. <https://doi.org/10.1073/pnas.2108146119>
- Laclau, E. og C. Mouffe. 1985. *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. Verso.
- Marcuse, H. 1969. *Det endimensjonelle menneske*. Gyldendal.
- Miller, R., red. 2018. *Transforming the Future: Anticipation in the 21st Century*. UNESCO & Routledge. <https://en.unesco.org/open-access/terms-use-ccbby-cnd-en>
- Piketty, T. 2020. *Kapital og ideologi*. DJØF Forlag.
- Reckwitz, A. 2025. *Tab – et grundproblem i moderniteten*. Hans Reitzels Forlag.
- Rosa, H. 2014. *Fremmedgørelse og acceleration*. Hans Reitzels Forlag.
- Saxgren, J. 2026, 26. januar. "Kan vi overhovedet forsvare, at landbruget ejer så meget af vores fælles jord?" *Information*. <https://www.information.dk/debat/2026/01/kan-overhovedet-forsvare-landbruket-ejer-saa-vores-faelles-jord>
- Young, M. og D. Lambert. 2014. *Knowledge and the Future School: Curriculum and Social Justice*. Bloomsbury Academic.

Analytisk styrketræning i samfundsfag

LARS EGESKJOLD LEVINSEN

Abstract

Denne artikel præsenterer nogle konkrete værktøjer til, hvordan arbejdet med at lære eleverne at analysere kan foregå. Tesen er, at underviseren ofte ikke gør sig umage med at eksplicitere for eleverne, hvad der menes med begreber som "analyse" eller "undersøge", og at de derfor har svært ved at opnå de højere taksonomiske niveauer. Den såkaldte "analytiske styrketræning", der præsenteres og reflekteres over i denne artikel, isolerer delelementerne af en analyse, træner dem i små træningspas og sætter dem til sidst sammen i samlede sproglige bevægelser, der i sin helhed udgør det analytiske niveau. Den analytiske styrketræning benytter farvet papir og papirskuglekamp til at stilladsere taksonomiske niveauer på en taktil og visuel måde. Dette træner elevernes analytiske muskler og sætter dem i gang med at tale det samfundsfaglige sprog – "samfundsfagsk". Tilgangen forsøger at bygge bro mellem grundskole- og gymnasieniveau ved at skabe et fælles metasprog for god faglighed i klasserummet og at give værktøjer til at højne det skriftlige arbejde ved hjælp af farvekoder. Den spraglede og hands on-tilgang til samfundsfag, der her præsenteres, befinder sig langt væk fra mesterlære, og eleverne skaber selv analytiske pointer inden for relativt faste sproglige strukturer på baggrund af lærerens medbragte empiri. Det er forhåbningen, at ekspliciteringen af de faglige krav styrker elevernes evne og lyst til at skabe egne koblinger mellem teori og empiri, og at de af denne grund ser en mulighed for at tage del i at udvikle nye faglige perspektiver. I den bedste af alle verdener vil dette både øge elevernes interesse for at tage stilling til samfundsmæssige problemstillinger, bedrive selvstændig tænkning og deltage aktivt i den demokratiske samtale – også uden for faget.

En håbløs affære

At undervise i samfundsfag kan lejlighedsvis opleves som en håbløs affære, eksempelvis når elevernes faglige forudsætninger ikke er, hvor de burde være. I sidste års undersøgelse "Samfundsfagslærer i ungdomsuddannelser og i grundskolen anno 2024" nævner 48 % af de adspurgte samfundsfagslærere "*elevernes faglige forudsætninger*" som top tre over største udfordringer ved at undervise i faget (Hansen 2026, 49). Eleverne må også lejlighedsvis opleve det som håbløst at deltage i undervisningen, særligt for den relativt store del af eleverne, der i overgangen fra grundskole til gymnasiet oplever at afstanden mellem deres hverdagssprog og gymnasiesproget gør det nærmest umuligt for dem at forstå det faglige indhold og afkode, hvad der er kriterierne for god faglighed (Qvortrup 2021). Diskrepansen mellem, hvad eleverne tænker om faget samfundsfag fra deres erfaringer med faget i grundskolen, og deres møde med 1. g's undervisning i samfundsfag på a-niveau – som omkring 32 % af stx-eleverne vælger (Romme-Mølby 2019) – kan skabe frustrationer, der tager pusten og glæden fra eleverne (Christensen & Langerhuus 2020, 606). Af disse grunde synes det relevant at lave målrettede didaktiske og pædagogiske greb i undervisningen, der både tydeliggør de faglige krav i faget og samtidig bibeholder den umiddelbare glæde ved faget hos eleverne.

Hvad der somme tider kan virke en smule håbløst, er heldigvis også undervisningens største gave, for det er netop i sprækken mellem et lavt og et højt fagligt niveau, at eleverne har noget at lære – det er her, underviseren har verdens vigtigste arbejde at gøre. Vi må gøre os forhåbninger om at tale et sprog, eleverne forstår, og give os tid til at forklare, hvad vi som undervisere mener med abstrakte ord som eksempelvis "analyse" på et hverdagssprog, eleverne forstår, hvis vi skal håbe på, at eleverne til sidst kan " (...) *argumentere sammenhængende og nuanceret for egne synspunkter, placere disse i en teoretisk sammenhæng og indgå i en faglig dialog*", som det hedder i et af læringsmålene fra samfundsfag på a-niveau (UVM 2017). Den "analytiske styrketræning", der præsenteres i denne artikel, er et bud på at arbejde ud fra et perspektiv, hvor eleverne møder en anderledes undervisning med artefakter, grin og et farvekodet sprog for taksonomi. Tilgangen ekspliciterer faglige krav i samfundsfag og skaber plads til, at eleverne allerede i arbejdet

med det analyserende niveau finder deres egne selvstændige analytiske pointer.

I både Blooms taksonomi og SOLO-taksonomien nævnes det analyserende-niveau som et trin på vejen mod de højeste niveauer (Beck 2019, 115-123). Det analyserende niveau er derfor et oplagt sted at starte, når niveauet i samfundsfag fra grundskolen skal højnes. Det er ret konkret det analytiske niveau af taksonomien, der anvendes af eleverne, når de arbejder med langt de fleste skriftlige genrer i samfundsfag, og det er et niveau, de fleste samfundsfagslærere vil give points i i mundtlig samfundsfag, idet det er her, eleverne kan komme på banen med noget, der ikke bare er et referat af bogen/teksten, men derimod selvstændige faglige pointer. Det analytiske niveau kan være mere eller mindre tilgængeligt for de forskellige elever, idet eleverne har meget forskellige faglige og sociale forudsætninger, når de kommer til gymnasiet – for slet ikke at tale den stigende del af eleverne, der også har en diagnose at tage hensyn til (Rasmussen 2024). Det er centralt, at undervisningen i de faglige niveauer i gymnasiet tager hensyn til de undervisningsformer, som eleverne har været vant til på tidligere klassetrin, og at ændringer introduceres gradvist (Mathiasen et al. 2009), og den analytiske styrketræning kan med fordel anvendes i 1. g. Analytisk styrketræning kan dog bruges bredt og har været anvendt med fin succes i både 1. g, 2. g og 3. g, på c- og a-niveau, i klasser med velsocialiserede og skolefremmede elever, i klasser med stort eller lille begrebsapparat samt i både økonomi, sociologi, politologi og international politik.

Analytisk styrketræning i praksis – IFS

I den analytiske styrketræning deles analysen op i tre delelementer, og analysen forklares for eleverne at bestå af såkaldte "IFS" – I for iagttagelse (gul), F for fagbegreb forklaret (grøn) og S for sammenhæng (rød).^{*} Her præsenteres eleverne altså for den grundlæggende idé, at en analyse består af en slags algorit-

^{*} Dette er selvfølgelig en stor, men ikke grov simplificering af analysen og kunne udføres eller begrebsliggøres anderledes. Iagttagelsen kunne hedde "nedslag", sammenhængen kunne også kaldes "argument", og "fagbegreb forklaret" kunne blot hedde "forklaring". Forkortelsen IFS er valgt, fordi den er tilpas fjollet og på en og samme tid mundret og bøvlet af sige, hvilket gør det let at huske.

me, der – på tværs af disciplinerne politik, økonomi, sociologi og IP – indeholder nogenlunde samme delelementer. Eleverne bruger cirka et modul af 90 minutter på at arbejde med disse delelementer i forskellige sammenhænge og skabe faglige forbindelser imellem dem.

1. Først trænes den grønne del af analysen, hvor eleverne arbejder med at forklare viden, begreber og teorier, de har et forudgående kendskab til fra bogen eller den forudgående undervisning. Dette foregår ved, at underviseren giver klassen en bunke grønne papirer med ét begreb på hvert papir, som eleven individuelt definerer så kort og præcist som mulig med hjælp fra bogen. Herefter laves eksempelvis Cooperative Learning-øvelsen ”quiz og byt”^{*}, så klassen har en rimelig forståelse af det begrebsmæssige domæne, som der trænes i det konkrete modul.
2. Dernæst trænes den gule del af analysen ved, at eleverne i makkerpar laver så konkrete og præcise iagttagelser af noget empiri, underviseren fremviser på et PowerPoint. Dette skrives på gult papir. Empirien kan både være grafer, figurer, tabeller eller artikeluddrag, og i denne del af øvelsen coaches eleverne løbende til at skrive så nøjagtige og præcise iagttagelser som muligt. De opfordres til at lede efter et meningsbærende citat fra teksten, inddrage aktørens navn, titel etc. (ved kvalitativ empiri) eller til at finde et meget konkret tal med korrekt enhed fra grafen/tabellen/figuren ved at læse titlen, enhederne/variableerne på akserne, den forklarende note, selve tendensen i grafen, forskelle mellem grupper i tabellen etc. (ved kvantitativ empiri). Det vigtige her er, at det bliver tydeligt for eleverne, at iagttagelserne kan have forskellig kvalitet, og at de er bedst, hvis de er meget konkrete, specifikke og præcise.

* Eleverne siger på skift, hvad de ved om begrebet på det grønne papir uden at bruge det konkrete ord eller dele af ordet, der står på papiret. Makkeren gætter begreber, hvorefter der byttes papir og findes en ny makker at quizze og bytte med.

3. Slutteligt arbejder eleverne med den røde del af øvelsen, hvor eleverne begrundes sammenhængen (rød) mellem forskellige iagttagelser (gul) og fagbegreber (grøn), som underviseren præsenterer på et PowerPoint. Underviseren præsenterer altså både en gul pointe (iagttagelse) og en grøn pointe (fagbegreb) på et PowerPoint, hvorefter eleverne taler sig frem til og skriver ned på rødt papir, hvad sammenhængen er. Dette gentages flere gange.

Eleverne har nu arbejdet med at tænke analytisk ved brug af fagbegreber i sammenhæng med et stykke kvalitativ eller kvantitativ empiri, de har trænet "IFS", og de er blevet forklaret, hvad der menes med en "analyse". Eleverne opfordres nu til at krølle papirerne sammen, således at de i deres makkerpar har røde, gule og grønne bolde, de kan give hinanden. Nu begynder cirkeltræningen af de analytiske muskler, for et nyt stykke empiri kommer på PowerPointen og eleverne laver IFS på skift i deres makkerpar igen og igen. Når den ene elev laver en god iagttagelse, foræres denne en gul papirkugle af sin makker. Når eleven så forklarer et fagbegreb, der kan forklare empirien, foræres denne en grøn papirkugle af sin makker. Og når eleven forklarer sammenhængen mellem iagttagelse (gul) og fagbegrebet (grøn), foræres denne en rød papirkugle af sin makker. Nu bytter de to elever roller, og det er makkerens tur til at sige noget og få papirkugler. På denne måde taler eleverne sammen resten af modulet og får således trænet den analytiske muskel ved at løfte forskellige empiriske vægte gentagne gange.

Takile forhåbninger

Den analytiske styrketræning arbejder med samfundsfaget på en måde, hvor det farvede papir i glat og krøllet form giver eleverne et visuelt og taktilt input. Dette er inspireret af Lev Vygotskys læringsteoretiske fokus på at *mediere* læringen via artefakter og værktøjer, hvilket formidler og strukturerer tænkning og læring (Haase 2013). Mange kender primært Lev Vygotsky som ophavsmand til "zonen for nærmeste udvikling", altså idéen om, at læring er mest sandsynlig, når eleverne arbejder med at tilnærme sig et faglige niveau, der ikke ligger for langt fra deres udgangspunkt (Haase 2013; Beck 2019). Selv om dette syn på læring understøtter argumentet om, at arbejdet med

at analysere er vigtigt for brobygningen mellem samfundsfag i grundskole og i gymnasiet, er det dog en anden del af Vygotskys sociokulturelle læringsteori, der har inspireret til analytisk styrketræning. Vygotskys læringsteori betoner nemlig brugen af *medier* i indlæring (Vygotsky 2012). Selv om medierne her må fortolkes relativt mere abstrakte end den meget konkret tillæring af brug af værktøjer hos små børn, som Vygotsky selv skriver om (Vygotsky 2012, 340), er det den tilgang, der er arbejdet med her. Medierne eller værktøjet ”farvet papir” formidler og strukturerer den tænkning, som eleverne skal lave i en analyse på en meget taktil og visuel måde, og det er forhåbningen, at det kan åbne op for styrkelsen af elevernes analytiske kompetencer på kort og lang sigt både i samfundsfag og i andre fag. Tilgangen kan have en styrke i, at en stor del af eleverne lykkes med at lave analyser i det konkrete modul, når den stilladseres for dem, men har også den styrke, at eleverne efterfølgende husker delelementerne, som den analytiske algoritme følger, fordi de har haft farvet papir for deres blik, de har rørt ved papiret og hinanden, og de har måske grint sammen over den fjollede tilgang til samfundsfag.

I et semistruktureret gruppeinterview* med en klasse, der har arbejdet med analytisk styrketræning, nævnes bl.a., at det var positivt at skulle *”tænke og være aktiv samtidig”*, og at *”man forstod tingene lidt bedre, fordi det var mere fysisk. Det var ret fedt at få noget i hænderne, så det ikke kun var tavleundervisning. Vi sad ikke bare passivt – det var mere aktivt”* (Levinsen 2025). Den umiddelbart barnagtige øvelse med at krølle papiret sammen og give det til hinanden synes at være med til at mediere læring af abstrakte fænomener som ”analyse” til eleverne. Samtidig udgør en afdæmpet eller fuldt passioneret papirkuglekamp på mange måder et afbræk fra de øvrige moduler, eleverne måtte have samme dag, og kan være med til, at eleverne husker elementerne i en god analyse. Papirkuglekampen stiller selvsagt krav til underviserens rummelighed, fordi det både er fjollet og roder, men bør tolereres og tilskyndes, fordi det åbner op for det, som Thomas Ziehe kunne kalde den ”gode anderledeshed”, der kan transformere læringen (Beck 2019, 229). Det er formentlig

* Data er indsamlet ved, at eleverne i grupper af fem selv har lydoptaget en samtale ud fra et ark papir med en række spørgsmål til analytisk styrketræning.

ikke akronymet IFS i sig selv eller valget af netop farverne rød, gul og grøn i farvekoden, der er det afgørende i denne tilgang til undervisning, men snarere den meget taktile tilgang, som gør det muligt for eleven at internalisere den analytiske bevægelse eller det analytiske sprog. Det taktile element gør det muligt for eleverne at fastholde og huske IFS (iagttagelse, fagbegreb og sammenhæng) på længere sigt, ligesom den almene variation i undervisningen kan være med til at gøre faget vedkommende for forskellige elevtyper. I et semistruktureret gruppeinterview i en klasse var der en overvejende positiv modtagelse af de taktile fjollerier: *"Jeg synes, det var megafedt"*, *"Det var grineren"* og *"Det var fucking sjovt"* (Levinsen 2025). Netop her er elevernes skifte fra grundskole til gymnasieskole ikke frustrerende, men en motiverende og engagerende oplevelse. Det synes på mange måder at være en væsentlig forudsætning for, at faget lykkes med sit formål om at udvikle elevernes selvstændige argumentation på et fagligt kvalificeret niveau, at de unge mennesker bl.a. synes, det er *sjovt* at have samfundsfag. Hvis eleverne er aktiverede, handlende og talende i en forholdsvist stramt struktureret samfundsfaglig kontekst, fordi de synes, det er sjovt, må der alt andet lige være større sandsynlighed for, at de netop er i gang med udvikle fagligt kvalificeret argumentation på en selvstændig måde.

Sproglige forhåbninger

I Vygotskys sociokulturelle læringsteoretiske perspektiv er sproget det mest grundlæggende medie for læring. Det beskrives her, at internaliseringen af et interpsykologisk sprog mellem mennesker i et intrapsykologisk sprog hos den enkelte er definerende for læring (Haase 2013; Beck 2019; Dolin og Kaspersen 2020, 187-188). Samfundsfag handler altså i det store hele om at forstå og internalisere en række samfundsfaglige begreber. At lære samfundsfag er dog mere end det, for den samfundsvidenskabelige vidensform rummer *"(...) ret præcise krav (normer) til, hvad man kan udtrykke, og hvordan man bør udtrykke sig, for at ens ytringer bliver anerkendt og forstået"* (Christensen, Jørgensen og Wikman 2021, 82). Der er altså ikke alene tale om at internalisere relevante begreber, men også at anvende begreberne i en specifik sammenhæng på en specifik måde. Her beskriver Christensen, Jørgensen og Wikman (2021),

at samfundsfag befinder sig på et diskursivt spektrum mellem en hverdagsdiskurs og en samfundsvidenskabelig diskurs. Det at lære samfundsfag er således en transformation af vidensformer – en transformation fra en hverdagsdiskurs med elevernes egen livsverdensviden til en elevproduceret samfundsfaglig viden, en samfundsfaglig praksisviden eller sågar en samfundsvidenskabelig viden. Disse fagdidaktiske pointer har inspireret til den analytiske styrketræning, hvor det netop er forhåbningen, at eleverne kan lære at tale ”samfundsfagsk” ved både at blive forklaret ordene, ordkategorierne, og hvordan de skal anvendes. Farvekodning af de forskellige sproglige kategorier i den analytiske styrketræning stiller eksempelvis utroligt skarpt på, at den samfundsfaglige diskurs altid inddrager empiri (gul) og teori (grøn), når der skal ”(...) *argumenteres sammenhængende og nuanceret for egne synspunkter* (...)” (UVM 2017). I analytisk styrketræning taler eleverne ikke flydende samfundsfagsk fra start, men de benytter store dele af et modul på netop at øve sig i at skrive og tale begynder-samfundsfagsk ud fra forskellige sproglige kategorier. Farvekoderne repræsenterer små sproglige bevægelser, der er forskellige fra hinanden, og eleverne forklares, hvor den gode faglighed findes; begreber, teorier eller modeller skal kendes, forstås og kunne refereres (grøn), kvalitativ og/eller kvantitativ empiri skal kunne afkodes og gengives præcist og nøjagtigt (gul), og en selvstændig argumentation for sammenhængen mellem empiri og teori skal præsenteres (rød). Eleverne nævner selv, at farvekodningen af denne analytiske algoritme hjalp dem med at komme i gang med det analytiske niveau: ”*Det blev lettere at komme i gang og få fagbegreber med, og man kunne forklare tingene mere præcist*” (Levinsen 2025). Det samfundsfaglige sprog har på godt og ondt ikke samme grundvilkår som egentlige sprogfag. Når et fremmedsprog læres, er det ganske tydeligt for eleverne at høre, om sproget mestres, men det er slet ikke selvsagt, at eleverne kan høre form, indhold eller udtale af det samfundsfaglige sprog, når de starter i den samfundsfaglige sprogskole. Det er derfor ekstra vigtigt at tydeliggøre kravene for god faglighed i samfundsfag og tydeliggøre at deling af deres private holdning – trods de normative genstandsfelter i samfundsfag – ikke giver point i sig selv. En forudsætning for at lykkes med fagets formål om at udvikle elevernes studiekompetence gennem en selvstændig anvendelse af viden, begreber, teori og metoder er, at eleverne tidligt kan

ane, at der faktisk er et fag. Et fag med rod i videnskab, der har sin faglige særegenhed, et fag, der skal trænes og arbejdes med for at læres – nærmest på linje med et fremmedsprog.

Et fælles metasprog for taksonomi

Den meget metodiske tilgang til indlæring af taksonomi, som farvekodningen i den analytiske styrketræning bidrager med, skaber et anvendeligt metasprog for taksonomi i undervisningen. *"Du skal lige have en bedre gul", "Hvilken grøn kan du putte på her"* og *"Lav lige nogle IFS til den her tekst"* er nogle nye vendinger, der er opstået i mit fagprofessionelle sprog, efter en klasse har trænet styrketræningen. Alt sammen vendinger, der skærper elevernes fokus på de faglige krav i undervisningen. Den fælles reference til de farvede kugler gør det muligt at skærpe fokus på de faglige krav blot ved at hive de farvede papirkugler op af lommen eller ved at lade eleverne farvekode deres skriftlige arbejde, inden det afleveres. Den fælles reference kan også bruges i en øvelse, hvor elever får en god opgave (f.eks. en besvarelse af en udled- eller undersøgelsesopgave) og farvekoder, hvor der i teksten benyttes fagbegreber (grøn), hvor der laves præcise empiriske iagttagelser (gul), og hvor der er fyld-tekst, der skaber en sammenhæng (rød). Også denne øvelse giver mening for nogle elever: *"Jeg kan huske, vi skulle vurdere nogle sætninger og klassificere dem med farver alt efter, om det var en iagttagelse, et fagbegreb eller en sammenhæng. Det fungerede ret godt"* (Levinsen 2025). I forbindelse med karakter-samtaler har metasproget for taksonomi også vist sig anvendeligt. Elever, der har opnået karakteren 4, er eksempelvis blevet forklaret, at de skal lave flere gul-grønne bevægelser for at opnå karakteren 7 næste gang. Elever, der har opnået karakteren 10, er måske blevet forklaret, at de præsterer IFS i en lind strøm i forskellige og komplekse sammenhænge. Det fælles metasprog for taksonomi har også været anvendeligt i arbejdet med at lade eleverne indsamle deres egen empiri (gul) på baggrund af et teoretisk fokus (grøn) givet af underviseren. En foto-safari kan eksempelvis starte med, at eleverne får en grøn, skal fotografere en gul og skrive en rød ned, når de kommer tilbage i klassen. Dette kan med fordel sættes ind i en farveinddelt side med tre koloner for at skabe overblik. Den analytiske styrketræning trækker altså tråde ud i den øvrige undervisning ved hjælp

af det fælles metasprog for taksonomi, som farvekodningen og akronymet IFS bidrager med.

Håbet om elevernes ståsteder

”At håbe” er på den ene side både et forventningsfuldt ønske for fremtiden og på den anden side en vis tvivl eller usikkerhed, hvorvidt ønsket indfries. På mange måder er vores daglige arbejde som undervisere båret af håbet om, at vores pædagogiske og didaktiske tilstræbelser virker i praksis, for det er nu engang et stort stykke metodisk bøvls at dokumentere, hvilke didaktiske greb der har hvilken effekt. I en kvantitativ undersøgelse af analytisk styrketræning i en klasse mente 34,5 % af eleverne, at øvelsen tydeliggjorde analyseprocessen for dem, og der skete et fald på 21 %-point blandt elever enige i udsagnet ”at analyse er svært” efter gennemført styrketræning. Disse tal er forbundet med stor usikkerhed, bl.a. fordi stikprøven her kun udgør én klasse. De kvalitative undersøgelser af den analytiske styrketræning, artefakterne, IFS og farvekodningen rummer en lang række positive udsagn, og nogle af dem er bragt her. Der synes at være tydelige tegn på læring. I al rimelighed skal nævnes, at selv om artefakter i undervisningen over en bred kam synes at have haft de nævnte positive effekter, findes der også fortsat ikke-socialiserede elever, der eksempelvis siger *»Altså, jeg synes ikke, det var særlig fedt... Men det er måske bare fordi, jeg slet ikke fik brugt det. Derfor virkede det nok ikke for mig»* (Levinson 2025). Dette udsagn tyder kraftigt på, at eleven her har haft et mindre eller slet intet udbytte af styrketræningen, hvilket både kan tilskrives artefakten og andre forhold. Tilbage står dog, at både farvekodningen, ekspliciteringen af delelementerne i en analyse og papirkuglernes gode anderledeshed samlet set har haft positiv påvirkning på indlæringen af det samfundsfaglige sprog på de hold, der har været udsat for undervisningsformen.

Den analytiske styrketræning kommer med håbet om at skabe gode rammer for, at eleverne lærer noget, men der vil sikkert være både fordele og ulemper i, at undervisningen tager denne form. Man kunne indvende, at netop farvet papir krøllet sammen til kugler på mange måder ikke er rigtig samfunds-fag – det er en kende for fjollet og meget sjældent anvendt til f.eks. skriftlig eller mundtlig eksamen. Men hvis samfunds-faget i Jerome Bruners forstand skal stilladseres for eleven (Beck 2019, 293) på

en måde, der giver eleverne forhåbning om at lære faget, er det måske anvendeligt at træde væk fra hjælpespørgsmål på hvidt papir og over i strukturer, der træner analyse som en slags algoritme på en taktil og visuel måde. Samtidig er arbejdet med denne dynamiske tilgang til undervisningen også et solidt skridt væk fra elevernes muligheder for at fodre en AI med en række lærerproducerede spørgsmål til dagens tekst.

Forskellen ved det didaktiske greb i analytisk styrketræning og eksempelvis læsespørgsmål på forskellige taksonomiske niveauer er, at eleverne ikke arbejder i lukkede svarkategorier eller forsøger at finde frem til lærerens analyse, men i stedet tænker i strukturer, i delelementer, i farver og meget mere åbent og kreativt. Når eleverne arbejder med relativt åbne svarmuligheder inden for nogle faste strukturer, har eleverne mulighed for at gå egne veje og skabe selvstændige analytiske pointer, der ikke er formet og styret af underviserens tænkning og forudindtagede analytiske pointer. På denne måde arbejder analytisk styrketræning meget konkret med fagets formål om at give eleverne forudsætningerne for at medvirke i et demokratisk samfund, fordi tilgangen giver mulighed for, at eleverne selvstændigt bidrager til udvikling af nye faglige abstraktioner. Når samfundsfagets formål er at forme aktivt deltagende demokratiske borgere, er det ikke en teoretisk indholdsbeskrivelse, men en dannelse af eleverne til aktiv deltagelse i demokrati og samfundsudvikling, som faget skal rumme. Den relativt selvstændige kobling mellem teori, viden, begreber og empiri på det analytiske niveau i den analytiske styrketræning skubber eleverne i retning af at udtale deres egne velovervejede og (fagligt) kvalificerede ståsteder og giver herigennem eleverne mulighed for at øge deres demokratiske selvtillid via faget.

De didaktiske greb arbejder således med at *danne* eleverne, idet den fælles udforskning af empirien og mulige analyser (med underviseren) fordrer træning af en tænkning, der ligger ud over det at indoptage begreber i sit ordforråd. En andenordenstænkning, altså en tænkning over, hvordan der tænkes.^{*} En tænkning, der gør dem i stand til at vælge til og fra i en endeløs strøm af ikke bare viden, men også analyser, lavet af andre og

* Begreber "anden orden" er her en relativt fri brug af Niklas Luhmans komplekse systemteoretiske beskrivelse af samme. Luhman beskriver bl.a., hvordan "... iagttagelse af iagttagelse muliggør refleksive indsigter i den egen iagttagelse" (Kneer og Nassehi 1997, 105).

af kunstige intelligenser. Når eleverne på denne måde arbejder med det kernefaglige element at ”analysere” eller ”undersøge” på en så selvstændig måde, skaber det håb for, at eleverne kan finde sig selv og deres egne ståsteder i de normative genstandsfelter, der er så kendetegnende for faget og for livet i øvrigt. Eleverne kan finde sig selv som aktive medskabere af en samfundsfaglig diskurs, der ikke blot reproducerer eksisterende analyser eller sammenhænge, men også ser nye perspektiver og træder nye stier – hvilket alt andet lige er en af fagets fornemmeste opgaver og en stor del af fagets eksistensberettigelse.

Litteratur

- Beck, S. 2019. *Didaktisk tænkning på arbejde*. Frydenlund.
- Christensen, T.S. & M.R. Langerhuus (red.). 2020. "De samfundsfaglige og økonomisk-merkantile fag." I *Gymnasiepædagogik*, redigeret af J. Dolin, G.H. Ingerslev og H.S. Jørgensen. 4. udg. Hans Reitzels Forlag.
- Christensen, T.S., M.D. Jørgensen & L.Ø. Wikman. 2021. "Vidensformer i samfundsfag." *POLIS – Tidsskrift for Samfundsfagsdidaktik*, nr. 2. <https://tidsskrift.dk/POLIS/issue/view/9652/1846>.
- Dolin, J. & P. Kaspersen. 2020. "Læringsteorier." I *Gymnasiepædagogik*, redigeret af J. Dolin, G.H. Ingerslev og H.S. Jørgensen. 4. udg. Hans Reitzels Forlag.
- Haase, C. 2013. "Vygotskys socio-kulturelle læringsteori." I *Læringsteori og didaktik*, redigeret af Qvortrup og Wiberg. Hans Reitzels Forlag.
- Hansen, M. 2026. "Mogens Hansen Samfundsfagslærer i ungdomsuddannelser og grundskolen 2024." *POLIS – Tidsskrift for Samfundsfagsdidaktik*, 5(10). <https://tidsskrift.dk/POLIS/article/view/163983>.
- Kneer, G. & A. Nassehi. 1997. *Niklas Luhmann – introduktion til teorien om sociale systemer*. Hans Reitzels Forlag.
- Levensen, L. 2025. *Teoretisk pædagogikum*. Upubliceret manuskript.
- Mathiasen, H. et al. 2009. *Overgangsproblemer som udfordringer i uddannelsessystemet*. Forskningsrapport. Aarhus Universitet. <http://www.gymnasieforskning.dk/wp-content/uploads/2013/10/Udfordringer-i-overgange.pdf> (tilgået maj 2024).
- Qvortrup, A. 2021. "Overgangen fra grundskole til gymnasium og grundforløbet." EMU.dk. <https://www.emu.dk/stx/paedagogik-og-didaktik/overgange/overgang-fra-grundskole-til-gymnasium-og-grundforloebet>.
- Rasmussen, T. 2024, 2. maj. "Det her presser nye lærere mest." *Gymnasieskolen*. <https://gymnasieskolen.dk/articles/det-her-presser-nye-laerere-mest>.
- Romme-Mølby, M. 2019, 7. oktober. "Få overblik over de mest populære studieretninger." *Gymnasieskolen*. <https://gymnasieskolen.dk/articles/faa-overblikket-over-de-mest-populaere-studieretninger/>.
- UVM (Undervisningsministeriet). 2017. *Læreplan samfundsfag A-niveau (STX)*. <https://www.uvm.dk/-/media/filer/uvm/gym-lae-replaner-2017/stx/samfundsfag-a-stx-august-2017-ua.pdf>.
- Vygotsky, L. 2012. "Værktøj og symbol i barnets udvikling." I *49 tekster om læring*, redigeret af K. Illeris, 333-344. Samfundslitteratur.

Om forfatterne

Mogens Hansen

Mogens Hansen er uddannet cand.mag. i samfundsfag og dansk. Han har været fagkonsulent i samfundsfag, undervisningsinspektør og rektor og udgivet og redigeret en række bøger og artikler inden for samfundsfag, bl.a. 50 Samfundstænker (2009), Krisens økonomi – økonomiens krise (senest 2013) og Økonomiske teorier – fra klassikere til klimakrise (2020). Han gennemførte i 2020 en undersøgelse af samfundsfag i Danmark, Norge, Sverige, England og Tyskland og stod i 2024 i spidsen for en spørgeskemaundersøgelse blandt samfundsfagslærerne i grundskolen og ungdomsuddannelserne. Han har siden 2020 været redaktør af det samfundsfagsdidaktiske tidsskrift POLIS.

Christine Marie Hildeshejn

Christine Marie Hildeshejn er uddannet cand.soc. fra Københavns Universitet med hovedfag i samfundsfag og sidefag i religionsvidenskab. Til dagligt arbejder hun som analytiker hos Rambøll Management Consultings Societal Impact & Policy-afdeling, hvor hun laver analyser og evaluering inden for velfærdsområdet. Tidligere har hun arbejdet som kvantitativ analytiker på forskningsprojektet “Mig og Min Plejefamilie” ved Socialrådgiveruddannelsen på København Professionshøjskole. I den forbindelse er hun medforfatter på et feasibility study af de primære kvantitative måleværktøjer brugt under projektet (2025). Dataene, som denne artikel bygger på, er indsamlet i forbindelse med Christine og Idas speciale, der modtog specialeprisen Dansk- og Komparativ Politik for Institut for Statskundskab efteråret 2025.

Ida Heise

Ida Heise er uddannet cand.scient.pol. fra Københavns Universitet. Hun har gennem sin uddannelse foretaget større kvantitative undersøgelser inden for velfærdsområdet, hvor hun bl.a. har undersøgt løns impact for at opnå bredere rekruttering af danske unge inden for de fire store velfærdsprofessioner. Til dagligt arbejder hun som fuldmægtig i Københavns Kommunes Økonomiforvaltning, hvor hun betjener socialudvalget. Tidligere har hun arbejdet i konsulentvirksomheden Komponent, hvor hun bl.a. bidrog til analysearbejdet af en større kvantitativ undersøgelse om den kommunale attraktive arbejdsplads. Dataene, som denne artikel bygger på, er indsamlet i forbindelse med Ida og Christines speciale, der modtog specialeprisen Dansk- og Komparativ Politik for Institut for Statskundskab efteråret 2025.

Carsten Linding Jakobsen

Carsten Linding Jakobsen er lektor ved Læreruddannelsen i Aarhus, VIAUC og uddannet cand.scient.pol. samt sidefag i historie fra Aarhus Universitet. Han har udarbejdet læremidler til skolen, bl.a. tegneserier i EU-undervisningen (EMU.dk), samt foretaget undersøgelser af samfundsfag i skolen, bl.a. med publikationerne Samfundsfag i skolen, Ligner vi hinanden og EU-undervisning i samfundsfag. Fokus har ligeledes været på arbejde med udvikling af praksis i samarbejde med lærere og studerende gennem professionscirkler bl.a. beskrevet i Veje til professionel udvikling. Senest har han arbejdet særligt med udvikling af rollespil, Åben Skole og grafisk facilitering og dimensioner ved demokratisk dannelse (se nærmere på UCVideo).

Lars Egeskjold Levinsen

Lars Egeskjold Levinsen er cand.scient. i humanistisk-samfundsvidenskabelig idrætsvidenskab med sidefag i samfundsfag fra Københavns Universitet i 2021 og efteruddannet i bæredygtighed og grøn omstilling på Københavns Universitet i 2024. Han har undervist siden 2019 på Birkerød Gymnasium, HF & IB, Roskilde Gymnasium og Allerød Gymnasium, hvor han i dag er lektor og underviser i idræt og samfundsfag.

Mikkel Thorup

Mikkel Thorup er professor i idéhistorie ved Aarhus Universitet og forfatter til en lang række bøger, herunder Kampen om identitetspolitik (2022), Humaniora – et essay (2022) og Mange mænd (2023). Han har senest redigeret antologierne Filosofi og idéhistorie (2024) og Feministiske klassikere – læst af mænd (2025) samt tekstsamlingen Michel Foucault: Om sex (2026), forsvaret sin doktorafhandling Rogue Democracy – an Intellectual History of Democratic Futures in the Making (2025) og udgivet bogen Ustyrligt demokrati (2025). Han sidder i styregruppen for forskningsprojektet Afmagt.dk og i Kulturministeriets Råd for kulturel modstandskraft.

Artikler til POLIS – tidsskrift for samfundsfagsdidaktik

POLIS – tidsskrift for samfundsfagsdidaktik bringer teoretiske og empiriske artikler inden for alle områder af fagdidaktik i samfundsfag.

Se www.tidsskrift.dk/POLIS for retningslinjer til manuskripter.

Kontakt redaktør Mogens Hansen på polis@forlagetplenum.dk eller tlf. 23 61 71 97.

Forlaget Columbus og Columbus Fond

POLIS udgives af Forlaget Columbus, som også udgiver analoge og digitale læremidler til ungdomsuddannelserne.

Bag forlaget står Columbus Fond, som i 1984 blev stiftet af Foreningen af Lærere i Samfundsfag (FALS), der også i dag udpeger flertallet i fondens bestyrelse. Foruden at drive forlag har Columbus Fond til formål at støtte forfattere og fagligt og pædagogisk udviklingsarbejde, deriblandt altså dette tidsskrift, som finansieres ved overskuddet fra forlagets salg af læremidler.

Læs mere om Columbus Fond:
www.forlagetplenum.dk/columbus-fond

